

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

MIROSLAV KRLEŽA

NAPLÓ

RÉSZLETEK

1958—1969

TÚRI GÁBOR FORDÍTÁSA

KÖNYV-
SZINI- KRIKKA
TÉVÉ-

1982

Július-
Augusztus

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLVI. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, [Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szelei István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Szerkesztő: Bordás Győző
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

- Szelei István:* Változatok egy kongresszusi témára 845
Miroslav Krleža: Napló 1958—1969 (részletek) 849
Válogatta és fordította Túri Gábor

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

- Bori Imre:* A kardlapozástól a tördöfésekig avagy Krleža *Dialektikus antibarbarusáról* 938
Bányai János: Kérdőjelek az életrajzhoz (Stančko Lasić: *Krleža — kronologija života i rada*) 949

Színház

- Gerold László:* Kompromisszumok fesztiválja (Jegyzetek a XXVII. Sterija Játékokról) 955

VÁLTOZATOK EGY KONGRESSZUSI TÉMÁRA

SZELI ISTVÁN

A XII. kongresszus előtti hetekben, hónapokban több értekezlet tárgyalta kultúránk és irodalmunk jelenlegi kérdését, mai pillanatát, eszmei és esztétikai irányvételét, az együvé tartozás kérdéseit, egyebek mellett arra is választ keresve, lehet-e e téren legalább olyan szintű „közösségről”, egybehangzásról, harmóniáról szólnunk, mint amilyen politikai szemléletünket áthatja. Az a kép, amely élénk társul e gondosan előkészített, olykor azonban sietősen egybehívott tanácskozásokból, eléggé tarka. A tarkaságon nem sokszínűséget értünk, ami természetes, szükséges, törvényszerű velejárója egy több nyelvű és több nemzetiségű társadalomnak, amilyen a miénk is. A nyugtalanító jelenségek közül inkább azokat említjük, amelyek a beszűkült tudat következményei, és melegágyai lehetnek a regionalizmusnak, a köztársasági, tartományi elzárkózásnak.

Az imént „harmóniáról” szóltunk, kultúránk közös gyökereiről, fejlesztésének azonos irányairól és ezek lehetőségeiről. Nem szorul bizonyításra, hogy ezt a közösséget voltaképpen már megteremtette a történelem, és programjaink, kinyilatkoztatásaink csak alakítják és útját egyengetik. A mi feladatunk az, hogy felszínre hozzuk, megnevezzük, mai tudatunk elemévé és hatótényezőjévé tegyük azt a felhalmozott történelmi tapasztalatot, ismeretet, tényanyagot, amelyre politikai dokumentumainkban annyiszor hivatkozunk. Azon kell fáradoznunk, hogy e „kulturális közösség” végre valós tartalmat, évszázadok tanúságaival igazolt reális kereteket nyerjen. A politikai pragmatizmus, a „felmérések” vagy éppen a beavatkozások legfeljebb a napi kérdésekre kereshetnek választ.

Ezúttal a magyar nemzetiségi (irodalmi) kultúra kérdéseiről, mibenlétéről, hovatartozásáról, fejlődésének irányairól kívánunk szólni. Vannak, akik ebben egy zárt etnikai kisközösség nyelve által is redukált világot látják, mint amilyen az jórészt olyan is volt a két világháború közti polgári viszonyok között. Az ezekkel kapcsolatos elvi kérdések már régen tisztázottak. A nemzetiségi kultúrára ma már nem úgy tekintünk, mint más nemzetek előre tolt őrhelyére és bástyáira, hanem a jugoszláv nemzetek közösségének alkotó részére, ahogyan az a nemzetiség politikai státusából következik. Sajátos történelmi hagyományokra épülő, nemzeti nyelven művelt, a kortársi nemzeti-, művészi törekvésekkel is reális kapcsolatokat kereső irodalom ez, amelynek azonban épp olyan fontos meghatározója az is, hogy ezen a talajon fejlődik, eredményei a jugoszláv népek irodalmát gazdagítják, következőképpen ebben a keretben keresi érvényesülésének, kiteljesedésének a lehetőségeit is. Nem bebocsátását kéri, hanem jelen van a jugoszláv nemzetek irodalmában. Ismételten hangsúlyozzuk: nem egy hagyományörzésre szorító, emlékeket ápoló-fenntartó kultúráról van szó, amely nem akar elmúlni az idővel, hanem olyan műveltségről, amely szerves része (ennek tudja és tartja magát) e tágabban felfogott közösségnek, s valóságosan, politikai-földrajzi, társadalmi-eszmei vonatkozásban is tartozéka. Olyan irodalomról és kultúráról van szó ennél fogva, amely nem csak a nemzetek közti közvetítést, az összekötő kapocs szerepét tartja feladatának, hanem olyanról, amely képes önmaga reprodukálására, meghatározására és kulturális javak létrehozására.

*

Biztató, hogy a szerbhorvát fordítási irodalom örvendetes érdeklődést mutat a nemzetiségi irodalmak után, ezúttal nemcsak a „tudomásulvétel” szintjén; hogy a tanszékek és tanszakok programjukban az ilyen irányból jelentkező igények kielégítésére is gondolnak; hogy kiadványállalataink nemcsak egyedi alkotások alkalmi és szórványos megjelentetését veszik tervükbe; hogy ma már több tízezer azoknak a tanulóknak a száma, akik „környezetnyelvként” valamelyik nemzetiségi nyelvet tanulják stb. Mindez annak a jele, hogy a nemzetiségi kultúra érvényesülése hovatovább intézményesített kereteket nyer. Tagadhatatlan, hogy eddig is sok jószándékú kísérlet történt egymás történelmének, művészetének és irodalmának jobb megismertetésére. Csupán példaképpen említjük meg, hogy tankönyveink és olvasókönyveink nemegyszer iktattak be szemelvényeket a „má-

sik" irodalomból, hogy történelemkönyveink is említést tettek eseményekről és személyekről, amelyek és akik a „másik” nép történelmében játszottak fontos szerepet; hogy folyóirataink is igyekeztek eleget tenni annak a követelménynek, hogy kitekintsenek a más nyelvterületeken felmutatott eredményekre is. Az amatőr kulturális tevékenységek, a folklórrendezvények, táncsoportok stb. hasonlóképpen tanúsítják azt a szándékot, hogy a hagyományokat e többnyelvű környezet közös kincsévé tegyék. Az említettekben azonban sok a spontaneitás, az át nem gondoltság eleme, ami természetesen nem mindig válik előnyére sem a befogadó sem az átadó kultúrának. Sokszor csak „gesztus”, a politikai kurtoázia megnyilatkozása, egy feladat teljesítése.

*

A közös kulturális tradíció kialakítása a nemzetek huzamos együttélésének az eredménye, és magából a kultúra természetéből következik a belső fejlődés folyamatában, történelmi szükségserűségként. Mégpedig mellérendelt viszonyt feltételezve, a napi és intenzív érintkezés sokféle formájától támogatottan. Ez az interetnikus érintkezés jelen van nemcsak a már említett „fesztiváli” formákban, hanem a többféle kultúra közegeiben élők belső manifestációjaként is észleljük. Mindegy, hogy a számszerű „többség” vagy „kisebbség” tagjairól van szó. Az iskolai nevelésnek és tudatformálásnak ez igen hathatós támasza lehet, feltéve, ha a közösen átélt és átérzett irodalmi, művészi anyag interpretálása valóban megfelelő ismereteken, széles körű tájékozottságon, egyidejűleg több kultúrában való jártasságon nyugszik. Ez kéaderképzésünk egyik fontos szempontja kell hogy legyen, enélkül csak csonka és fogyatékos a pedagógiai tevékenység. Az oktatást talán extenzívebbé tehetjük egy-egy más kultúrához tartozó alkotó vagy mű bemutatásával, de a megkívánt nevelési hatások a pedagógiai munkában csak olyan oktató részéről várható el, aki az iskolai programokban nem alkalmi vendégként kezeli a nemzeti irodalomtól, úgymond, idegen elemeket. S ezen a ponton merül fel a tudományos kutatásnak és a felsőfokú oktatásnak az a kérdése, hogy meg lehetünk-e elégedve az eddigi eredményeinkkel.

*

Elsősorban a történelem, az irodalomtudomány, a filológiai tudományok tágabb köre érdekelhet bennünket ebből a szempontból.

Tapasztalataink szerint az esetek túlnyomó többségében e diszciplínák művelését a kutatók nemzeti hovatartozásának a tudata dönti el. A más nyelvű kultúrákban végzett kutatás vagy az azok iránti érdeklődés véletlenszerű, átmeneti, szórványos jelenség. Ez homogén műveltségi területeken természetesen is látszik, Vajdaságban azonban nem. A nemzetiségiéket jóval nagyobb arányszámokban érdeklik a jugoszláv nyelvek és irodalmak mint fordítva. A „kis” és „nagy” kultúrák meghaladott viszonyításrendszerét látjuk ebben ismét feltűnni, a *kisebbségi* kultúra egyféle beilleszkedési törekvés, amely a két világháború korszakára volt jellemző, de annak önmagára utaltságát is bizonyíthatja, hisz alig számíthatott a többségi nemzet érdeklődésére. Komparatiztikánk ezért ismét az *influenca*, a hatásvizsgálat túlélt módszertani eljárásait követi, amely az *átadó* és *befogadó* irodalmak és kultúrák „jelentőségére”, tekintélyére, helyzeti energiájára van tekintettel. Nyilván ebből ered az is, hogy kutatóink figyelmét javarészt aprófilológiai feladatok kötik le: a motívumok, a témák, kifejezési eszközök vagy formák egybevetése, egyeztetése, ezek vándorlásának, befogadásának, adaptálásának kérdése. Csak elvétve találkozunk olyan kísérlettel, amely a nagy összefüggésekre irányítja a figyelmet s a „közöset”, az egy irányba mutatót, a szellemi és művelődési folyamatok azonos medrét, a kapcsolatok és összefüggések egészét tartja kutatása tárgyának, a történelmi és irodalmi, a kulturális és művészeti egymásmellettélés, egymásra utaltság pozitív tényeit feltárva Cirill és Metod korától a Zrínyieken át Krležáig. A témák érintkezése az egymástól távolélő irodalmakat is jellemezhetik. A Gilgames-eposztól akár máig is követhetők e nyomok. A középkelet-európai irodalmakban és kulturális életben lejátszódó mozgalmak hasonlósága és egybeesése azonban nem a véletlen szülötte.

Ezek okainak feltárása és felderítése, az ezekből adódó következtetések levonása még sok teendőt kíván, intézményes keretek között. Több mint egy évtizede az újvidéki bölcsészettudományi karon már elhangzott egy javaslat a vajdasági nemzetek és nemzetiségek irodalmának összehasonlító vizsgálatára, illetve egy ilyen tanszék megteremtésére. Ha ugyanis a komparatiztikai kutatásokra bárhol is szükség mutatkozik, az elsősorban Vajdaság lehet. Ma annál is időszerűbbnek látszik ez, mert azóta a felsőfokú oktatásban otthonot talált a román és ruszin nyelv- és irodalom is. A kultúrák és irodalmak együttlétezésének kutatására aligha lehetne méltóbb helyet találni.

NAPLÓ

1958—1969
(részletek)

MIROSLAV KRLEŽA

Válogatta és fordította:
Túri Gábor

1958

1958. I. 4.

Bojan Stupica Pesten. A „G. G.”¹ a Nemzeti Színházban. Major Tamás biztató jó lesz öreg Ignjatként. Versmondónak fenomenális, több ezer verssort tud betéve (1947).

...

1958. I. 6.

...
Vita volt az LI-ben² a Božić-ról és a Badnjak-ról (karácsonyról és karácsony böjttjéről), benn hagyjuk-e a címszójegyzékben vagy sem. A gyerekeknek az iskolában minden létező mítoszt és mitológiát tanítanak (Egyiptomtól és Kínától az antik korig), ezek a legtermészetesebb tantárgyak, ami logikus is, de hogy kizárólag csak a bibliai mítoszt törölték, az nem logikus.

A vallást botcsinálta módon tagadó propedeutika nem fogja egybefűzni a mi Badnjak-ainkat! A természet feletti erkölcsi tekintélyt egészen más módszerrel kell eltörölni. Hogyan tagadható pedagógiailag valami, amit

¹ Gospoda Glembayevi (Krlježa drámája, *A Glembay-család*)

² Lexikográfiai Intézet

nem létezővé nyilvánítottunk? Hogy tagadható Isten létezése a mindennapos templomi harangszó mellett? Istenben nem hinni csak úgy lehet, hogy nem hiszünk Istenben, ez pedig nem egyszerűsíthető retorikus tagadásra, mivel a hallucináns fantomok ellen nem spiritiszta módon kell harcolni. Miközben ezt írom, ide kong Szent Márk, és a harangszó szétfolyik az összes szobában, az egész lakásban; mikor nemrégiben egy gyerek (egészen gyerekes módon) azt kérdezte tőlem, miért harangoznak és mi is ez, nem felelhettem neki azt, hogy ezek a harangok nincsenek és nem szólnak. Az iskolás gyerekeknek a templomi harangok célját és értelmét, vagyis értelmetlenségét nem magyarázhatjuk meg a tagadás tagadása nélkül. Így állunk a bibliai legenda körül definiálódó nemzeti tudatokkal is.

Kérdés, hogy a népeket vallási vagy nyelvi alapon határozzuk-e meg. Egyiken is, másikon is, gyakran pedig sem az egyiken, sem a másikon. Az olyan naptári részletek, mint a „Három szent királyok” és „Krisztus születése” ostoba és gyakran végzetes formát öltenek, és nem is csupán a mi sajátosságunk ez. A hitszakadás mint a nemzeti identitás alapja: Hollandia és Flandria — egy nyelv, két nép, protestánsok és katolikusok. Vagy a flamandok és a vallonok — két nyelv, egy vallás. Vagy Bajorország és Ausztria — egy nyelv, egy vallás, két állam, Írország, Svájc, Katalónia és így tovább.

1958. I. 11.

...
 Egy közlőny Moszkvából. Világtörténet az UNESCO kiadásában. Állítólag engem is be akartak venni a szerkesztőség tagjai közé. Mennyire fatálisan nem tudunk veszélyes játékot játszani, nemcsak ami ezt az UNESCO-világtörténetet illeti, hanem az egész külföldi kultúrpropaganda terén! Kitűnik abból, hogy mit írnak rólunk, ha rólunk írnak. Senkit sem zavar, például, hogy magunkat rendszeresen, következetesen és kitaratóan a legbanálisabb folklorisztikus megvilágításban mutogatjuk, és még csodálkozunk, hogy az etnográfiai múzeumba mint gatyás-bocskoros bábukat soroltak be bennünket. Úgy írnak rólunk, mintha csak tegnap jelentünk volna meg a koncertpódiumon vagy a festészeti kiállításokon, és ámuldoznak, mint itt is, „nicsak, már hegedülni és festeni is tudnak”. Nem meglepő, hogy a nyugati világ érdeklődését mint „naivok” kellettük fel, mert úgy is viselkedünk. Évek óta ugyanazt a nótát fújom: „Nem várhatjuk el a minket körülvevő civilizációtól, hogy többet tudjon rólunk, mint amennyit mi magunk tudunk önmagunkról, mi pedig nem sokat tudunk magunkról, tulajdonképpen semmit sem, de azt a semmit is, amit nem tudunk, nemzeti erekyénnké nyilvánítottuk.”

...

1958. I. 22.

...

F. Barbieri interjút kér a *Vjesnik u srijedu* részére. Senki sem akarja megérteni, hogy nem valamiféle beképzelt affektálásból utasítom el kitaratóan, hogy nyilvánosan nyilatkozzam teljesen fölösleges dolgokról — et de quibusdam aliis³, hanem egyszerűen, mert incim nyugalomra vágyom. A nyilvános nyilatkozatokban, különösen a sajtóban, mindenki adja a nagyot! Tisztelet a politikusoknak, ők magukat reklámozzák, ez a foglalkozásuk! A művészeknek a reklámnak ez a fajtája, ha a nyugati világban úzik, kifizetődik: pénzről van szó. Nálunk azonban a sajtóban közölt beszélgetések senkit sem érdekelnek, a literátorokat meg amúgy sem tartja senki nagyra. „Irodalmunk nagy alakjainak” interjút senki sem olvassa. A mai napig senki emberfiától nem hallottam, hogy megkérdezte volna tőlem, olvastam-e ezt vagy azt a beszélgetést literatúránk egyik prominens alakjával, és így az általános közöny közepette az a véleményem, hogy ez a fajta reklám teljesen illuzórikus. Mivel nekünk „hallhatatlanoknak” („de l’Académie”) dekrétummal mindhalálig szavatolva van a hallhatatlanság, teljesen mindegy, meginterjúvolnak-e bennünket vagy sem, akkor meg magunkat untatva minek untassunk másokat fölösleges fecsegéssel?

...

1958. I. 23.

...

Sinkó Ervin: *Falanx*. Ragyogó példája annak, hogy a nemzeti tudat még mindig a mágikus jelenségek közé tartozik, amelyek még olyan varázsszerekkel sem fejthetők meg, mint a termelőeszközökről, a környezetről és a szociális körülményekről alkotott elmélet. A különös, gyakran titokzatos nemzeti tudat nem húzható rá semmilyen, sem nyelvészeti, sem szociológiai kaptafára.

Sinkó Ervin nem magyar, de magyar emigránsnak érzi magát, nem cionista, de héber bolyongónak érzi magát, se nem szláv, se nem jugoszláv, de ez ország jó honpolgárának tartja magát, mert útjának végén nálunk, a mi hazánkban talált meleg otthonra. Azonban Sinkó bármennyire nem is magyar, végtére mégiscsak az, mert ez az egyetlen nyelv, amelyet gyerekkora óta tökéletesen beszél, és mert Magyarország az egyetlen ország, ahol Kun Béla-féle szocialistaként gondolkodóvá érett. A pesti Kommün bukása után politikai emigráns lett belőle, és bármennyire paradoxonnak tűnik is, a nélkül a Jászi, a *Nyugat* és Ady Endre körül ki-

³ és hasonló egyebekről

alakult különleges pesti, baloldali liberális, intellektuális-esztétikai és politikai klíma nélkül, a nélkül a különös, még mindig barokk, osztrák—magyar atmoszféra nélkül — ante bellum franciscojosephinum⁴, mindanélkül, amit bal- vagy jobboldali értelemben Monarchiának hívtak, és amely a mai napig inspirációinak egyetlen forrása és egyetlen koordináta-rendszerre, S. E. elpusztulna, mint pillangó a szélviharban.

...

1958. I. 26.

Vasárnap délután, —7°-tól —12°-ig. A barométer süllyed.

Berlioz: *Fantastique*. Az ember azt kérdezi magától, miért szeret egy nevet az első akkordtól kezdve jobban annyi másnál. Ami az eszméket illeti, a zeneszerzők összehasonlíthatatlanul ötletlenebbek a költőknél. Zenei gondolataikat a költőknél sokkal szegényesebb hangszerelésben adják elő. Egyetlen zenei gondolat csobogása gyakran kanyargós meanderré nőhet, hogy végül nílusi vagy amazonasi deltában ömöljön szét, de ez tulajdonképpen még mindig ugyanaz a kezdettől fogva csobogó, mennydörgéssé felerősödő patak.

A zene időben-létezés, zenélni annyit jelent, mint létezni, ahogy Sztravinszkij észrevette. És míg a költészetben refrén formájában egy gondolat nem tartható az érzelmi feszültség szintjén, csupán néhány versszak, addig a zenei refrének, mint gondolatok, csillogó fátylak gazdag drapériájába vannak beburkolva, és így hullámszerűen és lengnek fátylaként a szélben nyugtalanul, szélesen lobogva. Lehet, hogy Berlioz eszméi az én fülem számára izgatóbbak másokénál; kürtjei, timpanonjai és hárfái már a romantika kezdetén felhangzottak, úgyhogy Wagner valójában később jelentkezik. A *Haroldot* jobban szeretem Liszt *Mazeppájánál* vagy a *Rákóczi*t, Berlioz pedig igazán nagylelkű volt, amikor Richard Wagnerrel apológétaként írt.

...

1958. I. 29.

...

Németh László a „glembayzmusról” húsz évvel ezelőtt. Ez volt az első nemes üdvözlés a „drávai hídon” át régen.

Fejtő könyve, az *Érzelmes utazás* (1937) elkallódott valahol. Ez volt az első hang Horthy Magyarországból, mert Németh esszéjéről nem volt tudomásom, egészen Magyarországon tett első, 1947-es kirándulásomig.

⁴ a Ferenc József-i háború után

Fejtőt ma Párizsban mint a balkáni, Duna menti és kelet-európai kérdések szakértőjét tartják számon.

Sinkó a pesti sajtóról a „G. G.”-vel kapcsolatban. Tekintettel a —12° C-ra, öregesen bölcs előrelátás volt részünkről, hogy nem mentünk el a pesti premierre. Nem vagyunk eszkimók.

...

1958. I. 30.

...

Az ún. „kulturpropaganda” terén ostobaságokat követnek el. Ezen a nemzetközi (bolha-) „vásáron”, ahol ködöt kínálnak, nem tudunk viselkedni. A külföldhöz (kelethez és nyugathoz) való viszonyunkban olyanira vidékiesen alárendelt magatartást tanúsítunk, hogy az emberben fellázad minden, amit a saját méltóságérzetének nevez. Jobb továbbra is ismeretlenként tengődni, mint kisebbségben való benyomást kelteni. Miféle pragmatizmus ez a mi nemtörődömségünk és ostoba közömbösségünk az egész „kulturpropagandával” szemben, amely úgy, ahogy mi űzzük, kompromittálólólag hat bárki jó ízlésére?

...

1958. I. 31.

G. B. Shaw: „Don Juan”. Egy ismerősöm szerint:

— G. B. Sh. nem vígjátékiró, egyáltalán nem író.

— Mit nem mond — merészkedtem egészen közömbösen megjegyezni, de iróniám kihívás volt e széplélek számára, rögtön fellobbant.

— Ezt nem viccként mondtam, így is gondolom.

— Bármit is mond ön, abban egyetértünk, hogy G. B. Sh. egy közönséges fajankó!

— Hagyjon engem, kérem, én komolyan így is gondolom, Shaw azt állítja, hogy mi mindannyian idióták vagyunk, az ostobája, csak rossz viccekből él!

— Látja, erre nem is gondoltam, istenem, holtig tanul az ember! Ön úgy gondolkodik Shaw-ról, mintha angol lord lenne! Shaw nevét kiejteni harminc vagy negyven évvel ezelőtt Angliában társadalmi skandalumnak minősült! Nem a maga találmánya ez a „jó társaság”!

— Maga meg azt képzei — vágott a szavamba bosszúsán —, hogy elől állt a sorban, amikor az észt osztogatták — és legyintve faképnél hagyott.

1958. II. 2.

...
 Dramolette Baudelaire-ről még 1917-ből, kitartóan kísért, mint egy hallucináció. 1848-ban Baudelaire radikális pamfleteket ad ki a *Salut public*-ben, arra készülve, hogy megöli mostohaapját, Aupiok tábornokot. Sehogy sem tudok szabadulni azoktól a zaklatott beszélgetésektől, amelyeket a költő anyjával, a tábornok feleségével folytatott. A hálás utókor mindezt teljesen halványra retusálta, mert kompromittáló foltnak tartotta a költő sírján.

Nyugtalan éjszakák, nyugtalan álmok. „El kellene utazni, akár halotti kocsin is.”

...

1958. II. 3.

Siniša Stanković levele a történelem kérdéséről. Az UNESCO valamilyen univerzális világtörténetre készül, oda kellene bekapcsolódní, és nagyjából ez az én feladatom lenne. Mindig ugyanaz: alighogy nekigyürköztem a baudelaire-i dramolette-nek, új feladatok jönnek.

Az „Areteust” retusálom. Ha in extenso⁵ játszanák, az előadás egy nappal és egy éjjel tartana, arra az alkalomra eleséget kellene beszerezni, és egy tál kolbászos babfőzelékkel megjelenni a színházban.

Előszó a Mošáról⁶ szóló monográfiához. Igen vagy nem? Konvencionálisnak kell lennie, mert úgy is illik, és ez a kiadó kívánsága, tehát logikus is.

A festő dilemmája: megmaradni a palettánál, vagy a forradalmi politika szolgálatába szegődni — ez volt Moša 1921—22-es egyéni krízisének fő motívuma. A mi müncheni növendékeink közül ő volt az egyetlen, aki felhagyott a festészettel, és ő volt az egyedüli, aki tizenkét évi rabságba vonult.

Mit gondoltak róla egykorú festőtársai körében? Müncheni kollégái közül egyesek minden tehetségét tagadták, mások meg azt vonták kétségbe, hogy érdemes volt-e feláldoznia a tehetségét. Erről a kríziséről senki sem beszélt, ez volt beszélgetéseink témája, régen.

Forradalmárként elkülöníteni azt jelentené, hogy kiszakítjuk egy komplex egészből, amelynek újságírói „elbéléte” is tartozéka, viszont festőként izolálni és festőművészi procedé-jét⁷ vizsgálni éppúgy egyoldalú lenne. A forradalmárnak, erkölcsi-intellektuális hivatása és temperamentuma

⁵ egész terjedelmében

⁶ Moša Pijade

⁷ eljárás

alapján, természetesen, nem volt alkalma festőként virtuózzá fejlődnie, és így nem tudom, hogy is fogják ehhez az arcképhez, hogy se banális, se konvencionális ne legyen. Így most elakadtam a munkával, és itt állok.

Minden először tulajdonképpen ünnepi beszéd, a halotti végtisztességadás gyászhangja pedig az igazság halála. Így vagy úgy, az emberek soha nincsenek megelégedve, mármint hogy most „nem kellett volna ezt, hanem amazt, nem kell belekeverni fölösleges dolgokat, nem stílusgyakorlat ez az előszó” (ami egyébként pontosan így is van), „most mondd, mit bajlódasz annyit azokkal a részletekkel?” stb.

Amikor írunk, tudnunk kellene, hogy kinek írunk. Ha az írásmódról van szó, arról, hogy az irodalom tényleg nem stílusgyakorlat, ha kalligrafikusan írunk, akkor valóban a legkevesebb olvasóhoz fordulunk, akik megint csak a mindentudók fajtájából valók, akik mind tudják, hogyan kell írni és hogyan kellene írni, ezért kioktatnak bennünket, mint valamiféle analfabétákat. Ez azonban nem túl fontos jelenség, mivel a stílus és az írásmód kérdése nálunk nemigen érdekli az embereket. Az egyetlen dolog, ami foglalkoztatja őket és amiről szajkó módjára fecsegnék, azok az „ez ezt mondta — az azt mondta” politikai pletykák a nyárspolgári szocialista vagy antiszocialista traccs stílusában. Elhangzott már régen, hogy mit kellene megírni. „Greift hinein ins volle Menschenleben”⁸, de az sem világos, hogy mit is akart ezzel mondani az írója, és különösen sem ír senki e szerint a recept szerint, még maga a verssor szerzője sem írt így. Ma az absztrakt írkaírka dívik, amely ötvenéves késéssel érkezett el hozzánk. Különös! Az egyetlen eszme, amelyik nálunk úgyszólván a születésével egyidőben megjelent, a leninizmus volt.

...

1958. II. 9.

...

Az idő kikezd mindent, mint a maró tinktúra. Kikezdi az emberi viszonyokat és a legéteiribbek egyikét: a barátságot. A barátság is a ritmizált szokások közé tartozik, amelyek idővel egyfajta megszokássá válnak. Tízéves megszokással — ez pedig elég végzetes idő ahhoz, hogy egész királyságok hulljanak ki az emlékezetből — ez a cimboraalkodási és barátkozási szokás szerzett reflexből pauzává válik. Ritmuszavarrá, mint mikor az ember abbahagyta a zongorán a játékot. Elszoknak az emberek egymástól. A legközönségesebb hétköznapi szavak, amelyek azelőtt természetes fordulatoknak hangzottak, valakinek a szavajárása vagy a töl-

⁸ „A teljes ember-létbe vesd magad” (Goethe: *Faust*)

telékszavak, „ó nagyszerű, remek, prima, hát persze, világos” üres züm-mögéssé válva lassan bosszantani kezdenek bennünket, mint egy unalmas dongó, „hát persze, persze, tehát, mondjuk rá, valóban, remek, ó klassz, na nézd csak”, és így Vjenceslav kománk Filko lesz, Filko meg Medulli, és így a barátunk a szemünkben negatív szimulánssá válik, és a baráti találkozás idegesítő untatássá.

Pillanatnyilag Párizsnak nincs nagyobb gondja, mint annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a kis Minou Drouet dalaait a mamája írja-e.

1958. II. 10.

Kodály-koncert. Ezzel a Kodálllyal rosszul állok: nem mond számomra sokat, szinte semmit, mégis hány magyar meg van győződve róla, hogy zseniális.

Mi van Paszternákkal?

1958. II. 11.

...
Az ember elszakadt, vagy helyesebben, materialista zsargonban, „elidegenedett” a közvetlen, elemi élettől, szociális sémákkal és kategóriákkal határolva el magát a kozmikus tragikumtól. Így megszűnt élőlényként (állatként) élni és „szociális lényé”, bölcs emberré, kézművéssé vált. Kétségtelen, hogy az ember életét minden tekintetben a szociális folyamat feltételezi, ám az ember társadalmi élete nem Minden, de a szociális folyamat nélkül a Minden szintűgy csak semmi.

...
„La Nouvelle Gauche”. Milyenek is voltak azok az 1912—13-as illúziók Pesten, hasonló kérdésekről? Akkor is arról ábrándoztak, hogy milyen csodálatos lenne, ha az európai politikában egy szép napon a mai „Marcuse-típusú” Intellektuális Baloldal jutna uralomra! A politikai Baloldali Elit képviselő urai Párizsban 1937-ben a kezükben tartották Európa sorsát. Mindannyian fejből tudtuk, mit kellene tenni, csak éppen a francia parlamenti többség képviselő urainak nem volt ez világos. Ha Blum felfegyverezte volna a spanyol köztársaságiakat, ha legalább hallgatólagosan megengedte volna, hogy a spanyol légiókat legalísan szervezzék Franciaországban, ha nem viszonyultak volna olyan esztelenül passzívan a spanyolországi fasiszta beavatkozáshoz, akkor a Spanyol Köztársaság nem bukott volna el, és így egy évvel később nem vitte volna el az ördög a híres Népfrontot, és alkalmasint nem került volna sor Münchenre sem.

Ezen a francia baloldali lelkiismeretet ma kínzó, még mindig nyitott kérdésen már idestova pontosan húsz esztendeje, hogy ingerülten betörtük árva fejünket, de az akkori napok európai politikai problematikáját, mint ahogy azt a tapasztalat bebizonyította, teljesen elvont módon szemlélítettük. Akkor is sok volt a filozofálás az alkalmas politikai módszerekről, hogy hogyan juthatna hatalomra az Értelmiségi Elit egy olyan finansiálkapitalista országban, mint Franciaország, és ezért joggal kérdezzük, hány évig fog még a francia Baloldal a maga történelmi szerepéről filozofálni?

1958. II. 27.

...

Amint az újságok ma kitartóan, vágyteli pártos sóhajjal írnak „az eszmei nevelés társadalmi szükségletéről”, teljesen rezignáltan olvassa az ember, mert tisztában van ezeknek a pusztá vágyaknak a meddőségével. És míg az egyik oldalon ideológiailag eszmementes eszméletlenségbe esünk, addig másik oldalról el kell ismernünk, hogy a sajtót illetően haladás tapasztalható.

Egyáltalán: a tartós összehasonlítás mániákus szükséglete üres önámítás, miként a „haladás”-ról szóló frázisok is. Minden állandóan „előrehalad”, minden „progresszíven növekszik”, ez talán nem is tévedés, de mi a részük ebből azoknak, akiknek semmijük sincs, ilyenekből pedig rengeteg van. Elképzelhető-e egy rendezett társadalmi állapot, amelyben Mindenkinék meglenne Mindene, amire csak szüksége van, és ahol Mindenki csak henyélné gondtalanul lustán és alkalmasint rettentően boldogtalanul?

...

1958. III. 1.

Szombat. J.-P. S.⁹ az *Express*ben folyó tortúráról. A cikket lefoglalták, természetesen.

J.-P. S.-nak úgy tűnik, hogy az algériai kínok: francia prömier. Az én első ilyesfajta megdöbbenéseim Horthy vitézeinek terrorjához kötődnek, amelynek élén az ezreket lemeszároló Héjjas főhadnagy állt. Magyarországon a brutális háború utáni erőszak katonailag szolidan megszervezett formában jelentkezett, mint az admirális Pestre való bevonulását követő totalitárius politika eszköze.

Az, amit az oroszországi fehérgárdista gonosztettek felől hallottunk, csak szörnyű kiáltásként jutott el hozzánk a távolból, amikor pedig meg-

⁹ Jean-Paul Sartre

érkeztek annak a borzalomnak a szemtanúi, az volt a benyomásunk, hogy olyasvalamiről van szó, ami a fékevesztett polgárháború első napjaival elviharzott.

Ami a tisztí méltóság leple alatt elkövetett gonosztetteket illeti, a háborúban (1914—1918) már meglehetősen megedzödtünk, de az az örület, amely az Admirális hóhérait olyannyira eltöltötte, hogy a Drávától északra mint e mesterség tébolyult szakértőinek igen rövid idő alatt mintegy harmincezer ártatlan embert sikerült halálra kínozniuk és legyilkolniuk — ez ama kor minden történelmi ellenforradalmi skandalumának élén állván nyugat-európai rekordnak számított.

A hivatásos harcosok mentalitását, úgy hiszem, sikerült ábrázolnom háborús dolgaimban, úgyhogy „antimilitarista” novelláimat úgy olvashatták, mint a Horthy-féle honvéd-pokol kapujára tűzött mementót. És bármennyire elvakultak voltak is a harctéren és a háterszámban elkövetett háborús gonosztettek, a pesti Hungária szállóban lezajlott bűncselekmények az én háború utáni novelláimban leírt borzalomnál összehasonlíthatatlanul pokolibb variációk voltak.

Amikor a zágrábi proletáriátus nevében a Helios moziban megtartott tiltakozó nagygyűlésen a magyar proletáriátus mártírúrával való szolidaritás jegyében „Meghalt a magyar kommün, éljen a magyar kommün”¹⁰ jelmonddal szót kértem, minden jelszavam erkölcsi irtózást keltett, amely nem kevésbé volt elkezeredett, mint a francia baloldali mai erkölcsi irtózása. Ez a háború utáni ellenforradalmi terror elleni lázadás első napjaiban történt, annak a harcnak a kezdetén, amely már íme negyvenegynéhány éve folyik, és azt is meg kellett értnünk, hogy a francia lak-tanyákban algériai lázadók vére folyjon, és J.-P. Sartre-nak igaza van, amikor azt állítja, hogy a téboly egy jelenségéről van szó, amely a nemzetközi tűzvész részleteként lobban lángra a szemünk láttára.

Az embervadászat során ma vaginába helyezett katódok halálos vil-lamos feszültségével csikarnak ki beismerő vallomásokat leányokból, és míg a Horthy-legények gúzsba kötött áldozataik szemében nagyítóüveg-gel tüzet gyújtottak a nap sugaraiból, míg a felhasított női méheket sós pácba áztatták, míg az éhségtől és az ütlegektől haldoklóikba erőszakkal dohányt és erős paprikát diktáltak, hagyván, hogy belepusztuljanak a szomszédokhoz, addig ma ugyanezeket a borzalomokat a legtermészetesebb kivizsgálási módszerként alkalmazzák Algériában a francia tábornokok. A *Galicijától és Bankett Blirvában*-ig, Jankapusztától Guernicáig minden-felé tombol az örület, és mit jelenthet ezzel szemben néhány izgatott cikk, még ha Jean-Paul Sartre, E. Bourdet vagy André Philippe írta is alá, vagy te, vagy én, vagy akár mi mindannyian is, ha mindez a *raison d'état*¹¹ ördögi szavának védőszárnyai alatt játszódik le.

¹⁰ Krleža alkori beszédének szövegét lásd a mellékletben!

¹¹ államérdek

A franciaországi helyzet mindinkább jobbra tolódik. Mendès-France bíróság előtt felel — sortovoce¹², és csupán árnyalat kérdése, hogy a Dien Bien Fu embere, akinek volt mersze visszavonulni Indokínából, egy szép napon kémként és hazaárulóként börtönben kössön ki, ugyanezeknek a tábournokoknak az ítélete nyomán, akik ma a francia Algéria jel-szava alatt ontják a vért.

Elegendő csak arra a jelenetre visszaemlékezni, amikor az NKP ismert vezetőjével, Katzcal, Moszkvából hazafelé jövet a königsbergi pályaudvaron híret vettük, hogy Hindenburg marsallt választották a weimari köztársaság elnökévé (1925. IV. 30-án). A marsall győzelmének híréből fellelkesülve Genosse¹³ Katz egy üveg „Tigermilch”-et rendelt, hogy megünnepeljük ezt a történelmi politikai győzelmet, amikor az öreg medvét csak azért választották meg, mert a tizenötmillió marxista szavazat két listára oszlott el. Ez Ebert halála után történt, amikor az NKP legfőbb gondja az volt, hogy meggátolja, hogy ismét a szociáldemokrata jelölt legyen a köztársasági elnök, és így módon a német proletariátus megosztottsága elősegítette Hindenburg teljes győzelmét.

1958. III. 4.

...
Dénes Zsófia könyve Ady Endre Lédájáról, a költő halhatatlan szerelméről, amely egy anagrammából ércnél maradandóbb alakot teremtett. Lány-irigység ötven-egynéhány év múltán. Attól függetlenül, hogy egyformán íródott bakfis-rajongástól átitatva és szerelmes gyűlölettel, attól függetlenül, hogy egyes részleteket a közönséges pletykát nem meghaladó kicsinyeskedő fecsegésig túlzottan felnagyít, attól függetlenül, hogy ez a dekoratív pannó lehangolólnak hat, ez a könyv, bármennyire át is hatja a női rosszmájúság, mégiscsak egy letúnt kornak a krónikája. Brüll Adél és Ady Endre költői életének részletei számunkra ma Dénes Zsófia tanúsága alapján szánalmasan hitelesnek tűnnek, és Ady apjának, az öreg vidéki jegyzőnek igaza volt, amikor rezignáltan legyintett szerencsétlen egyszülött¹⁴ fia sivár dicsősége hallatán. A régi fotográfiáknak ez az albuma a meddő csüggedtség menthetetlen érzését kelti. A költő hazájába való kiránduláshoz ez a könyv mindennek ellenére jó cicerónéul szolgál. A „Wer den Dichter will verstehen”¹⁵ bölcs szentencia, és ilyen értelemben Dénes Zsófia rosszmájú ismerője a megíratlanul maradt átkos regény kulisszatitkainak.

¹² tompa hangon

¹³ elvtárs

¹⁴ Krleža itt téved: Ady nem egyszülött gyermeke volt apjának (vagy pedig képletesen érti a *jedinac*-ot). (A ford. megj.)

¹⁵ „Ki meg akarja érteni a költőt” (Goethe)

1961

1961. V. 27.

...
 Mít jelent nekünk a Nap és miük vagyunk mi az ő számára? Tűz a sötét ürességben, amely feketé, ahogy a legfeketébb éjszakák feketék. Együgyű, gyermeki, csillagászati Nap vagy bármilyen más napsütötte gondolat. Tulajdonképpen ártatlan minden, amiben hisznek, még akkor is, ha a valóban létező Napban hisznek, amely nem fikció, hanem éppen maga a Nap! Mi a Nap? Mécses a sírba vezető sötét út fölött. A Nap fényes magnézium is az utca fölött, mely ittas a nyártól, gyermeki örömtől és kutyaugatástól, vízcsobogástól és nyári reggel szépségétől, amikor a fény ezüst künt hangjaként sugárzik téren és időn kívül. A Nap mint egy dús szerelmi reggel élménye, a Nap az akasztófa fölött, a Nap, a harctéren, a Nap a véres napnyugta színpadi kulisszái között. A bágyadt, melanikolikus őszi Nap egy dráma alkonyatában, amikor papírelvelek hullanak a kulisszákról, olcsó képeslapok borongó véres napja. És még egy Nap, Zola napja egy még meleg háborús gyilkosság fölött. Romantikus öreg malom a völgyben, amikor kihunynak az égi tűz utolsó sugarai. Dúl a csata, lövések dördülnek az erdőből. A malom alatt egy holttest fekszik, a francia—német háború (1870) harcosa, a „Reclam” Könyvtárból (valahol 1907 körül, felejtethetlennül).

Rimbaud-nak is van egy hasonló variációja 1870-ből ugyanerre a témára. Fekszik a holttest a viruló kardvirágok között, sebén alvadt vér, koponyája átütve. Megnéztem, hogy is hangzanak tulajdonképpen ezek a sorok. Rimbaud minden háborús motívuma, a csatákról, a Kommunról és a császárság minisztereiről (1870) szólnak egyedülálló bizonyítékai annak, hogy a költészet mennyire lehet politikailag tendenciózus, megalkuvás nélkülien elkötelezett, anélkül, hogy bármi módon alkalmazná a pseudorealista ízlés elnyűtt zsánereszközeit. Azonban, íme, ahogy fejből idézem ezt a rimbaud-i kantilénát, szordinós háború utáni jellege még mindig eleven. Rimbaud nőszírommal beborított halottja beteg gyermekként alszik, mosollyal az arcán, a költő pedig arra kéri a Természetet, hogy ringassa el meleg altatódallal, mert a halott katona fázik.

*Les pieds dans les glaïeuls, il dort. Souriant comme
 Sourirait un enfant malade, il fait un somme:
 Nature, berce le chaudement: il a froid.*

(Poésises)¹⁶

...
¹⁶ Lába a sássirom közt, alszik, s derűs az ajka,
 Mint beteg gyermeké, s álom mosolyog rajta —,
 Oh, Természet! melenged szegény fázó fiút!
 (Tóth Árpád fordítása)

1961. V. 29.

...

Mit jelent az írás megszállottjának lenni? Az ember nem tud szabadulni tőle. Egy lelkesülten delejes állapot jelentkezik, az egyik percben még hat, a másikban meg már szerte is foszlik. Az ember bizonyos dolgokat szemlélhet higgadtan, látszatra „objektíven”, de az ellenállhatatlan izgalmak mégis egészen váratlanul öntik el az embert, mint az álomban.

Egy párbeszéd Don Juannal. Csatlakozik hozzá „Egy Ismeretlen”, és kötekszik.

— Hallja, azt beszélük, hogy maga vérmes szerető volt! Egyes nők tengeren és hegyeken túlról örülten rajongtak önért, csak hogy még egyszer lássák, maga meg halálba kergette őket!

— Ó, pardon, nem haltak meg mindannyian — vetette ellen Don Juan tiltakozólag, hogy személyiségét ily durván befeketítették. — Két hölgy kolostorban végezte, és még évekig vétkeztek ott, boldogan.

Don Juannak (elvből) rossz az emlékezete. Elvből nem emlékszik semmire, és ha emlékezetében időről időre felbukkannak is egy-egy kaland, abban a pillanatban közömbösen át is adja a feledésnek. Ha fülébe jut is egy hír valami nő haláláról, aki miatta feláldozta az életét, őt, mintha félálomban, talán el is fogta a vágy, hogy visszaidézzé, hogyan is volt az a nő könnyeivel, amikor kongtak a hajnali harangok, neki ásíthatnékja volt az unalmas éjszaka után, és most az sem jut eszébe, hogy hogy nézett ki, sem hogy mi volt a neve annak a szépségnek, akiről ez a fajankó olyasmit fecseg, hogy kezét emelt magára. Felrémlenek valami májusi kirándulások, valamilyen hotelszobák és valamilyen üres erkélyek, elillant a szerelem, mint a zsebkendő parfümillata, és ez volt minden, és ha valaki erkölcsi akadékoskodásba kezdett, emlékeztetve őt, hogy a szerelem: járték a halállal — mit tegyen? Nem ő gondolta ki sem a szerelmet, sem a halált! Szórjon hamut a fejére? Minek? Mert néhány nő halott? Halottak, hát logikus is, hogy meghaltak, na nézzenek oda, minthogyha nem haltak volna meg, ha nem találkoznak vele? Nevetséges...

...

1967

1967. VIII. 24.

...

Megvizsgálni minden nagyagyunk mentalitását az utolsó tíz évben, mit tudtak vagy mit nem tudtak annak a valaminek az értékeiről vagy

hiányosságairól, aminek a neve „entitas nationis”¹⁷? Mi lehetett volna ez és milyen elemek ezek a mi esetünkben, ha a 18-ig terjedő barokk utáni nemzedékek magyar—horvát államjogi fikcióiról van szó? A rengeteg fikció a cetingradi szábertől egészen a Háromegegy Királyságig mint adminisztratív fogalomig. Egyeseknek „Lucius óta vagyunk”, másoknak Domagojtól, sőt a szent Jer¹⁸-től. Mit jelent ebben a kalamajkában Georgius Crisano vagy az *Adriai tengernek syrenaja* vagy a Novo Mestó-i katasztrófa? Krčelić és Annuae-ja, egészen Milan Marjanović *Harangok-jáig*? Modern? „Színházi Kávéház”? A. G. M.?¹⁹ Az álirodalom mint a sajnos még mindig provinciális dilettánsok familiáris kapcsolatai. Mit jelent egyeseknek — ma Dido Kvaternik²⁰ neve? Fogalmuk sincs róla. Másoknak a „Horvát államjog”? Fogalmuk sincs. A „harmadikok” nagy csődületének pedig a világ éppenséggel 1941-ben kezdődött. Előtte, akkor és utána: semmi.

Ha történelmi panorámánkat összehasonlítjuk a lengyelekével, a csehekével, a szlovákokéval vagy a magyarokéval, nem vigasztaló. Köröztünk nagystílusú diorámák pompáznak: magyar millénium. Árpád bevonul a Kárpátokon. Waterloo csata. Borogyinói ütközet. A különböző panorámák példája nyomán nekünk is megvan a magunké: Szigetvár, Zrínyi Katalin, Ozaly, Gvozd, Petar Svačić halála, Bécsújhely, Gundulić álma, Bukovac függőnye, Tuga és Buga sub. De mégis egy Wyspiański pátosza, Stwozától Mickiewiczig vagy természetesen, Chopinig, érzelmileg más arányokhoz kötődik. Kaden-Bandrowski *Anyám városa* c. műve patetikus könyv Krakkóról, de sokkal kevésbé frázisosan hangzik, mint Ivo Vojnović dubrovniki témái, az a frázis pedig, hogy Piłsudski a Wawelben „a királyok közt, hozzájuk méltón” szunnyad, frázis volt és természetesen az is maradt, csakhogy ő a lengyel királyok példájára mégiscsak valamiféle fegyvert csörgetett.

...

Hogy „a háború más eszközökkel folytatott politika”, erről a bölcs szentenciáról népünknek fogalma sem volt, természetesen, de mivelhogy a nép nem szarvasmarha, ezért a szibériai táborokba költözött mint „írástudatlan tömeg”, írástudó intelligenciája nélkül, tudván tudva, hogy ama Háború (1814—18) és ama Háború eszközei nem az ő politikája voltak és hogy az a Háború nem az ő Háborúja volt. A nép teljesen közömbös volt minden k. u. k.-, MÁV- és NV—SHS-típusú politikai háborús és propagandaeszközzel szemben mint republikánus és zöldkáderez, a nép hű maradt önmagához, következetesen ellenállt ama Háborúnak, minden eszközének és következményének. „Könnyű a népnek — nincs vesztenivalója”, mindig így beszéltek a bölcs szatócsok, katedráik

¹⁷ a nemzeti tulajdonságok összessége

¹⁸ ószláv félhangzó

¹⁹ Antun Gustav Matoš

²⁰ Eugen, Slavko Kvaternik fia

sorsa iránt érzett aggodalmukban. Ami a népnek nem volt elveszíteni-valója, az épp elegendő volt, hogy fölforduljon nélküle. És korábban sem volt neki többje.

...

1967. IX. 5.

Mi az álom? A zselatinos gombóc plasztikus masszájában, amit Szemnek hívnak, színes rezgés, és ez a felvétel, ki tudja hogyan és miért, megmarad az emlékezet hullámlzó szalagján. A képek, illanóban, megállás nélkül követik egymást.

...

1967. IX. 10.

...

Egy leányzó férjhezment egy „perspektivikus diplomatához”, aki ugyan harminc évvel idősebb nála, de mindenesere „perspektivikus”! Mi mindent meg nem tesz ezekkel a mi bájos, széles mosolyú leányzóinkkal, ezekkel a kedves operett-bimbócskákkal anyjuk, azzal az egyetlen gondolattal, hogy egyetlen gyermeküket egy „perspektivikus diplomatához” adják férjhez. A mi szocialista matrónáink bölcs macskaként dorombolnak a „perspektivikus diplomata” vő édes gondolatára, és még egyes gáncsoskodók olyasmiről fecsegnek, hogy az ideológiai iránytű szempontjából nem állunk épp legjobban.

1967. IX. 21.

Különös, hogy az ember mennyire higgadtan veszi ad notam²¹, hogy eljött az ideje a színről távozásnak. Hallucináns hipnózis! Aldozatául es-tünk annak az ostoba gondolatnak, hogy itt az idő, hogy felbontsuk ezzel a Theatrum mundi²²-val kötött szerződésünket. Naponta búcsúzkodunk. Mindez zagyván, mintha valami bizonytalan szabály szerint zajlana. Köröttünk valahogy minden bölcs is, de egyben ostoba is. A fák, a madarak és a felhők, minden él, mi pedig elmenőben vagyunk. Érezni lehet, hogy már elmenni készülünk, és különös, hogy a távozásunk nem okoz fájdalmat. Megbékéltünk vele, sőt, az elválás gondolata még kedves is. Megnyugtatólag hat, „hál’ istennek, nincs már sok hátra, isten

²¹ tudomásul

²² világszínház

veletek, elolvasunk még egy-két könyvet, végül ránk is sor került”. Elkészültünk jóra-rosszra. Nincs tovább. Pontozással elvesztettük a bokszmeccset. Megszelídítették bennünket, mint a zongorázni megtanított cirkuzi pudlikat.

1967. X. 2.

A Surveyor 5. felfedezte, hogy a Hold Föld. Bazalt, láva, vas, tehát hamisítatlan Föld, természetesen, hisz mi más is lenne a szerencsétlen Hold?

Henri Lefèbvre. A hétköznapi élet kritikájában a technokraták ellen foglalt állást. Egyszer már le kell számolni az emberiségnek nevezett fikcióról pufogatott frázisokkal.

Miként Stendhálnál is, a legfontosabb az, ami „mindenekfelett fontos”, ez pedig az, amit az egyén tesz, vagy amit az egyén tehet a maga személyi önrendelkezése, azaz mindennapi személyi szabadsága keretében, mert egyedül csak ez a szabadság igazi „szabadság”, a többi csupán szólam.

Mit visel a vállán, mennyit tud elviselni, mivel van megterhelve, vagyis túlterhelve ez a fantom, a mai ember? Kérdés, hogy mennyi földi jó áll rendelkezésére, hogy élvezze őket, milyenek az anyagi lehetőségei, és ha a növekvő életszínvonalról beszélünk, ejh, barátaim, kukkantsunk csak be ennek a mi életszínvonalunknak a titkaiba, hogy lássuk, hogyan is növekszik, meddig is növekszik, hogy megállapítsuk, hol alacsony vagy éppen hol nem létezik egyáltalán, itt-ott vegyük szemügyre a tényeket, különösen ott, ahol nincs életszínvonal, azaz ahol ember alatti. A múlt századi polgári típusú humanizmus — a filantrópia és a cinikus műveltség eme szerencsétlen elegye — a végét járja, az antitechnokraták pedig, akik életre akarják kelteni, nem egyenrangú ellenfelei a technokráciának, mert az mértani haladvánnyal növekszik.

Az „interasztrális” kaland számunkra, majmok számára blöff marad, amíg csak élünk. Ez a trükk elfelejt, pontosabban figyelmen kívül hagy egyes közismert szólamokat, hogy az ember például már évmilliók óta itt téblábol a földön, és ha a csillagrendszerekkel való kapcsolatteremtés valószínű lenne, akkor amazok alkalmasint már minden bizonnyal eljutottak volna hozzánk. Miért lennénk épp mi a legokosabbak? Erre mi felénk nem épp a legrózsásabb a helyzet, ezért fel kellene készülnünk a csillagközi vándorokra. Amíg „ideleenn”, itt nálunk úgy folyik a háború és az éhezés, ahogy ma háborúznak és éheznek a földön, mi értelme van ilyesfajta kirándulással áltatni magunkat? A „fejletlen” kontinenseket nem is nézve, Európában sincs megoldva a város és a falu viszonyának kérdése. Európában még mindig a patriarchális Középkor és eme hiába-

való rakétázás között élünk, amelynek semmivel sincs több értelme, mint a legbanálisabb fegyvercsörgetésnek, nem más tehát, mint délibáb. (Mondjuk, hogy tényleg így van.)

...

1967. X. 5.

Fr. Mauriac De Gaulle-ról: „Mi lesz, ha ő már nem lesz? Mihez kezd Franciaország De Gaulle nélkül Mitterrand-nal?”

Mauriac sokkal inkább önmaga, mintsem a tábornok miatt aggódik. Per analogiam historicam²³ attól fél, hogy mi lesz Franciaországgal Mauriac nélkül.

Malraux nyilatkozata a *Figaro littéraire*-ben. Fásult, szikkadt, mint arc képe a címdalton. Mi mindent meg nem írhatnak ezek a közöttünk járó Emlékmű urak, mert minden, amit kiadnak, tökéletes remekmű. Minden szavuk „az örökkévalóság bélyegét viseli magán”, ahogy Benko Bojnički báró, alias Artur Grado mondta volt, amikor ditirambusokat énekelt PEN-klub-beli kollégáinak. Irodalmunk nagyjában fikarcnyi kisebbségségi érzés sincs, mint ahogy nincs francia barátaikban sem. Csodálatraméltó ügyefogyottság. „Hódítók”! Megjöttek, itt vannak! Szilárd talajt éreznek a talpuk alatt, valóban úgy mozognak, mint valami márványlovagok. Mindent, amijük van, a Maguk érdemének tekintenek, és mindent, amit a kezükben tartanak, a sajtót, a karriert, a hatalmat, a pénzt és a tekintélyt, önerőből szereztek! Az égvilágon senkinek sem tartoznak felelősséggel. Alkalmasint ilyen „hódítói” érzéseket tápláltak a középkori bárók is: amivel rendelkeztek, mindent a szabályjukkal szereztek, mint a mai Malraux-típusú fátklyavivők. Ugy is viselkednek. Köröttük minden más csak por és hamu. Lásd a Bourbonokról írottakat (1919).

1967. X. 8.

...

Az emberek átlós irányban haladnak át a Színház téren. A zágrábi utcákon még mindig uralkodik az a többé-kevésbé gyűrött közép-európai embertípus, amelyet horvát értelmiséginek hívnak. Aggodalmas, gondolataikba merült lények, lógó orrú desperáltak, mintha valamit elvesztettek volna. És így is történt. Legelőször az első, majd mindjárt utána a második világháborút, egy kicsit pedig önmagukat is. Ezek a mai agrami járókelőink kompromittált polgári méltóságuk kisebbségségi érzésével

²³ a történelmi hasonlóság alapján

közlekednek. Érezhető, hogy a zsebük üres. Ezek nem piaci vándormunkások, akik tegnap még halinasipákban érkeztek az Arnauták földjéről, ma pedig zecchinóval teli erszények csörögnek zsebeikben. Menyasszonyvásárlásra készülnek, feltalálták magukat a szocializmusban, míg a zágrábiak tehetetlenül mormognak. Azok ott kezükbe ragadták a kormánykereket, létrehozták a maguk apparátusát, fiákeresztetik magukat meg a szocialista realizmus különböző árucikkeivel telegyömészölt koffereiket, ezek a mieink meg zsörtölődők, hajótöröttek, neuraszténiások, árulkodó Júdások.

...

1967. X. 10., délután 6^b

Ahogy Rothbart Irma (Spitzer Mizzi, Sinkóné, Šinkovica) elment, abban a távozásban dacos, szilaj következetesség és romboló, öngyilkos, pogány ádázság volt. Ő tényleg bátran temette el a halottait. „Ehhez minden parasztasszony ért” — így beszélt, mosván anyja tetemét, majd cipelve a sűrű sárban, Farkas Katalin mellé, bolond anyját, valamivel később pedig ugyanígy, ugyanazon rituálé szerint Ervinjét. Mindkét holttest nehéz volt, az asszony pedig egészen apró. Kemény. Tudta, hogy elmegy, biztos volt benne, és akik számára ez visszavonhatatlanul világos, olyanokból nem sok van. Mégis volt benne érzékeny ingadozás is. „Félelem az ismeretlentől.” Ki tarthatta volna vissza? Ervin úgy nézett ki, mint egy sötétbarnára sült, pirosas kérgű tök, hátborzongatóan hasonlított arra a kifűrt tökre, amellyel a gyerekeket szokták ijesztgetni mint démoni álarccal. A tökben gyertya ég. Különös halálkarnevál, a félig még élő test vicсорit a halált megelőző paradentóztól, Vasek²⁴ azonban, uram bocsá', nem tetem volt, hanem egy gyűrött kabát a heverőn, zokogó asszonyok, egyikük elnyűtt papucsban és barhentpongyolában. Az embereknek még a végbúcsúnál is megvan mindenük, ami kell, kosztümük, gyászruhájuk és doktorátusuk, a csatjaik, a dresszúráik és az akadémiai titulusokból eredő konvencióik, de akkor egyszerre letvetnek minden rongyot, az előadásnak vége. Banális. Egy pillanaton múltott, hogy nem hullott le az én önhitteget és hamis büszkeséget színlelő álarcom is! Mindvégig a méltóságteljest játszottam. Ha nem lett volna az az ostoba cédula, az az imbecillus halottkémi útlevel, az a pecséttel és aláírással hitelesített hülye adminisztratív bizonylat arról, hogy az ember tényleg elment közülünk, ha nem jött volna az a három kondoleáló, ha az egyik asszonyság nem lett volna elrongyolódott papucsban, akkor elszorult volna a szívem, és lerogytam volna, de így, rossz statisztáktól körülvéve, éreztem, hogy stílusosnak kell maradnom, és így végül minden durván sült el. Éppúgy szó nélkül távoztam, faragatlanul, dühösen.

²⁴ Vaso Bogdanov

1967. X. 13.

...

Ha egy gyermekcsapat féktelenül üvöltözve, cél nélkül futkározik lefelé a mezőn, az a népvándorlás klasszikus képlete. Ilyen infantilisán változtatják helyüket a nemzetközi hatalmak évszázadokon át. Le-fel. Ugyanaz a látma, ugyanazok a népek, ugyanaz az értelmetlenség, ugyanaz a játék mint energiafelesleg. Kinek sikerül elemelnie a másik labdáját, kinek sikerül gáncsot vetnie a másiknak, ki mászik magasabbra az ágon, én, csak én!

...

1967. X. 17., hajnali fél három

A művészek századokon át mindig is a társadalmi elitnek apologetái voltak, mert az emberi társadalom alsó rétegeinek életét úgyszólván tegnapig nem tartották számon. A műalkotások állandó repertoárja: istenek és félistenek, királyok és hősök, az Olümposzt követő názáreti motívumok viszonylag későn jelentkeznek, kezdetben igen halkán, diszkrétén, egy Korszak alkonyának dekadens tüneteit képviselve.

A mai irodalmi nonkonformizmus — mindenestre — grimasszá válik. Hogy a költő a mai „augusztusi korszak” apologetája legyen, a költészetnek ehhez a fajtájához először is hiányzik az „augusztusi korszak” mint inspiráló forrás, ezenkívül pedig ilyesfajta ditirambus írására nem állnak rendelkezésre ihletett tollak sem, mert a társadalmi viszonyok ziláltsága mára banális méreteket öltött, és ezek a motívumok unalmasnak hatnak.

„A társadalom romlott, le kell rántani róla a leplet”, „A társadalom haldoklik, agyon kell ütni”, „A civilizációk kihalnak, mint minden létező, nem kell hát siratnunk őket”, erről csicsereg ma minden irodalmi veréb. Másfelől olyan tézisek is vannak, hogy a mai „társadalom” is megszüli a maga Názáretjeit és Betlehemeit és hogy ma is meg kellene énekelni a „Gloria in excelsis” forradalmi jelenéseit. Egyik oldalról a dogmatikus esztétika arról prédikál, hogy a költészet legyen az „eljövendő kor” apologetája, mivel a mai „társadalom a bibliai Lázár módjára kikel sírjából”, de olyan dalnokok, akik a forradalmi csodát dialektikus Allelujával köszöntének, nincsenek.

1967. X. 28., szombat

Ha ankétot rendeznénk ennek a népnek az úgynevezett történelmi identitásáról, teljesen nyitott és bizonytalan kérdés, hogy milyen ered-

ményre jutnánk. A Tizenkilencedik század folyamán eme ország lakosságának hetven százaléka nemzetileg ismeretlen. A mai ifjúságnak például fogalma sincs arról, hogy mi történt Horvátországban Ausztria bukásától 1941-ig, a második világháború kezdetéig, de hasonlóképp arról sincs fogalma, hogy mi történt Horvátországban a jozefinista időkől 1848-on, 1868-on, 1918-on keresztül. A horvát történelem három harminc-harminc éves fejezete, a napóleoni időkől Jelačićig, az Abszolutizmustól a Kiegyezésig és Bosznia megszállásáig és a Kiegyezéstől az összeomlásig a tantervben epizódiként szerepel, mintha ez a folyamat nem lenne döntő fontosságú a horvát nemzeti tudat kialakítása szempontjából. Ötven évig tartó fecsegés a gimnáziumokban — negatív eredménnyel. „1918-ig Ausztria volt...” De hogy mi volt az, amit „Ausztriának” hívtak, arról ma fogalma sincs senkinek. Az első világháború kezdetétől, 1914-től az SHS Nemzeti Tanács, az SHS Királyságig, január 6-áig, a Jugoszláv Királyságig (1918—41) terjedő időszokról szintén nem sokat tudnak, úgyszólván semmit. Erre csak egy elvont séma van: akkor a burzsoázia uralkodott. A háborúban a fasizmus öldökölt, a fasizmust likvidálta a Népfelszabadító Háború, az osztrákbarát, a frankovác, az usztasa (némileg még a horvát is) a tananyagban egymás szinonimái.

1967. X. 31.

...

Az Októberrel való találkozás ünnepi emlékeket idéz fel. Az ünneplésnek ehhez a fajtájához jó emlékezettel kell rendelkezni, hogy Október nem glazlékesztyűben jelent meg, hogy nem táltal ezüsttálcán kaviárt pezsgővel, mint a butler az orosz bojárklubban, ez igaz, és ezt, úgy hiszem, nem kell eltitkolni, mert Október mint olyan elsősorban a muzsikok lázadása volt, akik úgy döntöttek, hogy nem fognak tovább a cári ágyúk töltelékéül szolgálni a bojárokknak.

Október véresen támolygott ki a háborúból, egy sebesült, rossz gebén. Azoknak a felbőszült tömegeknek a zászlóvivőjeként érkezett, amelyek a forradalom löporfüstjéből mint tömjénillatból kiéreztek Október útját, az egyedüli utat, amely kivezet a vágóhídról. Hogy Október a háború utáni lázadásból maga is háborúvá vált, évtizedekig eltartó háborúvá, minden kontinenst lángba borító háborúkká, az nem Október vértke, hanem azoké, akik aláírták a halálos ítéletét. Kegyetlenül halálra ítélték már azon a napon, amikor megjelent a petrográdi utcákon, de Október nem adta meg magát gyilkosainak, és így gyilkosává vált mindazoknak az erőknak, amelyek az életére törtek. Október vérben születén nem válhatott önmaga tagadásává, egyszerűen az azzal a politikával szembeni gyöngesége miatt, amely éppoly hevesen akarta fejét venni, ahogy még manapság, ötven év múltán is aláírják a halálos ítéletét. Egy

Matzneff metsző és heves gyűlölete, amellyel a *Combat*-ban közölt Október-ellenes tárcáival mint szablyával fenyegetőzik, csak egy példája annak a nemzetközi elvakultságnak, amely, ha egy módja volna rá, vérbe fojtaná az egész eurázsiai földrészt a Baltikumtól a Csendes-óceánig.

Berija, Solohov, Andropov, Szolzszenyicin, Voznyeszenszkij, Hruscsov, a XX. Kongresszus, rekviem Anna Ahmatováért, Ginzburg, Daniel Szi-nyavszkij, Gumilov, Mandelstam, Dosztojevszkij, a „Szenvedélyek” és Paszternák, El Campesino, Panait Istrati, Gorkij és Rakovszkij, irgalmazz lelküknek, Uram.

...

1967. XI. 2.

...

Madame Fourtseva Párizsban az újságírókkal folytatott beszélgetésében a Paszternák-esetről: „Nous considerons que ce livre est parsemé d'erreurs et qu'il est hostile au peuple sovietique.” „Catherine Fourtseva vient de démentir des informations selon lesquels »Le docteur Jivago« serait bientôt publié en URSS.”²⁵

A film nem aratott sikert, állítja Madame Fourtseva, pontosabban a hölgy igyekszik meggyőzni bennünket, hogy így van, mivel abban a moziban, ahol ő a *Zsivágó* előadását látta, „tíz személy sem volt a nézőtérén”. A *Le Figaro* nem kételkedik Madame F. állításának igazában, természetesen, „sans mettre en doute la parole de Mme F.”; természetesen, de mégis „on peut s'étonner que celle-ci ait été quasiment seule dans une salle”, meglepőnek tűnik, hogy a hölgy szinte egyedül ült a nézőtérén, amikor köztudomású, „d'une notoriété publique”, hogy a „Doktor Zsivágó” a világ filmművészetének egyik legnagyobb sikere.

...

Mindenfelé nyüzsögnek a mi oktjabristáink. Számukat sem tudni dicső leninistáinknak. „Hatvanezer” honfitársunk vett részt Októberben, amiről egész eddig az ötvenedik évfordulójáig mit sem tudtunk.

1967. XI. 3., este 8^h.

Ante Trumbícáról, akinek egyetlen ténykedése sem végződött sikerrel. Hogy a dalmát pártnépesség tarka társaságát egybegyűjtse, és hogy ezt a csordát Bécsbe vezesse, még ez sem sikerült neki: mindez erejét meghaladó meddő erőfeszítés volt. Hogy a Háromegegy Királyságot Dalmá-

²⁵ „Véleményünk szerint ez a könyv homzseg a tévedésektől, és ellenséges a szovjet néppel szemben.” „Katyerina Furceva cáfolta azokat a híreszteléseket, miszerint a »Doktor Zsivágó«-t hamarosan kiadják a Szovjetunióban.”

ciával Szent István koronája alá vezesse (ez volt Frano Supilo kombinációja is), tekintettel a fiumei határozat körüli manőverre, ez a hókuszpókusz sem volt sikeres. Trumbićnak a Kossuth Ferenchez (Kossuth Lajos fiához) intézett nevezetes levele megdönthetetlen bizonyítéka Frano és Ante dioszkurjaink jóhiszeműségének, hogy a horvát politika a századelőn mennyire ködös és minden valóság iránti érzéktől megfosztott feltevéseken nyugodott.

Azt, hogy 1914-ig folytatott Bécs-ellenes politikájában elérjen bármit, ami növelhetné Dalmácia Horvátországgal való egyesítésének esélyét, nem sikerült megvalósítania, 1914-től pedig kezdetét veszi a legégek, kudarcok és vereségek sorozata, egészen Korfuig. Korfutól Trumbić kálváriája folytatódik Genfig, a pofonok fenyegető méreteket öltöttek. Az olasz liberálisokkal 1918-ban kötött kompromisszumot megtorpedózta a radikálisok politikája, hasonlóképp, mint a nyugati, majd az oroszországi jugoszláv Légiók kérdését. Csatavesztést csatavesztés követett, hogy végül ez a vereségpolitika a londoni szerződés változatában Fiume elvesztésével tombolja ki magát. Rapallo „az önnön politikai sírja fölött mondott beszéd”. Eme gyászbeszéd után Trumbićnak az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben játszott spiritiszta szerepe újabb rekviemmel végződik. Az a föderalista csoport, amelynek élén politikai halottként egész 1929. január 6-áig állt, valójában a politikai karrierjének ravatalát körülálló valamiféle komor halotti gyülekezet volt, amely végül Canossában találta magát a Horvát parasztpárt előtt. Ezek után nem volt más kiút, mint a tragikus és meddő halál, a második világháború előestéjén.

...

1967. XI. 6.

...

Trumbić önkéntelenül. V. elhozta új könyvét. Ó ezek a mi hazai neopatriótáink, ha emlékezéseiket írják, mi mindennel nem dicsekszenek, mi mindent nem csináltak 1940 őszén, kegyetlenül üldözvén az összes élő és holt *Pečat*-ost, tisztogatva a Pártot az osztályellenségtől, saját bevallásuk szerint. Van, aki nem veszi észre, hogy elment az esze.

Pribac is csodálkozott Párizsban 1932-ben, hogy támadta a *Plament* és a *Književna republikát*, amikor tíz év után először a kezébe került. „Nem igaz, nem létezik, de hisz ezek nagyszerű dolgok ...”

1967. XI. 7.

...

Mit menthetett volna meg Ante Trumbić Rapallóban vagy miről gondolta, hogy megmenthető? 1919-ben már Hinko Hinković a legsemmibb

semmitől demoralizáltan érkezett meg Amerikából. A negatív tapasztalat alapján neki már akkor világos képe volt a négy hosszú háborús év kedvezőtlen erőviszonyairól. Az öregúr vis-à-vis de rien²⁶-re jutott, unoka-öccse, doktor Bliess köszönetnyilvánításából tengetve életét mint egy kis cipészeti igazgatója, négyezer dináros havi stipendiummal. Ennyit kapott Ante Trumbić is nyugdíjként. A spliti ház karamáni szőnyegei elúsztak, ez az évi 48 000 dinár pedig az 1914—20-as „érdeméért” nem sok.

Üres zsebekkel ül emberünk a hatalmas nagykövetekkel Rapallóban, egy milliárdokra menő politikai kártyajátékba csöppenne, és nincs a kezében még egy pikk hetes sem. Chemin de fer²⁷ zecohinóval teli erszényekkel, a milliárdosok asztalánál az aljanép képviseletében veri a blattot. Körülötte a gigászok győzelmes fegyvere csörög, állig felfegyverzett partnerekkel ül egy asztalnál, akik jól megszorongatják, azzal az egyetlen „gondolattal”, hogy megakadályozzák, hogy a saját lábára álljon. Még az osztrák—olasz háborúk idején találta magát a kompromittált végvári nép prókátorának szerepében, ahely különösen ebben a világ-háborúban szerzett rossz nevet magának, tehát sem a megbízatása, sem az érvei nem érnek túl sokat. Annál is kevesebbet: semmit. Az egyetlen, amit meg akar védeni, Split, azt viszont majd Stipa²⁸ emeli el előle. Jól van! Istenhozzád, Isztria, te cirillmetódi szerencsétlen, te különben is megszoktad, hogy „csont nélküli test”-ként tengesz életed! Istenhozzád, Učka, ki „Vučka”²⁹ voltál, de már Dante atyánk átkeresztelt Monte Maggioréra! Adio, Rijeka, magyar corpus separatum³⁰ voltál, most pedig majd portofrankistaként tengődsz, így van megírva a sorsod az isteni nagykönyvben. Zadar már megedződött, hogy világ szegényére a császári fekete-sárga kormányzóság fővárosaként éljen, a szigetek pedig, uramisten, a természetes jog elve alapján szomszédunk stratégiai zónájába tartoznak. Ami Puntka Plancától Budváig megmaradt, az az árva starčevići „kanálnyi tenger”, majd ha hazatérünk, kebelünkön kenyerünkkel ismét útra kelünk a Cunard Lineával a nagy vízen átál, te pedig, kedves miniszter uram, az SHS Királyság külügyminisztereként délutáni tejeskávé mellett fogsz elmélkedni nyugdíjasként az „Esplanádá”-ban. Saját néped szemében gyűlölt figura leszel mint „kompromittált unitarista”, úgyszólván mint bérenc, az Udvar előtt pedig gyűlöletes mint a dinasztia ellensége, mint szeparatista, tehát mint valamiféle horvát felségáruló. Végül Vladko Mačektól nyersz kegyelmet egy HSS-mandátumot kapván ajándékuul tőle, hogy azzal temessenek el mint horvát népképviselőt, az utókor előtt pedig Ivan Meštrović tesz halhatatlanná mint madame Récamier-t, ahogy egy kolostori márványpamplagon szenderegysz.

²⁶ koldusbotra

²⁷ egyfajta kártyajáték

²⁸ Stjepan Radić

²⁹ farkas

³⁰ elválasztott test

1967. XI. 8.

Haj, üres őszi éjszakák! Köd. A haldokló nyírfákat sárgaság gyötri, a fagytól elrettenve, a csaldóástól félig csupaszon görnyedeznek. Valami történik. A madarak is pánikba estek.

Trumbić Párizsban, a Nagyhatalmak értekezletén 1919-ben.

Mint Milan Pribičević, A. T. is állhatatosan igyekezett közelebbi kapcsolatba kerülni velem. Ha összetalálkoztunk utcán, kávéházban, mindig bizalmasan szólított meg: „Olvastam ezt vagy azt, mikor találkozunk, hát jöjjön el egyszer, mikor ér rá?” Nem volt elég fantáziám az öregúrhoz, aki magányos farkasként ténfergett városunkban, és ma erősen fájjalom, de már késő. Az a két-három beszélgetés, Martić utcai lakásán, nem sok volt, de mindig hasznos. Nem tudom, honnan eredt a tartózkodásom, hogy évekig haboztam megvigasztalni magányában. Franóról dicsőhimnuszokat zengtem, és mint Frano apológétája Trumbić politikájának egyfajta megalkuvás nélküli tagadója voltam, zavaró akkord az ő politikai hangszerelésében a Jugoszláv Bizottságtól egész Rapallóig. Ma azonban, mindenekután, vagy holnap, ha valaki a horvát politikatörténet megírására szánja magát, ne tévessze szem elől, hogy politikusaink galériájában Negyvennyolctól Január Hatodikáig Trumbić alakja volt a kapitánya a mi politikai hajónknak, amely elsüllyedésével sem veszítette el méltóságát.

Azt az anekdotát, hogy hogyan különbözött össze a királlyal Rapallót követően, miután nem volt hajlandó átvenni a kardokkal ékesített karadordei Csillag érdemrendet mint a hazafias tevékenységéért járó legmagasabb kitüntetést, azzal a nyilvánvaló szándékkal mesélte el nekem, hogy azt az udvari botrányt, miszerint Troianus császárnak valóban kecskefelei vannak, mindenki hallja meg.

Nem volt egyszerű 1914-ben egy olyan névtelenként megjelenni Rómában, aki a fekete-sárga nép nevében folytat politikát, nota bene, annak a népnek a nevében, amelynek hősiességéről ugyanakkor dicsőhimnuszokat zeng a magyar miniszterelnök, Tisza István, hogy — mint a horvát honvédek harci hősiességének szavahihető tanúja — az egész világ előtt bizonyítsa, hogy a horvát honvédek „Fekete Ördögként” esnek el Szent István Koronájának becsületéért és dicsőségéért.³¹

A palazzo Chigiben és a Quirinalban 1915—17-ben azt kérdezték egymástól az urak, hogy ki ez a dalia, aki itt azzal dicsekszik, hogy meg akarja dönteni Ausztriát az osztrák határőrök nevében, akik Radetzky alatt olasz hazafikat lőttek főbe és még ma is osztrák érdekekért háborúznak az Isonzón és Trieszt alatt. Párizsban és Londonban politikailag

³¹ HID 42 (Honvéd Infanteriedivision 42), Honvéd Gyalogos Hadosztály, amelyet „ördöginek” hívtak. (Krlježa jegyzete)

gyanús személy, niši perspektívából pedig az archimandriták kórusának mormogása hallik: „Ezek a gyanús Štrocini-figurák katolizálni akarnak bennünket...” Megvan az uraknak a saját koncepciójuk, amelytől nem tágtanak: londoni szerződés, Szazonov et comp. „Mi a csodát habog ez a Trumbić a horvát »jugolégiókról«? Verje csak ki ezt a fejéből Trumbić úr!” Rómában és Párizsban és Londonban 1915 és 17 között, egészen Korfuig, mindig ugyanaz a nóta, Korfu pedig már egyfajta Rapallo. Genfben már „kész tények” sziklafala előtt találta magát emberünk: „Így vagy úgy, te testvér egy nagy kombinátor vagy azzal a teljesen üres, szüette gondolatlalt, hogy a győztesek közé csempészd magad. De azt lesheted, kisöcsém!” Az Ideiglenes Nemzetgyűlésben, az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben és a Parlamentben ezek variációk voltak ugyanarra a témára: „Ettől a gyanús személytől meg kell vonni a bizalmat! Bőven van nekünk ilyen politikusunk Zágrábban és Ljubljanában, utóvégre nem lehet neki monopóliuma semmire sem!”

...

1967. XI. 11.

...

Postdegaulle-izmus? Úgy írnak a Hetvenhét Évesről, mintha nem is a sír szélén állna, útjának végén. Kegyetlenül írnak róla, nem leplezve, hogy a nap huszonnégy órájában a végét és a vesztét kívánják, és míg a római gyermekek térden állva könyörögnek Istenhez monseigneur Montini (VI. Pál) egészségéért, addig a francia hazafiak perverzül temetik generálisukat, cseppet sem titkolva azt a jámbor vágyukat, hogy ellássák a baját, hogy durván megkövezzék, annak a népszokásunknak a stílusában, amikor az öregeket karóval agyonverték. Az utolsó „lapot”-ot nálunk a Mljeten hajtották végre 1911-ben. Ott nem karóval verték agyon őket, hanem cápáknak vetették prédául. Ezt követően halotti tort ültek, megszabadult a fiatalság az éhes öreg szájaktól. De Gaulle halotti torán majd megisznak pár vagonnyi pezsgőt annak öröme, hogy meghalt egy tábornok, akinek volt „egy bizonyos elképzelése Franciaországról”, de hogy mi ez az elképzelés, ama nevezetes „L'état c'est moi”-n³² kívül, azt nem közölte velünk. A francia sajtó unalmas szűnyogjai így zümmögnek: „Hát lehetséges-e, hogy a tábornok még nem hunyta le megfáradt szemeit?” Gaulle-izmus vagy kommunizmus, Malraux szerint: tertium non datur³³. A meddő baloldal tárcákat írogat, a gaulle-ista kompánia pedig burkolt gondolatokkal lázad — pro futuro³⁴. Hogy jobbra fordul-

³² „Az állam én vagyok”

³³ harmadik (lehetőség) nincs

³⁴ a jövőért

Pompidou, az kérdés, de hogy Mitterrand nem tud eligazodni a bal- és a jobboldali újságpapír-halmazban, az kétségtelen. Ennek a köztársasági trónkövetelőnek ugyanolyan kompromittált jobboldali politikai előélete van, tekintettel Algériára (Algérie française³⁵), mint Guy Mollet-nek is.

A gaulle-izmus egyenlő De Gaulle-lal, de mivel a tábornok a legközönségesebb halandó, mi marad a gaulle-izmusból a tábornok nélkül? Pompidou? Meg kell-e várni a tábornok természetes halálát vagy párt-ütéssel sietni elébe? Kifizetődő-e vagy sem? UNR vagy PCF, plusz baloldal, plusz szociáldemokraták, a Centrum vagy Pompidou, forog a rulett ebben a Monte Carlóban, ki tudja, hol áll meg. A gaulle-izmus öregkori renyheségben szenved. Fiatalítani mindazoknak az összefogásával, „akkik az Ötödik Köztársaság mellett vannak”, egy olyan Baloldalt imitálni, amelyik tehetetlenül játsza a fiatal forradalmi erőt, de valójában éppúgy inába száll a bátorsága a tömegek előtt — ezek az aktuális politikai jelszavak... A kommunisták a forradalomtól való félelmükben azt bizonygatják maguknak, hogy egyre jobban áll a szénájuk. A lusta és renyhe állampolgárok szemszögéből még a húsz pártos demokrácia sem a legnagyobb rossz! Minél több a párt, annál kevesebb a hatalmuk, az adófizetők pedig, ennek a romlott parlamentarizmusnak a keretében élvezik manőverezési lehetőségeiket. Az USA vagy a Szovjetunió? Egyesült Európa? Melyik? Milyen?

A gaulle-isták nem csinálnak mást, mint hazudnak, hogy lojálisak a Tábornokkal szemben, ez a lojalitás kifizetődő, ám eme hangos hűségük ellenére az Öreg halálát mégis egyéni karrierjük egyetlen alkalmaként lesik. És ez a kolbász fog hozzánőni az orrukhoz, hogy legendásan fejezzük ki magunkat.

A De Gaulle-i hősiesség oltárképe előtt térdeplés kétségtelenül igen gyümölcsöző retorika. Ez a hősiesség a politikai hatalomért folytatott véres leszámolás volt, az Élysée környékén ma károgó baljóslatú macbeth-i frázis pedig egy öreg varjú, amely halált jósol „az önző tirannus szenilis konokságára”. Egyesek véleménye szerint a gaulle-izmusnak a fék szerepét kell betöltenie, amit a Harmadik Köztársaságban a radikálisizmus játszott, mások meg azon a véleményen vannak, hogy ha nem kerül sor balratolódásra, akkor bénaságba fullad a dolog. A Cohn-Bendit köré tömörült egyetemista újfúság maoizmusától és a proletámtömegek körében uralkodó baloldali hangulat nyilvánvaló megnövekedésétől függetlenül, függetlenül a Szovjetunióval szemben táplált rokonszenv megnövekedésétől (Sztálin halála óta tizenöt év múlt el, és mindent gyorsan el lehet felejteni), a második oldalon megjelenik a J.-J. Servan—Schreiber-típusú neokapitalizmus, ama régi törvény szerint, miszerint a nagy halak felfalják a kis halakat. Van-e ennek az új „ellenzéki”, nem kevésbé ka-

³⁵ Francia Algéria

pitalista Baloldalnak egyáltalán bármilyen elképzelése, hogy hogyan kel-
lene szarvánál megragadni a degaulle-izmust; kérdés, vajon ezek a jel-
szavak elég vonzóak-e ahhoz, hogy a politikát felrázzák renyhességéből?
A gaulle-izmus hanyatlóban van, az ambíciók növekszenek, különböző
ötletek rajzanak a fejekben, és ezek között egy dominál: hogyan besur-
ranni az Élysée-be?

Hogy harcolhatsz az Egyesült Európa keretében páneurópai konkurren-
seid ellen, ha rosszabb producens vagy, hogy harcolhatsz a Kelet ellen
H-bombákkal, ha ilyenekkel nem rendelkezel? A bombák tök módjára
nőnek ki a földből mindenfelé, és míg a nagyemberségű bombásklub tag-
jainak tele van a raktáruk ezzel a drága áruval, addig Franciaország még
mindig ódivatú kénes gyufát gyújtogat az utolsó csendes-óceáni sziklaszir-
teken, amelyeket kis híja, hogy még el nem sodort a vihar . . .

1967. XI. 13.

Üzenet a sárból: Rothbart Irma (Sinkó Mizzi) a *Symposion* szerkesz-
tőségéhez (*Új Symposion*, 29—30. sz. 1967. szeptember 1., Újvidék).
(...) amit feladatul tűztem magam elé, elvégeztem: mindent áttekint-
hetően elhelyeztem, sokat legépeltem, mindent meg fognak találni. (...) a beszéd neki éppúgy eleme volt, mint az írás. Az írások megmaradnak, a beszélő ember eltűnt. (...) emigráns volt. Ez volt az oka némely tévelygésének. (...) Sinkóné.⁸⁶

...

1967. XI. 14.

...

Vannak látogatók, akik úgyszólván az ajtóban, a lakásba lépve fé-
sülködni kezdenek, és ily módon, zsebükből fésűt előhúzza, miközben az
előszobában kölcsönösen üdvözlök egymást a háziasszonnyal, útban befe-
lé rendezgetik a frizurájukat.

— Csak az altisztek szoktak fésülködni — bátonkodtam megjeg-
yezni egyik látogatóknak egy este, amikor váratlanul betoppant hoz-
zánk és éppen abban a pillanatban jutott eszébe megfésülködni, amikor
kinyitottam előtte az ajtót.

⁸⁶ A fordító jegyzete: Itt az *Új Symposion*ban megjelent eredetű követtük, amelytől a Krleža által közölt fordítás eltér. Összehasonlításul e helyen közöl-
jük Krleža változatát: *Svršila sam što sam preduzela da izvršim kao zada-
tak, sve sam pregledala i razvrstala, mnogo toga prepisala, sve čete naći. Bio
je govornik, elementaran, a kao govornik je nestao. Bio je emigrant, a to je
bilo razlogom nekih njegovih lutanja. Sinkóné.*

(Sinkóné levelének utolsó szava a *Symposion*ban tévesen téréésének. A folyóirat
29—30-as számának datálása egyébként 1967 szeptember—október.)

— Mit akar ezzel mondani? — sértődött meg azonnal.

— Semmit, csak évek óta foglalkoztat a kérdés, hogy kik azok, akik fésűt hordanak a zsebükben. Ez nem bonton kérdése, ezek huszármanírok, fésű és tükrös a zsebben.

— Vagy úgy — emelte fel emberem a hangját —, akkor maga mit csinál, ha fésűlkdök?

— Én sajnós, mint látja, kopasz vagyok.

— No jó, de amikor még nem volt kopasz?

— Nem emlékszem, hogy nem lettem volna, de hogy őszinte legyek, különben sem tudom, hogy hogyan fésűlkdöttem, amikor még nem voltam kopasz, de sohasem hordtam fésűt a zsemben, megbocsásson!

A beszéd akadozva folytatódott, borbélyosan, inasiskolai szinten. Unalmasan. Üresen.

...
 Ó, istenem, milyen unalmas „skandináv típusú” szocializmusról beszélni. Egykor régen, sok-sok évvel ezelőtt a dán szarvasmarha volt az eszményünk. Ifjonti perspektívából milyen csodálatosak is voltak azok a dán marhák. A dán marhák zongoráztak, mi pedig azon siránkoztunk, hogy nálunk még a deseterac³⁷ és a vérbosszú dívik. Így van a mai napig: mindig ugyanaz a nóta... Trla baba lan.³⁸

...

— És önnek, maestro, mi a véleménye az ön *Golgotájáról*?

Így kerülök el saját ítéletük kinyilvánítását azok a széplelkek, akik nincsenek jó véleménnyel arról, amit hallottak vagy láttak, de nincs elég merszük, hogy ha találkoznak a szerzővel, megmondják neki, hogy a színen menő darabocskát nem tartják túl nagyra. A *Golgota* rádiós előadásáról van szó, amelyet nem hallottam, tehát „ha már szóba hozta, kérem, magának mi róla a véleménye?”

— Hát, én a *Golgotán* és az ön többi szövegén nevellkedtem, én úgy szólván az ön szövegeinek jegyében születtem, mit mondhatnék én önnek erről az előadásról?

— Attól az Elsőtől kezdve, aki a *Golgotán* végezte, az ő *Golgotájának* jegyében születünk mi mindannyian, maga viszont azt akarja mondani, hogy az a rádióműsor fabatkát sem ér.

— Igen!

— Hát akkor miért nem azt mondja?

Frano Supilo a borjúkról beszélt.

„Én is egy ilyen borjú vagyok, de szó szerint borjú” — gondolta Buddha, összerogyva ez után a felismerés után, egyetlen árva szót sem

³⁷ tízszótagos verssor, a délszláv népköltészet hagyományos versformája

³⁸ trla baba lan, da joj prođe dan — szólás: csinál valamit, hogy agyonüsse az idejét

ejve ki többé a száján. Jellem volt! Isten volt! Az apja meg Elefánt! Fehér Elefánt. Nem lehetett tehát borjú, hanem csak elefántbébi. Kisebrendűségi érzésben szenvedett. Nyilvánvalóan...

1967. XI. 15.

Két szerkesztő jön, egy tekintélyes hetilap igazgatója és rédacteur en chef³⁹-re. Meštrović *Leninjét* keresik. Október hatvanadik évfordulójára Jakac a Meštrović-szobor fényképe alapján megrajzolta Lenint bélyegre.

Mit kezdjek ezzel a vizittel? Azért jöttek, hogy választ kapjanak egy ankét témájára, hogy „mit tegyünk?” Hogy mozdítsuk ki a JKP-Sajtót idilli nyugalomból, hogy ne mondjuk, tespedtségéből?

Véleményem szerint ab ovo kellene elkezdeni. Legelőször is megállapítani, hogy miről is van szó. Tudatlanságról és ostobaságról. Fantomok, rég túlélt kísértetek terrorja alatt élünk. Törzsek jobbra-balra. Azt magyarázatom a látogatóknak, miért nem kívánok együttműködni. Ha a mentalitások túlhaladottságáról beszélek, az országról mint egészről beszélek. Ahogyan nálunk a különböző zavaros fogalmakra tekintenek, amelyek közül a legfontosabbak egyikét „*entitas nationis*”-nak hívják, a horvát—szerb relációkban még mindig a barokk szerbes egyházi szláv etatista és a horvát államjogi sémák uralkodnak. A spiritiszta szellemidézésnek ezt a zűrzavarát a JKP nem küzdötte le, mint ahogy nem küzdötte le az általános mentális, sajnos éppen ezt a mentális elmaradottságot, és legfontosabb történelmi feladataink egyike éppen az volt és az is maradt, hogy ezeket a lidérceket visszaküldjük oda, ahova valók, a sírba. Bizonyos átfogó absztrakt direktívákon kívül ehhez soha nem látunk hozzá módszeresen. A JKP politikailag többet elért, mint amennyit minden nemzetünk és nemzetiségünk minden rendű és rangú uralkodóinak, politikusainak, ideológusainak és kombinátorainak nemzedékei évszázadok során el tudtak érni, de hogy megteremtse a saját, valóban marxista pártpublicisztikáját, az nem sikerült neki. Ha a publicisztikáról mint az olyan képletek egyikéről beszélünk, amely többé nem napi feladatoknak felel meg, akkor nem a hivatásos funkcionáriusokra, a politikusokra gondolok, sem a közigazgatási apparátusban frázisokat pufogató karrieristákra, hanem annak az intellektuálisan és politikailag szerveződött értelmiségnek a médiumára, amely „in politicis” tájékozódási módszerként nem történelmi materialista vizsgálati módszert követ. Ha „pártpublicisztikáról” beszélek, akkor nem valami szörnyetegre gondolok, hanem konkrét, ideológiailag felkészült újságírókra, akik a katedrákon, a sajtóban és a közgondolkodásban sajnos nem hatnak jelentőséggel bíró

³⁹ főszerkesztő

tényezőkként, de ha léteznek is, jelentéktelen kisebbséget alkotnak, úgy-hogy erkölcsi-intellektuális és politikai hatásuk elenyésző.

A, nevezzük így, „pártos gondolkodásmód” eme képviselőinek olyan „ideológusoknak” kellene lenniük, akik a marxista elemzéseket nem fogadják el retorikusan, mivel az ideológiai direktívák szerint papagáj módjára ékesszólóan beszélni politikailag gyakran károsabb, mint ha a direktívákat egyáltalán nem alkalmazzák. A mi első látásra bonyolult problematikánkról alkotott pártálláspontnak ezek a propagandistái olyan emberek lennének, akik saját meggyőződésük és tapasztalatuk alapján elismerik, hogy a JKP az a politikai tényező, amely a mi körülményeink között már évtizedek óta az egyetlen tényleges lehetőség azoknak az erőeknek a leküzdésére, amelyek országunk létezését saját érdekeikkel vagy meggyőződésükkel összeegyeztethetetlennek tartják.

Nem hinni mítoszokban, múlt századok ballasztajától, az úgynevezett tradíció és fetisizmus terhétől megszabadulni, nem engedni passzívan a konzervatív közgondolkodás tehetetlenségének, következetesen tagadni mindazt, ami ebben az országban az úgynevezett patriarchálisan elmaradott „ideálok” képviselői, annyit jelent, hogy tagadjuk mindazokat az elemeket, amelyek nemzeteink és nemzetiségeink nemzeti tudatát múlt századi romantikus kaptafára építik, és amelyek, ha politikailag szerveződnek, kétségtelenül túlhaladott, hogy ne mondjam, reakciós erőket képviselnek. Mai politikai problematikánk ilyenén szemlélését nem kelletne megmérgeznie a görög-latin-muzulmán hitszakadásnak, amely valójában a lényege a nemzeti tudat minden bomlasztóan ható elemének. Ezeket a dialektikusan ma még mindig definiálatlan entitásokat marxi módon újra kellene definiálni mint a tudatnak minden transzcendens feltevéstől mentes elemeit. Mivel a mi relációinkban a horvátok és a szerbek nemzeti tudatának ezek az elemei általában görög-latin vallási természetűek, ezért ennek a jelenségnek bármely olyan megoldási kísérlete, amely nem vallástagadó, amely valamiféle egyházi hagyományról feccseg, csak haladásellenes lehet, és logikus, hogy az ellentét elmélyítéséhez vezet. Ez a szemlélet- és tájékozódásmód nincs, tehát nem is kell, hogy meg legyen fertőzve a zavaros etatista megalomániától vagy a centralista államalkotástól; ez a módszer elvszerű tagadása minden felszabadító professzióknak, amelyeket nálunk a szaloniki és kajmakčalani ösztöndíjasok még 1918 óta ápolnak, megalkuvás nélküli tagadása az egyik, a másik és a harmadik felekezet mindennemű vallásilag meghatározott vagy szervezett politikájának. Ezt a módszert nem terhelik kampanilizmusok, mert a hazánk egész reliefjén jelentkező politikai, gazdasági és kulturális erők mozgását tudományosan, tehát empiriailag szintetikusán ítéli el, az összes anyagi-kulturális, gazdasági és mentális különbség egzakt ismerete alapján. Ez a módszer határozottan elutasít mindenfajta illuzionista, demagóg módon egymás eszén túljárni akaró és csalafintságokhoz folyamodó politikát, mert a múltbeli és a jelen tény-

állapottal szemben objektíválódik, irányvételének talpkövéül kizárólag csak az igazságot ismerve el. Mentés mindennemű előítéllettől, különösen a politikai és karrierista ambícióktól. A józan politikai ész törvénye szerint ez a módszer megalkuvás nélkül szemben áll az egyes politikai vagy etnikai régiók bárminemű gazdasági kijátszásával, mert ilyen negatív eszközökkel nem építhető ki egy szocialista ország méltósága, gazdasági értelemben sem, de különösen nem szellemi értelemben. Ez a módszer elszánt ellensége minden hazugságnak és politikai rászedésnek mint a romlott és elnyűtt intrikapolitika ódivatú módszerének. Teljesen közömbös bámmiféle, ilyen vagy olyan rászedési módszerrel bevetett zavaros frázissal szemben, az adminisztratív cselezés ellenében küzd az ország teljes megalkuvásmentes egyenjogúságon alapuló politikai önrendelkezéséért és öngazgatásáért. Hogy ez föderatív vagy konföderatív, ezek a kérdések mellékes felfújásai a formalista részleteknek, mert ez ország politikai életében kizárólag és elsősorban az a fontos, hogy a fő pártfeladatok egyikeként tiszteletben tartsuk a hitelesség és a politikai erkölcs elvét mint a politikailag tudatos párttevékenység egyedüli iránytűjét.

A túlhaladott mentalitásokkal a JKP máig nem bocsátkozott rendszeresen harcba, és ez a mulasztása évtizedek során a lélek tétlen tespedtségévé vált, s így ma, ami a szemléletbeli zűrzavart illeti, ez a leggyöngébb pontunk. A sötét ostobaság már évtizedek óta a szemünk előtt tombol, mi meg ezekkel a nem csekély gondokkal szembekerülve csak rikácsolunk, mint nyugtalan tyúkok a viharban, szétrebbenve minden irányba vidéki imaházainkba, rettegve az objektív igazságtól, amelyet többé senkinek sincs mersze észrevenni. Pedig éppen a tényálladéknak ez a hiteles diagnózisa az egyedüli út, amely bábeli fogalomzavarunkból a kiúthoz vezet. A semmibe trombitálástól a legendás ostobaság jerikói falai nem omlanak le maguktól. Bolyongunk le-fel, nagyon komoly kérdéseket dilettáns, pontosabban papagáj módjára ész nélkül oldva meg. A retorika ma semmi esetre sem szolgálhat számunkra hídul a különböző ellentmondások sokaságán keresztül, amelyek azzal hivatkoznak az utókor előtt, hogy áthidalhatatlan szakadékot képeznek.

Az utóbbi időben mindenféle politikailag gyanús személyek egész csoportjai jelentkeznek, akik mint egykori hangos és kiemelkedő januárhatódikások, kompromittált dinasztiaügynökök, royalista miniszterek, ljtóicisták vagy radikálisok úgy gondolják, hogy ha unitarista módon tagadnak egyes „nacionalista emancipációkat”, az a legjobb út afelé, hogy megbízható alibit teremtsenek politikailag kompromittált előéletük számára. Ez a sötét társaság azt képzei, hogy eljött az ő ideje, és mindenkit szeparatistának és fasisztának, politikailag gyanús anticentralistának bélyegez, ha valaki az integráció ellen merészelt szólni, de ezek a gyanús egyének nem fognak bennünket megszabadítani attól a ballaszttól, amely mint valami tetem hever hazánkon. Minden akciónknak

szocialista tartalmat és értelmet kell adni, minden más kevésbé fontos, tulajdonképpen lényegtelen.

Még sokáig beszélgettünk különböző dolgokról, a nem kifizetődő iparosításról, amely teher marad, ha továbbra is azon leszünk, hogy idegen valutáért vásárolt drága nyersanyagokat dolgozzunk fel. Különböző problémákról beszéltünk, hogy ki vezeti a népet, mit jelent a nép, hogy mit jelent a „nacionalista eltévelyedés”, mi „a művészi alkotómunka szabadsága”, milyen a viszony a forradalom és a művészet között; hiszen senki sem tisztázta, hogy mit jelent a „művészet” fogalma és mi a „forradalom” a művészi alkotás keretében. A Jugoszláv Művészet szimbólumául a leningrádi tizenkilencedik és huszadik századi képzőművészeti kiállítás keretében Meštrović *Markóját* vettük, és ez igen szellemes volt, mint a Katalógus Előszavának az a többé-kevésbé hivatalos megállapítása is, hogy Krsto Hegedušić Generalić tanítványa stb.

Az elvtársak azért jöttek, hogy megtudják, mi lett Meštrović *Leninjével*, amely az én tulajdonomban volt. Ezt az én *Leninemet* Meštrović az én sugallatomra formázta meg a *Književna republika* lenini kettős száma (1925) részére, és nemesen nekem ajándékozta a szobrát, én meg (hálátlan lélek!) Bora Prodanovićnak ajándékoztam, ami egyebek között, mellesleg szólva, egyik botrányköve lett a Nagy Szobrász és csekélységem közötti viszálynak. Az öreg Jaša veje, Simić, aki 1937-ben párizsi ügyvivő volt, a hatalmas gipszalakot Párizsba vitte, és ott bronzba öntette, s így ez a Meštrović-szobor nála maradt Párizsban. Hogy mi történt vele a háború alatt, nem tudom, egyes feltevések szerint a *Lenint* valaki átvitte Hollandiába.

Beszélggettünk Októbertől is és arról, hogy a szerencsétlen történelmi igazságszeretet alapjain milyen ünneplés az, nem szabad említeni az októberi győzelem egyik fő szervezőjének a nevét. Ha valaki arra szánná magát, hogy ezt megemlíti, nálunk is politikailag gyanús személyként bélyegeznék meg, kizárólag csupán a kicsinyes történetírói gáncsokkodás miatt. „Viszlát”, elmentek...

...

1967. XI. 19.

...

Salvador Dali *Lenint* idézi, hogy mit mondott az arany piszoárról. „A szürrealizmus én vagyok” — ez nemcsak Dali jelszava, több ilyen önjelölt van.

...

1967. XI. 22.

...
 Senki nem ért semmit. Hipochonderek és naplopók. Marxisták, régi marxisták, botcsinálta marxisták, neomarxisták, egyáltalán nem tudni, hogy mint marxisták meg voltak-e győződve arról, hogy valóban marxisták. Csak azt tudják, amit egyetlenegy könyvből elsajátítottak, de azt sem olvasták végig, s még azt sem olvasták, amit mások az ő nevükben olvastak, de nem engednek a „meggyőződésükből”. Az intellektuális der-viszmus egy fajtája. Sohasem tudtak a saját fejükkel gondolkozni. Ha a „marxizmus” polgári értelemben hivatássá válik, akkor hivatalnoki ösztönök lépnek fel, ez pedig már ismert volt a múlt század kilencvenes éveiben, amikor a német szociáldemokrata zászlóaljok megkezdtek történelmi hadjáratukat. És mióta a marxista „miles gloriosus”⁴⁰ lett, nehéz megválnia szerepétől, mert karrierjének értelmét semkinek sem jut eszébe kétségbe vonni.

A *Zászlók* ötödik kötete. Éjfélig „Az 1914-es esztendő” fölött.

Le Figaro, 1967. XI. 22-ei szám. 19. old.: „Quatre déserteurs U. S. á TV soviétique.”⁴¹

Ez a dezertőr én vagyok, te vagy, mi vagyunk! „Tat tvam aszi!”⁴² Az ellenségem ellenségei az én barátaim. Az USA-dezertőrök szovjet perspektívából a haladás szimbólumai, a szovjet dezertőrök viszont amerikai perspektívából szintén a haladás szimbólumai. A dühödt arab terroristák arab perspektívából hős szabadságharcosok, a vasfüggöny túoldaláról nézve a terroristák idealisták és az emberi szabadságért küzdő harcosok, az innenső feléről pedig ellenforradalmárok. Vörös, fehér és sárga hangyák a polgárháborúknak. A nemzetközi viszonyok elemei századokon át.

...

1967. XII. 15.

...
 Tiranai Rádió, magyar adás. Hisztériás filippika a Brezsnyev—Koszigin klikk ellen. Enver Hoxha Lenint idézi. Ezt is lehet. Lenint bárki idézheti, mindenre jó. Úgy alakultak a dolgok, hogy ma Tirana Európa közepén a marxizmus és a maoizmus egyedüli önjelölt leninista központja. A szektáknak nincs fantáziájuk: öröklék a szentatyákat másolgatják és

⁴⁰ hetvenkedő katona (Plautus művének címéből)

⁴¹ „Négy amerikai katonaszökevény a szovjet televízióban.”

⁴² „Az te vagy!”

idézgetik. A szekta egybetűjű tudás, egykönnyű ember. Az írástudatlanok összehasonlíthatatlanul veszélytelenebbek a szektásoknál. Az analfabéták vulkánként törhetnek ki és hunyhatnak ki, a dervisek állandóan rombolással fenyegetnek. Tiranában mégis csupán átlátszó trükkéről van szó: Peking messze van, az Úristen úgyszintén, a Kremlben és Belgrádban pedig revizionisták ülnek. Ha igaz, hogy Nagy Katalin szeretett volna kijutni az Adriai-tengerre, akkor Kotor ma is Nagy Katalin ideálja, vagy ha nem Kotor, akkor a Santi Quaranta, de Albánia, lett légyen akár még maoista is, az USA-nak mindig kedves lesz, tehát a maoista elméletek ma a kremli szocializmus vasfüggönyétől védő fiktív kerítésül szolgálnak.

Csak hallani kell, hogy a tiranai dervisek az önhittség milyen dücskővő adagjával oktatják szellemi rádiós nyájukat. Belesorbult már a fülünk annyi éve hallgatni, hogy számárfarkukat csóválva mivel sulykolják az agyunkat a tanítóink. Mi mindenről nem hallottunk éveken át prédikálni, hogy mégsem tanultunk meg soha helyesen gondolkodni a dolgokról. Tényleg javíthatatlan tátottszájúak vagyunk, idéetlen fajakók, akik mindenkinek csak terhére vannak. Félkegyelművé nyilvánítottak bennünket, s fúrják és lékelik a koponyánkat. Mivel? Hoxha megállapításaival. És mi — mi mit csinálunk? Nemtelen magatartást tanúsítunk, nem tudni, tulajdonképpen miért. De ki kit nem szedett még itt ráncba? Ezt az idomításnemet magasabb fokú iskolázott osztálytudatnak nevezik. Csak merészelje észrevenni az ember, hogy saját gondolata támadt, még ha csak a legjelentéktelenebb árnyalatban is a „sajátja”, lesz ám, testvér, haddelhadd! „Az emberről mindent és mindent az emberért” — ez „önhitten” hangzik! Emberi értelemben ez emelkedett gondolkodás mód, az kétségtelen, csak kérdés, mikor, hol, hogyan és kinek ismerjük el, hogy ember, vagyis hogy méltó erre az elismerésre. Mivel szerezhető meg a társadalmi viszonyokban az emberi egyenlőségnek ez a legmagasabb elismerése? És mi van azokkal a nem emberekkel, akik az emberrel állatként bánnak, ha olyan hihetetlenül olcsó valakit kérdőjellel emberre nyilvánítani.

Párizs, Róma, London, Athén, ezredesek király nélkül, király hadsereg nélkül, király üres zsebekkel. „Gyere haza, minden meg van bocsátva” — sürgönyöz Uncle Sam, hogy térjünk vissza, „Csak akkor megyek, ha elismeritek rólam, hogy király vagyok, vagyis ha királyi jegyzéket biztosítotok számomra, különben megmaradok dán vőnek külföldi ösztöndíjon, mert fogalmam sincs, hogyan uralkodjam és kinek a nevében. Megjelenhetem-e egyáltalán mint király, avagy alkarrjátok-e, vagy parancsoljátok-e, vagy megfelel-e a ti érdekeiteknek, hogy likvidáljam az ezredeseket? Likvidálom én magamat is, afelől nyugodtak lehettek, arra nem kellett volna ezredeseket alkalmazni, hogy megbuktassák Papandreut” — így motyog a király mecénásainak süket fülébe, munkaadóinak

és pénzembereinek kívánsága és érdekei szerint politikai öngyilkosságra készen! — „Nem, nem, fiatalúr, egyelőre maradjon csak az országon kívül, golfozzék, vitorlázózzék, élvezze az életet és várja a hívásunkat.”

1967. XII. 16.

...

Proust egyike azoknak a fétiseknek, akikről a dekadens társaság túlnyomó többsége egy Proustért lelkesedő ízlés nevében álmodik, de Proustban csak azért lelkesednek, amit ez a társaság belőle kiérez, azt, hogy beteges. Nyílt kérdés marad: rászolgáltak-e a Proust-alakok, hogy mint viaszfigurák megmaradjanak irodalmi múzeumainkban? Kiállja-e a Grévin összehasonlító irodalomtudományi múzeum az utókor ítéletét, nem olvad-e meg az a viasz?

Hol van az az irodalom, amely megteremténé például Lou Salomé típusát, mint Nietzsche gyöngéjét és legvégül Sigmund Freud utolsó kalandját? Vajon Einstein és Planck típusa szépirodalomra termett-e? Vajon Proust új motívumokra nyitott-e ajtót a nyugat-európai irodalomban, vagy csak aprólékos krónikása a Századvégnek nevezett kornak? Megkésített modernizmus. Proust „egyike azoknak”, akiknek volt elég bátorságuk, hogy P. Valérynak fittyet hányva márkinékről írjanak. Ezt el kell ismerni.

1967. XII. 18.

Le Monde, 1967. XII. 17—18., 24. old.

„Guillotines en miniature” 1967 karácsonyára. Szadista játékszerek. Néhány üzlet kicsiny, precíz nyaktülk-modelleket kínál eladásra. Az áru Amerikából érkezett. A kés alatt a deszkán ott fekszik a halálra ítélt áldozat. Egy gombnyomásra felszabadul a kés, és a levágott fej egy fűzfavesszőből font kosárba hull. E karácsonyi játékszerek egyik eladója mondja: „Tizenötöt adtam el, több nincs belőlük!” Vevői tizennégy éves gyerekek voltak (darabja 18 frank).

A nagy Nobel-díjas, Quasimodo előtt a Szputnyik betlehemi csillagként jelent meg, és erről ő ódát írt, a nyaktülk pedig betlehemi játékszerek lettek. Peter Weiss *Marat*-ja is ilyesfajta karácsonyi játékszér, de mindezt hallottuk már az eredeti Sade—Lautréamont-változatban. Rimbaud undorodott mindettől, és mint az abesszin császár fegyver- és lőszerszállítója végezte.

Az éjjel az *Anyegint* olvastam. A *Pikk dámát és Lenszkijt*. Tatjana levelét. Ezt szüzi ártatlansággal kellett volna olvasni az állír lelkesedés

perspektívájából. Az ilyesfajta költészet irányában ma, az ízlést illetően, túlságosan is korrumpálva vagyunk, túlságosan fáradtak vagyunk ahhoz; hogysen átadhatnánk magunkat az effajta postbyroni költészet varázsának.

...

1967. XII. 20.

...

Az, hogy a nyaktülök és a rakéták karácsonyi játékszerek lettek, egyáltalán nem újdonság, mert már az egyiptomi és római gyermekek hajítógépekkel és kardokkal játszadoztak, mint ahogy az ólomkatonák-kal teli dobozok számunkra is csodálatos ajándékok voltak a karácsony-esti fenyő alatt. Hirosimákkal, úrvillamosokkal, atom-tengeralfattjórókkal játszogatunk, Austerlitzeket, Asperneket és Esslingeket az európai törté-
nelem nagy dátumaiként ünneplünk, és ezek többé-kevésbé az egyedüli képzetek, amelyeket ki-ki a maga Hazájáról, Franciaországról, Britan-
niáról vagy a Császárságokról és Királyságokról alkotunk magunknak széles e világon.

1967. XII. 21

...

Linné farkos primátusai (Darwin szerinti majomtestvéreink) rossz konjunktúrába keveredtek: szavatolva van orvostudományi jövőjük. Tö-
megével ölik őket, és évről évre mind többen esnek áldozatul közülük. Mintegy száz sebész (tizenöt nemzet soraiból), mind majomszív- és ma-
jomvese-átültető, találkozott Lyonban a kísérleti primatológiai sebészet-
ről rendezett nemzetközi szimpóziumon, hogy megbeszéljék, ki szállítsa
a megfelelő mennyiségű élő majomszívet és -vesét az orvostudomány nö-
vekvő igényeit kielégítendő.

Ha valóban úgy áll a dolog, ahogy a majmokon végzett eddigi kísér-
letek mutatják, hogy a „szívajtásnak” (amit nálunk „átültetésnek” hív-
nak, mintha hagymáról lenne szó), nincs (sajnos) semmilyen orvostudo-
mányi kilátása a sikerre, akkor kérdés, hogy minek annyira forszírozni
ezeket a gyilkosságokat, az egyiket is, meg a másikat is, a majmokét
és a miénket is, ártatlan kétlábúakét. Ha a gyógyulási esély a semmivel
egyenlő, mire szolgál a halálraítélt páciensek perverz agóniájának ez a
reklámozása? Végül: az, hogy majmokat gyilkolunk, rendben van, az
már megszokottá vált ebben a mi húsevő világunkban, hogy egyikünk
megöli a másikat. Ha már fölfaljuk a madarakat, halakat és a marhákat,
mégpedig teljes hidegvérrel, miért ne ölhetnénk meg a majmokat is, a

tudomány érdekében”, ha már négy lábú testvéreink egyike sem közölheti velünk, hogy mi az ő személyes véleménye a mi tudományos kísérleteinkről.

Öt primatológiai központ működik Európában. Kettő Olaszországban, egy Németországban, egy Hollandiában és egy Franciaországban. A francia központ Toulouse környékén, a nemzeti állatorvosi iskola mellett harminc hektárt lefoglalt, hogy ott a leukémia tanulmányozására ötszáz majmot elhelyezzen. Leukemizálják a majmokat, hogy feltárják ennek a betegségnek a titkát, amelyről doktor Lapine, a Szovjetunió Orvostudományi Akadémiájának tagja azt közölte, hogy sikerült fixálniuk egy vírust, és hogy az ezzel a vírussal végzett oltással rövid időn belül leukémiát idéztek elő a majmoknál. Az amerikaiakat meglepte ez a felfedezés. Ők évek hosszú során át több mint ezer majmot oltottak be leukémiái szérummal, sikertelenül.

Traeger professzor két heterotranszplantálási esetet mutatott be. A csimpánzvese átültetése sikerült, a páciens hat nap múlva szívroham következtében halt meg, a másik pedig 49 napig élt, és vérmérgezés okozta a halálát. Reméljük, hogy a rendelkezésre álló emberi szervek deficijtjét sikerül majomveséssel és -szívekkel pótolni. A majmok vérében felfedeztek azonban egy titokzatos, halált okozó vírust, amelytől Németországban és Jugoszláviában megbetegedett és meghalt néhány orvos. Kevés az ilyen megölésre alkalmas majom. A csodálnivaló szimpóziumosok egyik határozata a friss majomhússal való ellátás szolid megszervezését követeli.

Miért csak a majmokat öldössük? Van egy ötletünk nekünk is: azok az ifjú és egészséges emberek, akiket nemzetközi méretekből különböző okokból halálra ítélték az úgynevezett tételes törvények alapján, kegyelmet kaphatnának azzal a feltétellel, hogy saját kockázataikra különböző átültetésekre fogják felhasználni őket. Ha életben maradnak, elengedik a büntetésüket, a teljes orvostudományi komfort mellett bekövetkező halál viszont mindenesetre kellemesebb, és azzal a vigasszal is szolgál, hogy egyben hősi is, mert édes meghalni a tudományért és feláldozni magunkat nemünk szebb jövőjéért.

Íme néhány adalék a XXI. század panorámájához!

A tengervíz sótalanítással iható édesvízzé változtatják, tehát a szárazföldi vizek szennyezettségének kérdése többé fel sem merülhet. A föld édeni termékenységű lesz: lépten-nyomon banán és dinnye nő, az eke és a borona múzeumi tárgyként tanúskodik azokról a rég múlt barbár korokról, amikor az ember még művelte a földet, disznó módjára túrva agyarával, és amikor röghöz volt kötve (glebae adstrictus) mint jobbágy a feudalizmusban, mint hazafi a polgári korszakban, amikor szántóját mint hazáját imádtá, és ezért a nyomorúságos és elmaradott

agrártermelésért nyakra-főre öldökölt és tömegével hagyta megölni magát. Az ember tehát nem műveli többé a földet, szintetikus fehérjékkel és szénhidrátokkal táplálkozik, és ahogy ma bárhol kedvére ingyen te-leihatja magát az ember vízzel, úgy fog majd táplálkozni is: lesz kenyere és ruhája, lakása és melege, szabadon mozoghat és utazhat à discrétion⁴³. Meglesz mindene, amit csak a szíve kíván, saját választásának és ízlésének megfelelően, nem kell vásárolnia, mert az üzletekben nem lesz áru, mivel a különböző termékek szavatolt bősége kizár minden konkurenciát. A biokémia szavatolni fogja új szervek növekedését, a meteorológia és a születésszabályozás teljes szabadságot biztosít az embernek a légköri és a szerelmi kalandok és nehézségek terén. Az újszülött jellemének öröktől fogva talányos kérdése már a kezdet kezdetén el lesz döntve az anyaméhben, a felsőbbrendű embereket pedig az ismert fausti recept szerint fogják előállítani. Az emberek kora gyermekkoruktól fogva mindentudók lesznek, mivel az emberi tudatra a legkorábbi napoktól kezdve a legkülönfélébb ismeretek és készségek hatalmas tömege fog egyidejűleg hatni. A mai úgynevezett tömegmédiumos kommunikálási mód a félfírastudó kezdeteknél alkalmazott egészen primitív nevelési módszerek közé tartozik majd. Az emberi sorsra olyannyira végzetes testfelépítés befolyásolható lesz: a ciklotimekből flegmatikusok lesznek, az abúliásokból voluntaristák, ahogy a szükség megkívánja, az orvostudományi típusok egyensúlyának elve alapján, nehogy összekeveredjen egymással a zseni és a krebén. A termonukleáris energia az őstörténeté lesz, és mindent a lézer x- és gamma-sugarai helyettesítenek. In vitro⁴⁴ különböző életformákat hoznak létre, a legprimitívebb lényektől a legtökéletesebbekig. A molekulamegtermékenyítést, amelyet ma grandiózus találmányként reklámoznak, kronológiailag a XX. század második felében alkalmazott egész primitív kezdeti, úgyszólván középkori tudományos kísérleti módszerek közé sorolják. Ha valakinek nem lesznek ínyére a szintetikus szénhidrátok, az tengeri faunával és flórával táplálkozhat, választása szerint és különleges ízléssel összeállított étrendek alapján, amelyek gazdaságukkal túlszárnyalják a XX. század barbár konyhaművészetének minden csodáját. A zsenialitást lombikokban fogják ápolni, mint ma az üvegházi orchideákat. A komputereket a bolhapiacra ócskavasként fogják árusítani, mert kinek jutna egyáltalán eszébe ódivatú számítógép-kereplőket használni abban a korban, amikor a tiszta és fennkölt eszmék uralják a gondolatot és a tettet. Elektromágneses interfaktorok közvetlen kapcsolatot létesítenek az agy és a felhalmozódott ismeretanyag között. Az emberéletet végtelenné hosszabbítják meg. Százévesek teniszt játszanak, a szerelmesek, lovagok, harcosok és húsevők népére pedig szarkasztikus megvetéssel néznek, mint a nyomorult XX.

⁴³ tetszése szerint

⁴⁴ lombikban

század barbár maradványaira. A különböző vallások, istenek, ideológiák forradalmak és ellenforradalmak, forradalmárok és ellenforradalmárok, kapitalisták, püspökök, tábornokok, bankok, a munkaviszony és az arany viszonyának jogszerű szabályozásáért küzdő szakszervezeti harcosok, a piaci árualakulás ellenőrei és profitálói, a magántulajdon és a birtok, mindez a rég letűnt történelmi múlt hülye fogalmai közé fog tartozni, amikor a Mérleg és a Kard volt a Jog szimbóluma. Az ember leküzdö a fény és az idő sebességét, úgyhogy végre egyenlő lesz az istenekkel, és, mint halhatatlan, stratégiailag tervezett intergalaktikus kiruccanásokba bocsátuk, hogy véglegesen meghódítsa a világot.⁴⁵

1967. XII. 24.

Az éterből: református karácsonyi prédikáció Pestről. Szocialista nyavalygás Krisztus születésének jámbor témájára. Egy költői legenda ilyesfajta vulgarizálása már erasmusi szemszögből is elképesztően kellett hogy hasson, hát akkor hogy hangzik ma az irodalomnak ez a plebejizálása! A zsdánovizmus az évszázadok során különböző formában jelentkezik.

...

1967. XII. 30.

Gondolatok a „Haladás” témájára mint változat azokra az ismert variációkra, hogy a „Haladás”-nak nevezett valami vulgáris értelemben, ahogy erről fecsegnek, valójában nem is létezik.

Mi érdekli a világot ma elsősorban? Világon az „uomo qualunque”-nak nevezett átlagembert értjük. Meghosszabbítható-e az élet? Az átlagembert rendkívüli módon izgatja az életének tartama, mert ebben a maga körül és önmagában tapasztalt fölfordulásban, úgy tűnik, mégis egész lakályosan és jól érzi magát. Az emberiségnek a nyugat-európai városokban tengődő tömegéhez intézett körkérdés tanúsága szerint ez a tömeg a plasztikus massa fogalma alá tartozik, és mint ilyen úgy formálható, ahogy „Azok” (akik „odafönt” vannak) akarják, vagy ahogy „Azoknak odafönt” az érdekük megkívánja. Az átlagember állandóan és megingathatatlanul hisz a „szébb jövőben”, és ilyen szempontból rendkívül hiszékeny közönség a személyes körülményeinek javítására tett hókuszpókuszokhoz. Az átlagember élni akar, függetlenül attól, hogy az élet számára mind nehezebb és enerváltabb. Napról napra drágábbá vá-

⁴⁵ „Nekem mégis szébb így, ahogy ma van!” — az Őn szedője a *Pečat* idejéből, Geza Obad. (A szedő megjegyzése a szöveg első kiadása alkalmával, a *Forum*-ban 1972-ben.) (Kaleža jegyzete)

lik az élet, de mivel ugyanakkor látszólag napról napra jobban fizetik, azt gondolja, hogy sikerül utolérni az árak emelkedésének sebességét. Közben éppen ily módon, hogy „jobban fizetik”, úgy lohol csak a drágulás után, mint a kutya a kolbász nyomában, a falatot úzve. A fejét vesztett ember a mai fejvesztett társadalomnak tagja, és mivel ebben a fejvesztett társadalomban olcsó átejtésekkel és trükkökkel ámítják, ő a futball-labdában; lóversenyfogadásban, filmes ostobaságokban, a butító sajtóban és egészen olcsó szórakozásban keres vigaszt. Az élet ily módon megszűnik élet lenni, mindinkább a rossz árun alapuló olcsó társadalmi állapottá, a gépek és a gépezetek önkényuralmává válik. A kicsiny, az apró, az átlagembert két dolog érdekli: a futball jobban, a politika kevésbé, mert az átlagember megszelídített párosujjú, eszmementes állapotban járkel, készen arra, hogy bármikor ágyúvá és esztelen ágyúütőtelékké is váljon.

Arra a kérdésre, hogy mi lesz Európával a harmadik évezredben, nem tud válaszolni, de ez a kérdés csak annyiban érdekli, amennyire a szocializmustól a la casaque⁴⁶ retteg, különben sem világos egy tisztázatlan kérdés, hogy mit ért egyáltalán ez az ember Európán.

A harmadik évezred harminchárom év múlva veszi kezdetét, ami nincs is olyan messze, és az a kérdés, hogy mi lesz a harmadik évezredde, nem is olyan titokzatos, és nem kellene a kedvezőtlen tapasztalatból kiindulva megítélnünk, mintha 1937-ben azt kérdeztük volna, hogy fog festeni Európa 1967-ben. Ez Coudenhove-Calergi gróftól érdekelte, de a mi kedves grófunk sem tudott semmit mondani a jövőről, a legkevésbé olyasvalamit, ami valóra is vált volna. Lesz-e Európa vagy sem, „a lényeg az, hogy ne legyen szocialista azaz bolsevista, tekintettel a Duniára, a Balkánra, a Baltikumra vagy Kelet-Berlinre!” „Nagyvárosi önhittségében mit tud egyáltalán ez a közönséges európai öszvércsorda arról, hogy mi Európa?” A franciák 51%-a nem olvas könyvet, a német pedig SS-ként és Wehrmacht-ként ismerkedett meg a nyugat- és kelet-európai világgal. Különös idegenforgalom. Azokban az előrejelzésekben, hogy lesz-e háború vagy sem, az átlagember nem biztos. 37%-uk úgy gondolja, hogy lesz, 44%-uk, hogy nem! Az intellektuális-erkölcsi szabadságnál jobban érdeklik őket a hűtőszekrények. A gyerekeknél több gondjuk van a fogamzásgátlásra és a tablettákra, különösen pedig a rákra, amelytől jobban rettegenek, mint a H-bombától. Az ő szemszögükből az „egyéni szabadság” elvont fogalma egyenlő a csordaszellemmel. Hogy folyik-e a nemek között háború, hogy megölhetők-e a gyermekek az anyaméhben, hogy valójában mit gondolnak a férfi—női pólusra tagozódott emberi nem mindeme többé-kevésbé homályos kérdéseiről, azt nem lehet tudni, mert a szerelem az utóbbi időben kizárólag a nemi közösü-

⁴⁶ mint a kozákoktól

lés, szabadságára korlátozódik. A vallás befolyásának „az úgynevezett tételes tudomány nyílsebes fejlődése” következtében tapasztalható csökkenését előrevetítő sejtelem csak az öreg Mauriacot nyugtalanítja. A foglalkoztatottság és a munkanélküliség többé-kevésbé lekerült az európai proletár napirendjéről, mert tíz-tizenötmillió kelet-európai rabszolga güröcöl az európai bányákban és öntödékben. A szülők és gyermekeik viszonya kaotikus, a bűnözés növekvőben van, a bűnözésre vonatkozó előrejelzések anarchoidul retorikusak, mint minden szociológiai jóslat. A boltok, a bazárok virulnak, az áru még mindig csak áru, és mint áru uralkodik az ízlésen, a divaton, az irodalmon, sőt a politikán is. Elektronikusan fényképezzük a csillagokat, holdbéli kirándulásokat tervezünk, az emberek fogadásokat kötnek, hogy egy szép napon ki lép elsőnek a kihalt Holdra — az USA-Navy emberei vagy a szovjet szputnyikosok. Hogy légüres térben élünk, a homályban lobogó szörnyűséges tüzek alatt; hogy ezek az égi tüzek állandó veszélyt jelentenek arra a biológiai szubsztancia számára, melynek neve ember, hogy nincs többé „kedves tulipán-Weltschmerz⁴⁷-költészet”, hogy nincs többé csillag, mely a holdvilágos éjszaka selymes fátyolán át pislákolna, nincs többé kedves csalogany, amely halkán énekelne, „hogy fel ne verje álmából a kedvesünk”, mert a mi kedvesünk tizennégy évesen már whiskyt vedel, kábítózik és abortál, kinek fáj ezért a feje? Hogy az ember iszonytató ürességbe bámul, hogy állandóan halált ígérő kozmikus fenyegetéseknek van kitéve, hogy rajta kívül ebben a légüres térben nincs senki, sem isten, sem ördög, sem értelem, sem cél, hogy csak egyes-egyedül önmagának tartozik felelőséggel, hogy ez a legveszélyesebb és legnehezebb szerep — embernek lenni „idelelni”, ezen a sárgömbön és a füstös csillagok alatt mint az erkölc és az ész legfelső fóruma, hogy „odafenn” nincs senki, akihez tanácsért és segítségért fordulni lehetne, ezekre a kérdésekre a mai napig egyetlen vallás sem válaszolt. Érdekli is a kereskedelmi utazók, tábornokok, alkuszok, demagógok, szájaskodók, kerítők és bordélyosok eme társaságát, hogy az ember magányos a csillagok alatt, ha ők háborúzhathatnak, győzedelmeskedhetnek, pénzt kereshetnek, élvezhetik az életet. Élvezetük a leganimálisabb motívumokra korlátozódik, és kezdettől fogva megoldatlan a kérdés, hogy az animálisakon kívül van-e másmilyen élvezet is. Nincs olyan ember, aki mindezt, amit önmagában és maga körül tapasztal, gondolkozás nélkül ne áldozná fel két-három orgazmusért (amit a mai hippokratisták „ondókilövellésnek” hívnak) azok pedíg, akik erről az „ondókilövellésről” lemondtak, azok herélt hermafroditák, rágógumi-emberkék.

⁴⁷ világfájdalom

1968

1968. I. 3

Abban a korban, amikor mindenféle a hiperindusztrializált országok megegyezései és kompromisszumos tervgazdálkodásáról szónokolnak, amikor minden gazdasági számadás és költségvetés-tervezet nyilvánvalóan és megcáfolhatatlanul arról tanúskodik, hogy az anarchoid ipari termelést elkerülhetetlenül fenyegető krízis kizárólag csak a nagykonsernek nemzetközi egyesítésével küzdhető le, akkor a konkurens tömbök eme gazdaságpolitikájával szemben mit jelent a Szent Száva-i—latin politikai dribli az adott körülmények között?

Ma, amikor a keleti és a nyugati tömb minden felelős politikai tényezője arra a bölcs megállapításra jutott, hogy csak a tömbök politikai együttműködésével biztosítható a nemzetközi béke, mert ez az egyedüli módja annak, hogy csökkenjen a veszélyességi együttátható, amely a nagyhatalmak rafináltan veszedelmes harca következtében a világot fenyegeti, vajon ez a politikai kompromisszummal létrehozott mesterséges egyensúly nem eléggé meggyőző ellenbizonyítéka-e annak, mennyire komikus a mi görög-latin egymás-eszén-túljárni-akarásunk? Nem mementó-e ez arra, hogy mennyire tárgyaltalanok a mentalitásaink, amelyek bocskoros megalomániánk szerencsétlen gatyára vetkőzésén alapszik? A történelmi lelki gyámoltalanságnak ez az elnyűtt jelensége miért jelent nálunk még mindig nemzeti fétist? Az ember azt kérdezi magától, mi a célja ennek a gazdasági driblivel és politikai butítással űzött lelkileg tunya, de nem kevésbé képmutatató játéknak.

...

Mint a futballban, már tíz esztendeje szunkolunk, hogy ki lesz az első élő személy, aki megközelíti a Holdat, melyük csapat fog győzni a maga zászlója alatt.

Fokváros után mindenféle klinikákon ültetgetik át az élő szíveket, és ez a transzplantáció az egyes nemzeti zászlók alá sorakozó orvostudományok presztizskérdésévé vált. Van valami perverz ebben a szakemberek állítása szerint kétségtelenül elhamarkodott akadályfutásban, mivel a tapasztalat azt mutatja, hogy minden kísérleti nyúl és majom, amelyet szívátültetés általi halálra ítélnék, rendre elpusztul és kimúlik. Kegyetlen, erkölcsileg eltompult, bűnös módon önző korunkban nem állunk távol attól a gondolattól, hogy egy uralkodónak nem jut-e eszébe törvényt hozni arról, hogy a halálbüntetést a halálra ítélt bűnösök fiatal és egészséges szívének kitépésévé kell áminósíteni. A halálbüntetés törvényes végrehajtása után ezeket az egészséges szíveket jégen őriznék, és ily módon ez az önmagában gyilkos procedúra a tudomány előmozdításának nemes célját szolgálná. Maga a halálbüntetés jogi procedúrával fog

véget érni az orvostudományi alkalmosság parancsa szerint, úgyhogy a Jog arra fog törekedni, hogy az Orvostudománynak lehetőleg minél több kísérleti anyagot szállítson. Ily módon az orvostudományi kívánalmaknak megfelelően minél fiatalabb és egészségesebb jelölteket fognak halálra ítélni az interkontinentális és interasztrális tüzéség, orvostudomány, filozófia és minden segédtudomány monopóliumain uralkodó autokráciai főméltóságok elrenyhült szívének megfiatalítására. Cezarómánia és sebészet! Háborúzzunk és fiatalodjunk! A vénülő tirannusok halálos kalandokba kényszerítik a fiatalságot, csak hogy az orvostudománynak jó alkalmat szolgáltassanak az ifjú szívek átültetésére.

...

1968. I. 10.

...

A közöttünk élő emlékművek két-három földi perc erejéig még közönséges halandókként járnak-kelnek. Csak látszatra játsszák az embert, valójában az örökkévalóság jegyében már bronzhírességekként vannak hitelesítve, akinek dicsőségét a Magasságos szavatolja.

De Gaulle tábornok, akinek a jó tündér már a bölcsője fölött megjósolta, hogy negyven francia király előtt mint Uralkodó fog megjelenni, s bölcsességével és látónoki éleslátásával felülmúlja őket, ez alatt a huszon-egynéhány év alatt mi mindent ki nem ejtett a száján mint közönséges halandó?

1947-ben a megalkuvás nélküli gyarmatosítás és gyanaturalmi politika oldalán volt, és üdvözölte azt a nagyszámú franciát, akik 1945 után Indokínába indultak, hogy Franciaország számára megőrizték a Gyarmati Királyságot.

Mint a béke nagy élharcosa meg volt győződve, hogy a Jövő politikájában egyedül csak a háborúnak van esélyük, és ezért a nukleáris fegyverkezés politikáját hirdette. Megingathatatlan álláspontja volt, hogy az ázsiai, a koreai vagy az indokínai pozíciókat semmi szín alatt sem szabad feladni.

1956-ban, a parlamentarizmus és a romlott liberális kormányok politikáját támadva, azzal a jóslattal lázította a tömegeket, hogy a parlamentarista rezsimek elfecsérik, eltékozzák és elveszítik Szaharát, Algériát, sőt Elzász-Lotaringiát is.

1958. I. 8-án a Tábornok számára az FLN⁴⁶ nem létezik. Üdvözli az algériai tábornokokat és tiszteket, mert Algéria megújulását és testvériségét hirdetik. Ez a testvériség és az egyenjogúság nagyszerű példája.

1959. IX. 10-én De Gaulle tábornok számára az algériai háború véget

⁴⁶ (algériai) Nemzeti Felszabadulás Frontja

ért. Az FLN nincs többé. Az FLN ma vagy holnap térden fog megjelenni előtte. Elhagyni Algériát, kiköltözni, az szörnyűséges nyomorhoz vezetne, iszonyatos politikai káoszhoz, agresszív kommunista diktatúrához. Franciaországnak olyan politikát kell folytatnia, hogy végül ne veszítse el Algériát, ami katasztrófát jelentene Franciaország és a Nyugat számára. (...)

1968. I. 11.

...
A transzplantálásnak nevezett mézárulásról. Ha az átültetéssel foglalkozó népség tényleg valóságos esélyekre alapozza ambícióit, akkor a szakértő urak költözzenek Vietnamba, ott ezerszám dobognak egészséges szívek, ott e társaságnak kísérletei érdekében nem kell vizsla módjára loholnia a zsákmány után, bizonytalanságban lesve, hogy mikor esik valaki véletlenül áldozatául privát végzetének. Az urak a vietnami hadszíntéren megspórolhatják az élő szívek utáni hajszát, ott naponta ezrével állnak rendelkezésre.

Még eleven mellkasokból tépik ki a szíveket, de ki szavatolhatja, hogy az egyes szerencsétleneknél, ha már egyszer halottá nyilvánították őket, valóban be is állt a halál? Leonardo akasztófán rángatózó, még élő embereket rajzolgató, de Vesaliusról is azt beszélték, hogy „hullái” még nem hunyták le megfáradt szemüket. A mai szívátültetők éveket várnak készenlétben egy-egy élő szívre, hogy kivághassák, azzal a kockázatos bizonytalansággal, hogy sikerül-e valóra váltaniuk esélyüket, amely a tapasztalat alapján szinte a százszázalékos kudarccal egyenlő. Mit jelent a szívek tömeges kitépdesése, amely elkerülhetetlenül, matematikailag pontosan előrelátható halállal végződik? Ez lenne a haladás? Kétségtelenül, de nagy árat kell fizetni érte.

1968. I. 21.

...
Mik a mi kultúránk elemei? A rövidfilmek, a naiv festők és Oto Merin.

1968. II. 1.

...
Délután 6-kor: Tiranai Rádió, magyar adás. A koromfekete éjszakában, a tenger partján, egy antik amfiteátrum romjain, azon a helyen, ahol hajdanában a „rabszolgatartó társadalom” színháza állt, ma a sza-

bad albán nép, katonái segítségével erdősíti a karsztot. A nép: a hadsereg, a hadsereg: a nép, a hadsereg és a nép egyetlen népi test. A sötét, viharos, átkos téli éjszaka kellős közepén, a villámok és a felbőszült tenger dörgése közepette, a drámai égszakadástól kísért áradat elsodorja az összes földet, és megsemmisíti ama népi hadsereg minden erőfeszítésének eredményét, amely ezzel az ólomnehéz földdel gürcölve tulajdon ve-rejtekével öntözött meg minden facsemetét, hogy a kietlen karszton erdő nőjön ki a földből az eljövendő nemzedékek élvezetére, hogy hűvösében majd megpihenhessenek. Az albán néphadsereg egyik sorkatonája, akit a mennydörgés felvert álmából, saját szakállára felkölti társait, és azok, esőben és viharban elindulnak a nehéz kínok árán humusszal feltöltött teraszoknak a megmentésére, hogy biztosítsák az albán szocialista dolgozó nép szocialista munkájának gyümölcsseit. Senki sem parancsolta ezt meg nekik, kizárólag csak magas fokú szocialista öntudatuk. Magyarul a rádiós népmesének ez a moralizálása patetikusan hangzik: csak a szabad Albániában, csak a szabad albán nép, a szabad albán hadsereggel stb., stb., majd az „Eta bugyet paszlednyij i rjesityelnij boj”⁴⁹ hangjai mellett fejeződik be a tanulságos, szívet tépő magyar—albán műsor, trata-rata...

Ha az elkötelezett művészetről beszélünk, amelyet annak idején „tendenciózusnak” hívtunk, akkor ez az albán nevelőműsor klasszikus példája az úgynevezett agitpropos rádióriportnak. Az egész romantikus történetet egy primhegedű rezgésével szavaltta el a mikrofon előtt a kisasszony, akinek a felindultságtól majdhogynem eleredtek a könnyei, pedig valójában itt a paraszt legtermészetesebb reflexéről volt szó, a parasztéről, aki az elemekkel vívott küzdelemben igyekszik megmenteni saját keze munkájának gyümölcsseit.

Amikor az írás mint olyan a melodramatika idilli változatára korlátozódik, amikor minden más módszert elferdült dekadens tévedésként tagadnak — ez már századok óta ismeretes. A történelemben ez cseppet sem jelent újdonságot. Michelangelo *Utolsó ítéletének* anyaszült meztelen bűnöseire alsónadrágokat mázoltak, de ismerjük a hitszegők, paráznák és gyilkosok évszázados gazdag ikonográfiáját is: az ikonosztázokon mindannyian szent glória fényében tündökölnek. Mindez a régmúlt már agitpropos előírásainak és módszereinek különböző alkalmazása. Egy szentet a vécnél ülve megfesteni à la Joyce, az effajta hagiográfiai skandalum ma még szentségtöréssel egyenlő iszonyatot vált ki balra és jobbra, jóllehet a középkori plasztika hemzseg a hasonló elképesztő motívumoktól, ami meggyőző bizonyítékul szolgálhat arra nézve, hogy az életes valószínűség szülte alkotói spontaneitás igen gyakran találóbb az elvont ideológiai vagy programszerű deklamációknál.

⁴⁹ „Ez a harc lesz a végső...” (az Internacionálé orosz szövege)

1968. II. 10.

...

Nagy és kis népek. Van, aki Nagy egy Nagy Nép nevében, de egészen tekintélytelen és alig észrevehető valami apró népecske nevében, még ha tüzet nyel vagy kézen jár is. És így, megbocsássanak, hogy mi is „nagyok” legyünk, egyszer régen arról ábrándoztunk, hogy az Adriától a Bajkálíig százmillióan vagyunk, Vlagyivosztokig meg még többen, és ez majdnem a fejünkbe került. Ante Starčević is azt írta egy klagenfurti papnak, aki ott politikai hetilapot adott ki, mint a horvátok és a „hegyi horvátok” egyesüléséről alkotott eszme szimpatizánsa, „hogy inkább merüljön el a szláv tengerben, mintsem hogy a germán csorda patái tiporják el”.

1968. II. 14.

...

Felvetődik a kérdés, miért ne létezhetne egy egységes jugo-irodalom? Svetozar Marković értelmezése szerint kétségtelenül létezik is, Slobodan Jovanović értelmezése szerint viszont ez a jugo-irodalom semmiképpen sem létezik és nem is létezhet. Svetozar Marković receptje szerint a jugoszláv irodalmi provincializmusok revízióját végrehajtani nem jelent semmilyen különösebb erőfeszítést, és egy ilyen egységes irodalmat Oskarral⁵⁰ egyetemben, mint valami galambbűvészek, a költői cilinderből egyetlenegy trükkkel kiemelhetnénk, ennek a neve pedig: merészség. Azonban: „Ne pas se pencher en dehors, e pericoloso sporgersi.”⁵¹

...

1968. II. 27.

...

Ivan Meštrovićtyal kapcsolatos nemrégí álmomról. Miért foglalkoztat annyira a Meštrović-jelenség? Ez már ötven-egynéhány éve tart, még a *Horvát rapszodiától*, az 1912-es Pesttől.

Jelszava, „a dicstelen korról dacolva”, kürtszóként harsant. Nem volt egészen világos, mit is akart ez a varázsige jelenteni, de az ágyúdörgéstől kísért tűz- és lőporfüstben jövődölés-ként visszhangzott. Egy egész fiatal nemzedék előtt lengedezett lobogóként.

A Meštrović-jelenség fantomja a nyomomban jár, az utóbbi időben pedig fel-feltűnik a gondolataimban és álmomban, így valamelyik éjjel

⁵⁰ Oskar Davičo

⁵¹ „Kihajolni veszélyes.”

is a Jelačić bán téren jelent meg előttem, miután negyven-egynéhány éve nem fogadta egyszer a köszönésemet egy esszém miatt, miszerint hisz Istenben. Annak a régi esszémnek a motívumai elvben politikaiak voltak, egyenesen, szemtől szembe egy royalista menedzser ellen irányultak, a kíséretéből felröppentett mendemonda viszont, miszerint azt a „pamfletet” törpe-irigységből írtam, névtelen firkászként, aki megirigyelte az ő dicsőségét, amelyet harangok hirdetnek minden toronyból, ez a mendemonda nélkülözött minden szavahihetőséget.

Mit irigyelhettem volna tőle? Azt a teljesen üres és fiktív valamit, aminek a neve „Dicsőség”? Karrierjét rossz húzások, sőt botrány kísérte, zugpolitizálásával pedig kompromittálta művészi profiljának tisztaságát, és ez évekig bosszúságaim tartós forrása volt. Nem tudom, tehetségének volt-e valaha is hűségesebb hódolója. Hálás voltam neki azért a szépségért, amely annak a különös szoborgalériának a márványaiából sugárzott, amelybe gyermekkori depresszióink idején mint egy biztonságos oszlopcarnok védőszárnyai alá rejtőztünk. Azóta sok esztendő telt el, sok siralomvölgyön átvergődtünk, és amikor első ízben hazalátogatott, egy kiruccanás erejéig, mint kivándorolt, üzent nekem, hogy látni szeretne, de nem találkoztam vele. Mi értelme lett volna, ha találkozunk, mint két kecske a horvát pállón? Szánalmas történet.⁵²

1968. III. 1.

Vjesnik, XXIX. 7555., 1. old.

„A románok elhagyták a kommunista pártok budapesti konzultatív találkozóját.”

Miért?

A szíriai küldött megsértette a bojár elvtársakat, „nacionalizmussal, sovinizmussal és a marxizmus—leninizmus útjáról való letéréssel” vádolta őket. Ilyen értelemben a többi küldött is túrhetetlen szavakat engedett meg magának, és ily módon vétett a szocialista bonton ellen, mire a románok fogták a koffereiket és bye-bye...

Mickiewiczet Varsóban levették a repertoárról.

Egyetemisták csoportja tüntetéseket rendezett Mickiewicz emlékműve előtt Varsó központjában. Ama határozat kapcsán, hogy a színházi re-

⁵² Megjegyzés 1972-ből. Már minden valahogy szentimentálisan elsimult közöttem és e között a „kivándorló” között, amikor Emlékiratai újabb botrányokként pottyantak ebbe az ügye. Kényeskedő kivagyiskodás, politikai szakállának ez a mandarinos kegyetése, ez a rövid politikai ész, amely itt szinte minden második sorból kilóg, hát azok, akik kiadták ezeket az Emlékiratokat, nem látják, hogy ez a könyv kompromittáló Meštrović politikai szerepére nézve? Hát tényleg lehetséges, hogy mindez a kulisszák mögött olyan kimondhatatlanul ötlettelen, igen, teljesen esztelen és értelmetlen volt? (Krnježa jegyzete)

pertoárról le kell venni Adam Mickiewicz *Dziady* c. művét Kazimierz Dejmek rendezésében, a Kulturális és Művészeti Minisztérium képviselője a varsói írók találkozáján ismertette a Minisztérium álláspontját.

Ezt a rendezést az elismerések mellett azért bírálják, mert a nézők egy részében filozófiai és politikai kétértelműség benyomását keltette. Bizonyos külföldi körök ezt úgy tüntették fel, mint a lengyel romantika és szabadságszeretet mickiewiczzi hagyományának a szovjet—lengyel barátsággal való szembeállítását.

(Tanjug)

Mivel a nézők egy részének viselkedése kilengésekké fajult, a Kulturális Minisztérium ebben a helyzetben úgy döntött, hogy levéteti a repertoárról ezt az ilyen (vagyis dejmekista) módon előkészített művet.

A mickiewiczzi filozófiai és politikai „kétértelműség”, amiről a kommentárok fecsegnek, hogy a repertoárról való levételt valahogy igazolják, tökéletesen egyértelmű, emiatt nem kellett volna megkockáztatni az előadást, de ha már egyszer repertoárra tűzték, akkor a mű „kétértelműségét” mindenképpen el kellett volna viselni is. A magyarok, 1956-os tapasztalatukból okulva, ilyen tekintetben sokkal rugalmasabbak. A magyar cenzúra az ilyesfajta „kétértelműséget” nem üldözi. „Wegier, Polak (co do censuri) ma nem — dwa bratanki.”⁵³

...

1968. III. 4.

...

A könyvolvasásról. Senki nem olvas semmit. M. V. soha életében egyetlen könyvet sem olvasott végig. Kifejezetten literofób volt, de kitűnő kritikusként számított. Vannak megszállottak, akik ujjbegyükkel érintve olvassák a könyveket, mintha delejesek lennének. Vakok módjára fülelnek a könyvek titokzatos beszédére, élvezve a nyomtatott betűből áradó bűvös fluidum villódzását. Tele vannak könyvekkel, mindenütt könyvhalmozok, de senki sem olvassa közülük őket, mert nincs is senkinek szüksége arra, hogy tényleg olvassa is őket. A könyvekkel ostobán, félírástudó módon bánunk: ebben a tekintetben teljesen immuni-sak vagyunk a macluhani gutenbergizmussal szemben, Még nem jutott el hozzánk.

...

⁵³ „Wegier, Polak, dwa bratanki, co do szabli co do szklanki” — régi lengyel pohárköszöntő (Magyar, lengyel, két jóbarát, egyként forgat kardot, kupát).

1968. III. 6.

...
 Lárma és nagy botrányok Prágában. Prága a defeneztrálások végzetes városa. Reménytelenül elveszett háborúk kezdődnek és halnak el benne. Prága a protektorátus, a huszitizmus, a szláv kongresszusok, a szokszervezet, a máglyák városa, fővárosa annak a Bohémiának, amely évszázadokon át hazátlan bujdosóként, számkivetett hontalanként bojongott Európában.

...

1968. III. 9.

A csehszlovák néphadsereg vezérkarának kommunistái teljes felelősségre vonást követelnek mindazoktól, akik bármilyen kapcsolatban álltak a szökevény Šejna tábornokkal, beleértve a köztársasági elnököt, Novotnýt és a CSKP KB VIII. osztályának volt vezetőjét, Mamulát is.

A CSKP KB első titkárához, Dubčekhez intézett levelükben a vezérkar kommunistái követelik, hogy azok, akik kapcsolatban álltak Šejnával, ne maradjanak árnyékban, hanem tevékenységükért viseljék a teljes felelősséget.

Ez közvetlenül vonatkozik a köztársasági elnökre, de elsősorban a hadseregbeli biztonságért felelős Mamulára és azokra, akik Šejna tábornokot protezsálták. Mivel a Šejna-estet foltot ejtett a csehszlovák néphadsereg nevére, követeljük, hogy legelőször is hajtsák végre a szükséges változtatásokat a párt és egyéb állami szervek vezetőségében és váltsák le mindazokat a kompromittált személyiségeket, akik fékezik a szocialista demokrácia elveinek alkalmazását.

(*Borba*, III. 9., szombat, Zágráb, XXXIII., 67. szám, 1—2. oldal)

Requiem aeternam⁵⁴ Pan Novotnýnak. Egy dráma, amely rekviemmel kezdődik. Egyeseknek „circumdederunt”, és patetikus „Alleluja” a sírásóknak, akiknek egyike elsőként fogja átadni lelkét a politika dialektikus törvényeinek. Könyörögjünk.

Nincs olyan Golgota (Slánský—Klementis—Rajk), hogy az átkos sírból ne támadna legenda, és nincs olyan legenda, amelyet ne falna föl a történelem, a történelem, amely úgy falja a legendákat, mint hiéna a döghúst. A legendák sírból születnek és sírba térnek vissza. Meglépett egy tábornok, és most megindult a vadászat más tábornokokra. Az emberek egyáltalán, mindenekfelett és minden vadászatnál jobban szeretnek tábornokokra vadászni, még hozzá, természetesen, vesztett ütközetek után. Nemes sport ez, amelyet a szocializmusban is ápolnak már jó né-

⁵⁴ örök békeség

hány éve. Valaki abban a helyzetben találja magát, hogy a tételes törvények előtt felelnie kell, kivizsgálják az előéletét, de e perverz procedúra közepette senki sem marad különösebben tiszta, sem nemes, sem elegáns. „Ha a szolgálataink alapján ítéleznek felettünk, ki marad ártatlan, Uram?”

Most Šejna tábornok, Novotný és Mamula életét vallatják. Hodie mihi, Klementis, cras tibi, Mamula.⁵⁶ Most érkezett ez a Végzetes Holnap, nemcsak pan Novotný, hanem minden novotnýsta számára. Meglehetősen novotnýzálódtunk, hát most denovotnýzálódjunk egy kicsit, hadd lássuk ezeket a novációkat és denovációkat.

...

1968. III. 10.

Vasárnap. Kőd a Szófia úton.

Prágában Dubček. Dubčekiáda. Kellemetlen hipokrisztichon. Šeinoha, a sánta. 300 000 Kč jutalom Šejna tábornok elfogatására. Banális. Harminc ezüztallér több volt, azon a pénzen kaszálot lehetett venni. 300 000 Kč egy tábornok fejére, zsugoriság...

Ki ez a Šejna tábornok?

Negyvenéves, négy év tisztviskola, vizsga nélkül, katonai képzés nélkül, „politikai munkás”, vezérőrnagy a vezérkarban. A CSKP KB végrehajtó szervében Novotnýnak erről az emberéről, erről a tábornokról folytatott „vita” során, senkinek fogalma sincs, hogy hogyan kerülhetett sor egyáltalán arra, hogy az a politikai ellenőr szerepét játszotta a vezérkarban?

A sajtó közli, hogy „csapatmozdulatokra” került sor. Mit jelent ez? Tankok, dandárok, hadosztályok változtatnak helyet, a kisebbséget tartóztatják le a többség nevében, vagy a többséget a kisebbség nevében, államcsíny készül-e vagy a tábornok-kormány készül arra, hogy leverje az „ellenforradalmat”, azaz Dubček főtitkárt vagy fordítva?

Fordítva történik: Dubček küzdötte le az „ellenforradalmat”. Győzelme a legbanálisabb Pandora szelencéjének tűnik: nemcsak egy sírt rejt magában, hanem a halálunk után kitüntetett csontvázak egész promenádját, és tudjuk, hogy Rajk temetésének repríze Nagyhoz és Maléterhez vezetett. Klementis, Slánský, London, Tarisznyás kisasszony, Rajk apoteózisa. Petőfi-klub, mindezt már régen megmondtuk és megjövendöltük: „Hogy állnak a dolgok?” (1952)

Prágában leszámolást követelnek a politikai könyvelés minden szabálya szerint. Ki hol van ma, és kinek az oldalán volt tegnap?

Novotný hallgat. A KP prágai Városi Bizottsága a CSKP plénumá-

⁵⁶ Ma nekem, Klementis, holnap neked, Mamula.

nak összehívását követeli. Škoda, Plzeň, proletártömegek, dogmatikus bürokrácia, a pártlelkismeret felülvizsgálása stb., a szakszervezet Központi Tanácsa meg — hallgat. A CSKP KB minden tisztségviselője a januári plénum óta már egy hónapja hallgat. Sehogy sem akar elkezdődni az önkritika. Pastřik elnök hallgat, ő sem akarja megkezdeni az önbírálatok sorát, Pepik tábornok pedig azt bizonygatja, hogy a hadsereg jobbra nem kompromittálódott. Majd kiderül, hogy valójában ki kompromittálódott jobbra és ki balra, ezt pedig, attól tartok, végül Jakubovszkij tábornok fogja megállapítani, a Varsói Szerződés csapatainak főparancsnokaként, aki, miután a románok szorgos hajbókolás közepette búcsút vettek tőle, reggel Prágába érkezett.

...

1968. III. 11.

...

Prágában denovotnyzálás. Geminder, Slánský, Klementis, Rajk árnyai, negyven hadosztály élén! 40 000 rehabilitálás! „Elég volt a denovotnyzálásból, túl sokáig is tartott”, így beszélnek a huszita testvérek, „állj, hadd bírálgassunk mi is egy kicsit antisztálinista szellemben, ahogy szokás, mondjuk, hogy úgy volt, ahogy nem kellett volna lennie...” Széthull a kompánia, ez meg mi, oda a ritmus, egy-kettő, egy-kettő, széna-szalma, állj, vége a fegyelemnek. Kizöklent egy szép napon Rákosi vekkere is, meg Révai Józsefé, vérbe borult Rajk halotti maszkja, és kitört az ávó-ellenesség: „Az Államvédelmi Osztály elleni harcban hány ifjú esett el?”⁵⁶ — kérdezte tőlem egy magyar ismerősöm, amikor a pesti eseményekről beszélgettünk. Lásd mit mondtam erről a „Hogy állnak a dolgok?” (1952) c. emlékiratban.

„Mi lesz mindebből?” — kérdezte tőlem a pesti Október (1956) idején egyik aggódó hazafink, amikor minden irányból lövöldöztek a Hadiik-kaszárnya környékén. „Nincs olyan széles a Duna, hogy ne lehetne tankokkal átúszni rajta, még ha hidak nem lennének is” — vigasztaltam ezt a mi politikai idegbetegünket a végzetes jóslattal.

Emlékezzünk 1956 júliusára. Beszélgetések Sinkóval. Nem mintha nem lettünk volna a „Március Tizenötödike” motívumát deklamáló szép szavak mellett, de ha figyelembe vesszük a körülményeket, azaz és így tovább, kishitűek voltunk, mint az apátlan-anyátlan árvák. Vajon a mi megzabolázott logikánk több éves idomítás eredménye, vajon a szájkosárviselés tréninggé válik, hogy az ember többé nem érzi, hogy a szűrős kosár szorítja a száját, vajon a befogott gebe valóban szerencsétlen, ahogy a romantikus, szabadságszerető lelkek elképzelik? Hogy az emberek

⁵⁶ az eredetiben is magyarul, ilyen formában: „Állami Védő Osztály elleni harcban elesett ifjak száma hány volt?” (A ford. megj.)

miért nem adják át magukat szabad gondolataik és temperamentumuk költői szárnyalásának, ma erre a kérdésre, ötvenéves forradalom utáni visszatekintésből nehéz választ találni. A forradalmi jelszavak ma többé nem a Bastille előtti kürtök hangján zengenek, ma mi, sem ártatlanul, sem részegen, pardon, nem úgy nézünk minden lehetséges lázadás és zendülés jelenségére, mintha Október újszülött lenne. Október ma Nagyhatalom már ötven éve, és nem szabad elfelejtenünk, hogy a Nagyhatalmakon elsősorban a geopolitikai törvények uralkodnak, majd, természetesen, a tömeg és a számok törvényei, és, mint látjuk, a győztes forradalmak sem kivételek ez alól a törvényszerűség alól. (Lásd: Clausewitz: *A sztálingrádi csata*, 1942).

...

1968. III. 14.

Hácha lemondásának huszonkilencedik évfordulója (1939. III. 14—1968. III. 14.). A Protektorátusról szóló dekrétum. Hlinka alter egója. Tiso atya már kihirdette a Független Szlovák Államot. A szlovákok ma is föderációt követelnek. Újfent. Kleist zágrábi bevonulása számomra sokkal kevésbé volt megdöbentő, mint Hitler prágai bevonulása. A Kvaternikkal lejátszódott tragikomédia (1941. IV. 10-én) a prágai premier után gyöngérepríznek hatott. Teljes ötven éve tart a hibbant népek kavalkádja (Supervielle). Amikor 1918 októberében a magyar országgyűlésbe megérkezett a hír, hogy a szlovákok elfoglalták Pozsonyt és Kassát, a magyarok számára ez tragédia volt, számunkra pedig olyan győzelem, amilyenről évek óta álmodoztunk. Suum cuique, mindenkinek a magáét!⁵⁷ A Balti-tengertől a Kárpátokon át az Adriáig terjedő megátkozott országok sorsa már két évezrede tart. A történelem rulettje mindig a nullán áll meg. A háborgó tenger hol keletről, hol nyugatról csap át a parányi szalmaszálacskák felett. „Le Fureur” az után a Hácha berlini infarktusával lejátszódott komédia után, mikor, akár Molière-nél, minden szerencsésen végződött, hogy az öregember mégsem halt meg, egy doboz selyemcukorkát ajándékozott Hácha lányának, amit külön hangsúlyoztak a hivatalos közleményben. A mi szívünk is elszorult a véres huszita sebben, amikor Hitler bevonult Prágába. Ő sem volt száz százalékgig biztos, hogy fajt accompli-ja találta lesz-e a lottón, és azon a ködös estén, amikor megérkezett Wallenstein városába, kétségek között hányódva elmélkedett arról, „hogy majd a történelem fogja megítélni,

⁵⁷ Justh akkor a magyar országgyűlésben egy német verssor zseniális parafrázisával jelentkezett szólásra. „Die Toten reiten schnell — A tótok gyorsan lovagolnak”, tekintettel Kassa elvesztésére... (Szójáték: Toten — halottak és Toten — szlovákok.) (Krléža jegyzete)

helyesen cselekedett-e vagy sem”. 1918-tól évekig a Cseh Oroszlánnak mint a Győzelem szimbólumának államalkotó csinnadrattáján izgultunk, amelyet, ismerjük el, támogatott a Jugoszláv Bizottságban működő hajótörötteink Ossz-szláv testvéri segítsége is. Valóban, a vér nem válik vízzé, „mi a tiétek, ti a miénk”, na zdar! Egy világháborút olyan agyafúrtan megnyerni, ahogy Beneš és Masaryk hitte, hogy megnyerte, az nem volt elrendelve, de azért Prága mégsem kapható meg egy doboz selyemcukorkáért! A Hradzsín szerencsétlen lakóinak karrierjét, miként a történelemből látható, állandóan fenyegette valaki, a Habsburgoktól a Bourbonokig. Olvasd Chateaubriand-t.

Rég múlt napok. Beszélgetés annak az embernek az özvegyével, aki leszakadt az akasztófáról és életben maradt.

„Veni foras”, lírai variáció Ljuba Babić egy freskvázlatának témájára, a kézirat elkeveredett, majdcsak előkerül valahonnan ebben a felfordulásban, ahol lépten-nyomon tisztátlan lelkekbe ütközünk.

1968. III. 15.

Március idusa. 2012 éve halt meg Caesar, 22 év telt el a Petar Dobrović újbjelgrádi sírjánál tett látogatás óta.

1948. március 15. Régóta már annak, istenem, amikor Oberleutnant Aurel Sommerfeld („a sváboktól jött magyar”, ahogy Ady ironikusan mondta volt) patetikusan elszavalta a nevezetes magyar Marseillaise-t: a „Talpra, magyar!”-t.⁵⁸

Délután 4,30 és 5,10 között: „Vysila Bratislava”.⁵⁹ Egy vezérőrnaggyal és egy (szlovák) kultúrpolitikai munkással „a szlovák kultúra Sajátosságáról” folytatott beszélgetést hallgatok. Ez a „Sajátosság” a szlovák kultúrunkás megfogalmazása szerint ma még mindig tartós hendi-

⁵⁸ „Talpra magyar, hí a haza” — első sora az ismert ébresztődalnak, amelyet Petőfi 1848. március 15-én a fellázadt tömeg előtt elszavalta a pesti Nemzeti Múzeum lépcsőin. Sommerfeld Petőfi lángelméjének egyik híve volt. Ifjúkorunkban, Petőfi „forradalmi lángelméjének” szerelmeseként fogalmunk sem volt Béranger-ről, s azóta épp százhusz év telt el. Petar Preradović és Svetozar Miletić a Pilvaxban az Illírizmusról és egyéb különböző neuralgikus dolgokról beszélgetnek, és Petar, Veronából Temesvárra menet, azt mondja Miletićnek, amikor az tapintatlanul az ő nemzeti tudatának és öntudatának identitását feszegeti, hogy ő valójában se nem horvát, se nem szerb, sem az egyik, sem a másik, „sem a maguké, sem az övék”, mert „ezek a magukéi és azok az övéik” csak tengenek-lengenek le-föl, ő viszont császári tiszt stb., de azóta, a magyar Marseillaise százhuszadik évfordulójára ez a „miénk és az övék” mind kétségtelen értelmetlenségévé foszlott. (Karleža jegyzete)

⁵⁹ Itt Pozsony (beszél)

keppen van a cseh „Sajátossággal” szemben, elmaradottsága következtében, az egyenlő rajt ellenére. Még ha lenne is dotáció, de nincs, mert Prágában senkinek sem jutott eszébe dotálni a szlovák kultúra „Sajátosságát”, a szlovákoknak akkor is jóval több kell az egyenlő rajtnál, hogy gyorsabban haladhassanak, és hogy így behozhassák és leküzdhesék történelmi lemaradásukat. Hogy a szlovákok a körülmények szerencsés összejátétsága folytán egyáltalán egyenrangúak legyenek a csehekkel, ahhoz, íme, teljes 120 évnek kellene eltelnie.

„A prágai »Kulturný život« ma interjút közöl Ladislav Mňačkóval, aki tavaly elhagyta az országot, és Csehszlovákiának a közel-keleti váltsággal szemben folytatott politikája elleni tiltakozásul Izraelbe ment.”
(*Borba*, 1968. III. 15.)

Mňačko Bécsbe utazott, hogy ott kiadja *Agresszorok* c. könyvét, egy pozsonyi újság munkatársnője pedig felkereste Bécsben, hogy interjút készítsen vele.

A *Kulturný život* közli a nyolcvanéves Ivan Stodola visszaemlékezéseit is, aki néhány nappal ezelőtt elnyerte a népművész címet. Ivan Stodola az ötvenes években börtönben volt, mint sokan mások, visszaemlékezéseinek címe: *Gyászos idők — gyászos otthon*. Pár nappal ezelőtt bemutatója volt egy pozsonyi színházban: *Szláv könnyek*, az előadáson megjelent Alexander Dubček is.

RTV-ČSR-Prága. Jan Masarykra emlékezik. Húsz év után ez Masaryk első nekrológja.

Irodalom és politika! „Zweieinig sind sie, nicht zu trennen”⁶⁰ — mondaná Mefisztó. Az ész és a logika két olyan lap, amely a politikai kártyában nem ér többet egy alsónál és egy fölsőnél. Gyöngé parti ászok nélkül, így nem nyerhető játék.

A csehszlovák honvédelmi miniszterhelyettes, Vladimír Janko vezérezredes tegnap délután öngyilkos lett. A Honvédelmi Minisztérium közleménye nem tesz említést az öngyilkosság okairól, de feltételezhető, hogy Janko Jan Šejna tábornok nemrég szökése miatt szánta magát erre a lépésre.

(Prága, március 14., Tanjug)

A szlovákok mint egyenrangú nép az egységes szocialista államban. A Pozsonyban tegnap késő estig ülésezett szlovák nemzeti tanács legfontosabb és legmesszebb ható döntése.

A szlovák nemzeti tanács ülése Pozsonyban. A szlovákok föderációt követelnek. *Večernji list*, 1968. III. 15., péntek.

⁶⁰ „Egy e kétfő: szétvághatatlan”

Beszélgetések az ungarokroatizmusról mai szemmel. Hétszáz vagy nyolcszáz éves, mondhatni, bizarr szimbiózis, amit (mondjuk) geopolitikai tényezők diktáltak, mert ha olyan sokáig tartott, nem állíthatjuk, hogy nem tartott sokáig, és ez körülbelül minden, ami elmondható, hogy sokáig tartott. Erről még senki sem írt hiteles tanulmányt. Általános emlékezetkiesés. A Százötven éves török megszállás vagy a németesítési vagy magyarosítási kísérlet évszázada a folyamatos kontinuitás nyolcszáz évével szemben csak epizód, átmeneti efemerida.

Hogyan tekintettünk a Petőfi-klub körüli 1956-os históriára? Párhuzam a mai prágai eseményekkel.

Van-e a tisztelt uraságoknak bárminemű, akár halvány képük is azoknak a tényleges erőknél a helyzetéről, amelyek ebben a sakkjátzmában részt vesznek? Hogy milyen bábuk vannak játékban és milyen az állás a táblán? Ezt a partit a „Kard Joga” alapján játsszák, a sajtó pedig úgy viselkedik, mintha nem olyan világban élénk, amelyben az éles kések logikája uralkodik. Naponta megkérdem magamtól, hogy ez a gyanakvó gondolkodásmódom nem az öregedés jele-e, vagy helyesebben az öregségé?

Mi történt a német Császársággal száz év alatt? A Császárság első negyvennyolc éve (1871—1918) a Weimari Köztársaságba ment át, a Köztársaság tizenöt éve (1919—33) ellillant, mint az álom, az (Ezeréves) NSDAP-Császárság következő tizenkét⁶¹ éve pedig lőporfüstbe veszett. Ma már huszonharmadik éve tart valami, ami ismét a Szablya törvényeit követi. Átugorható-e a két német köztársaság a Petőfi-féle „Vitaklubokban” való deklamálással? Az árpádi mítosz árnyékába való visszatérés nyilvánvaló nonszensz volt. Keserű megbékelni az elveszett háborúk következményeivel, de retorikával kihívni a győztes erőket, hogy mondjanak le a Győzelemről, mindaddig, amíg a nemzetközi viszonyokat tüzéséggel oldják meg, a leghiábavalóbb romantika. Ezeket a kihívásokra az ágyúk nem reagálnak. Az ideges lárma nem politika. Ha egy napon ismét megszólalnak a fegyverek, a nyugat-európai, ma annyira hangos erkölcsi akadékoskodók közül senki sem fog egy árva szót sem szólni.

Beszélgetések Naggyal, az elnökkel és Rákosival 1947-ben. Nagy, a Kisgazdapárt⁶² elnöke már emigrációba készült, és second lieutenant⁶³-jainak egyike, egy Horthy-nagykövet, *Terézvárosi búcsúm* lektúrje után mint régi Kriegskameradához⁶⁴, úgy lépett hozzám. „Ön, maestro, kétségtelenül ragyogóan ironizálja a Monarchiát, ezt el kell ismerni, de önnek is el kell ismernie, hogy az a nagyszerű kor mindenképpen szebb volt a mainál.” (Párbeszéd k. u. k.-vonalon, az Esterházy-palotában adott

⁶¹ Krležánál: tizennyolc

⁶² A Kisgazdapárt az ő elnöksége alatt a mandátumok abszolút, 86%-os többségével rendelkezett az országgyűlésben. (Krleža jegyzete)

⁶³ segédtsízt, szárnysegéd

⁶⁴ bajtárs

protokollvacsorán.) Alkalmazható-e ez a beszélgetés a husziták esetére, vagyis a nagyszerű masaryki napok utáni vágyakozás egyes tünetei nem a lelki renyheség tünetei-e?

A cseh ávosok⁶⁵ hagyják-e magukat passzívan likvidálni?

A zágrábi rádió Bedřih Smetana *Má vlast*⁶⁶-ját sugározza. Kde je domoj můj?⁶⁷ Hír érkezett Novotný lemondásáról. A belgrádi rádió állítása szerint ez a hír biztos.

Mit tett Novotný úr a lemondása előtt? Aláírt egy rendeletet, amelylyel leváltotta a rendőrminisztert és az államügyészt „a személyi kultusz idején” elkövetett törvénytelenések miatt. Ugyanakkor Gottwald halálának tizenötödik évfordulóját nemzeti ünnepként ülik. A nemzet nagyjának halála, komor ária az orkesztrionon, amelyet felhúztak, és szól. Nem marad minden „nagy”, amit egyszer „nagygyá” nyilvánítottak, ez különösen Nyikita⁶⁸ esetében bizonyosodott be, aki „idiot du village”-nak⁶⁹ bizonyult.

Aranyláz uralja ezt a világot. Tizenegy milliárd USA-dollár aranyban ballaszt egy költségvetés számára. A zágrábi rádió azt kérdezi — „csupán ennyi”, mert számára ez az összeg nem tűnik annyira impozánsnak.

Ivo Vejvoda és Couve de Murville: azonos nézetek. Most nyugtunk lehet. Homo spat.

A cseh tábornokok tragédiája és Barutanski.

A Csehszlovák KP KB Plénuma május végén.

1968. III. 18.

...
Fénykép egy fogadásról a Hradzsinban: Dubček és Novotný. Egy orosz csizmát viselő ifjúkommunista lány, aki egy virágcsokrot adott át Alexander Dubčeknek, kezét fog a Csehszlovák KP KB Titkárával, oldalt pedig, egy dekoratív gobelin előtt, formálisan még mindig mint az Első Számú Állampolgár, aki itt a Hradzsin nagytermében pillanatnyilag még a házigazda szerepét játssza, ott áll Novotný Elnök. A „vigyázz”-ban, leeresztett karral álló, megilletődött ifjúkommunista lányt figyelve ironikusan, a vetélytársat szemléli komolyan, par distance⁷⁰, leplezett jeges gondolatokkal, vasalt nadrágban, igen elegánsan, nemes

⁶⁵ ávos: az Államvédelmi Osztály tagja

⁶⁶ *Hazám*

⁶⁷ *Hol van az otthonom?*

⁶⁸ Hruscsov

⁶⁹ falu bolondja

⁷⁰ távolságtartón

tartózkodással, mintegy kissé csodálkozva, látszik, hogy statisztaszerepet játszik, megbékélt a sorsával, a háttérbe szorul, nincs többé . . .

...

1968. III. 22.

A nap távozásáig már csupán 89 nap maradt.

Néhány napja már, hogy Sinkó és Sinkóné erőteljesen jelen vannak. Jelen van Sinkóné is, de láthatatlan. Grinzingi barakkok, érett nyár, búcsúzni jöttem, Sinkóék a tengerre utaznak, Andraš Dajić (Deutsch) is megénkezett, Izrael győzelméről beszél valamit, én meg, a dialektika kedvéért, sőt mi több, a dialógus érdekében, arra kérem a büszke győztest, hogy legyen olyan kedves és ne feledkezzen meg az arab szegények szenvedéséről. Andraš ezt erélyesen elutasítja. „Jó, jó, oda se neki, éppen hogy rászolgáltak!” Győzelmesen. Sinkóra apellálok, aki itt áll zavarosan, gyámoltalanul, ahogy szokott, egy szóval sem mondja, hogy nincs igazam, de hát ilyenek az emberek, és így folytatjuk utunkat fölfelé a frissen szántott, még nedves földeken, itt kukorica volt ültetve és néhány táblán nincs levágva, egyesek levágták, mások nem, így ballagunk, én tudom, hogy Sinkóék utaznak, útra készen állnak, saját gondoljaikkal elfoglalva, csak látszólag vannak jelen, minden zilált és szomorú, Sinkóné is velünk tart, de láthatatlan.

Felébredek: Sinkó és a diaszpóra, Sinkó és a cionizmus, Sinkó és a magyar nyelv, Sinkó nemzetiségi és osztálytudata, Sinkó, a tolsztojánus.

Délután 5-kor Österreich Eins: Novotný lemondott.

1968. III. 24.

Üres nap, mint egy pohár víz. Nap. Gustinčič a *Politikában* a francia sajtót parafrázálja, amely mindent, ami Prágában történik, „prágai tavasz”-nak nevez.

A *Rudé právo* azt írja, hogy „Novotný személye a párt, valamint a párt és a társadalom közötti viszony adminisztratív-bürokratikus felfogásának jelképe volt”. A *Rudé právo* elismeri, hogy „az egyes személyeket nem képességeik alapján ítélték meg, hanem funkcióik alapján, az ismert mondás szellemében: »akinek az Isten hivatalt adott, annak ész is adott hozzá«”. Az igazi személyiségeket zavarónak tekintették, mert mindig megvolt a veszélye annak, hogy kiválnak közülünk és túlságosan „kiemelkednek”, ezért nem is csoda, hogy az „átlagosok” társasága kivetette magából mindazokat, akik „mint átlagon felüliek kiemelkedhetnek”.

Valóban: „Isten adta, Isten elvette”, és azt, akitől Isten „mindent elvett”, Novotnýnak hívják. Az Isten elvette a „hivatalát”, mert már előzőleg megfosztotta az esztétől: Quem Deus perdere vult,⁷¹ és most azt írják az újságok, hogy „az emberek megkönnyebbültek”. Miért? Azért, mert az „átlagosak” kezéből a kormánykereket „igazi személyiségek” vették át, és így a „kiemelkedők” elnyerték a nép bizalmát, és átvették az állam és a társadalom vezetését.

Egy kapitalista profilú országot szocialista osztályproletár alapon át-szervezni, azaz minden polgári réteget hatalmától és funkcióitól megfosztani nem egyszerű dolog. Ez annyit jelentett, hogy az ipart az osztályöntudatos proletártömegek kezébe adták, a tudományt, az iskoláztatást, a sajtót, az irodalmat és a művészetet pedig (mindazt, aminek a neve „kultúra”) a pántapparátus ellenőrzése alá helyezték, mindezt egy olyan országban, amelyet a fasiszta szoldateszka hét esztendeig megszállva tartott, majd egy idegen katonaság szabadított fel egy véres háború után. A társadalmi viszonyoknak a győztes hadsereg parancsnoksága alatt szigorúan katonaság módjára végrehajtott strukturális átalakítása azt jelentette, hogy a társadalmi gépezet a katonai parancsnokság kezébe került. Indult, ahogy indult, többé-kevésbé háború utáni módon, nyomorúságosan, egyetemi tanárokból villamoskalauzok lettek, elfogyott a krumpli, a kolbász és a sör, mert mindent jótételési és katonai szükségletekre exportáltak. A civil észnek ellenállás formájában kifejezésre jutó bármilyen megnyilvánulását rendőrségileg törték le, és az én „Népi Génuszom” a *Horvát rapszodiából* időről időre mindig kész, hogy egy örült sínparon újabb katasztrófákba vezesse a népeket. Így vezette ki Masaryk a cseh népet Ausztriából az Antant protektorátusa alatt, így kerítette hatalmába Csehszlovákiát a kompániájával Novotný mint a győztesek bizalmi embere, és így lépett fel ma Dubček mint a „prágai tavasz” hőse.

1968. III. 25.

...
 Dubčeket a cseh sajtó többé nem nevezi „Dubček elvtársnak”. „Elvtársból” a dialektikus metamorfózis törvénye szerint „Alexander Dubček”-ké vált. Così va il mondo!⁷² Ha egy politikai személynek nem idezik többé a rangját, ha egy politikai személyt csak vezeték- és keresztnévén neveznek meg, akkor lassacskán emlékmű lesz belőle közöttünk.

...

⁷¹ Akit az Isten tönkre akar tenni...

⁷² Ez a világ sora!

1968. IV. 1.

Prága, március 31.

A csehszlovák legfelsőbb bíró helyettese, aki egyes (a novotnyzmus-tól kompromittált) személyek sztálinista múltjának kivizsgálásával volt megbízva, eltűnt (*Práce*).

Dr. Jozef Brestanski (42), a Legfelsőbb Bíróság alelnöke, csütörtökön hivatalából pártülésre tartván eltűnt, és azóta semmit sem tudni róla. Brestanskit bízták meg azzal a feladattal, hogy vizsgálja ki mintegy 30 000, az ötvenes években kivégzett, bebörtönzött vagy üldözött elvtárs ügyét és rehabilitálja őket.

LI, diktandó: „Falusi nocturno”.

Egy interjú Dubčekkel a belgrádi tévé számára.

— Dubček elvtárs, a jugoszláv televízió számára mondjon néhány szót a helyzetről.

A riporter hangneme és hozzáállása mint egy futballmeccsen. Elcsúszott a szóban, mint spániel a nyulat, egy-két szót, sietős a dolga, nyilván várják egy összejevetelen, a háromszázharminchárom értekezlet egyikén, tanácstalan, hogy mitévő legyen, elkészik, de kihagyni sem lenne jó ezt a belgrádi tévé számára kínálkozó alkalmat, nagy a csábítás, „tehát, kérem, mi a véleménye a helyzetről, minden jóra fordul, higgyünk népeink szebb jövőjében, mi a tiétek, ti a miénk, na zdar!”

1968. IV. 2.

A Csehszlovák Legfelsőbb Bíróság első elnökhelyettesét, doktor Jozef Brestanskit felakasztva találták egy erdőben a benešovi járásban. Legvalószínűbb, hogy doktor Brestanski önkézével vetett véget életének. Múlt csütörtökön tűnt el. Megállapították, hogy taxival kivitte magát a Prágától ötven kilométernyire levő Babica nevű faluba, ahol kedden felakasztva találtak rá a közeli erdőben.

Tanjug.

Doktor Jozef Brestanskit Sztálin érdemrenddel tüntették ki a sztálini tisztogatás idején tett szolgálataiért. Öngyilkosság?

1968. IV. 3.

„Prágai tavasz”. Brestanski öngyilkos lett? Cas de conscience?⁷³

⁷³ Lelkiismereti kérdés?

...
 Egy helyi magyar rádióállomás hangja: 23 éves tapasztalat után a magyar nemzet jövőjének egyedüli biztosítóka csak a szocializmus kiépítése, szovjet hatalom védelme alatt etc.⁷⁴

Tiranai Rádió, cseh adás: minden, ami Prágában történik, a revizionisták aknamunkája.

A pozsonyi rádió a sertéshizlalásról beszél, és ismerteti, hogyan kell korszerű módon sertésvályút készíteni.

Már Petőfi meg volt botránkozva, hogy Kossuth-nak hogy juthatott eszébe éppen a disznós Debrecenben kiiktatni a Köztársaságot, ahol a kapukra ez a figyelmeztetés van kiszögezve: „Csukd be a kaput, nehogy kiszökjön a disznó!” Mi süllhetett el egy ilyen kollbászos köztársaságból, kérdezte a költő, és eltűnt a másvilágon.⁷⁵

...

1968. IV. 4.

Brestanski öngyilkosságának kétségtelenül közvetlen köze van a Šejna és a Janko-ügyhöz. Analóg motívumok.

1944-ben Brestanskit mint viszonylag fiatal embert kinevezték a Legfelsőbb Bíróság tagjává, és így karrierje összefonódott annak a kornak sötét afférjaival. Eltűnésének napján a *Smena* nevű szlovák lap egyenes kirohanást jelentetett meg Brestanski ellen, hazaárulással és szabotázssal vádolva, bűnös szerepéért, amikor egy pozsonyi üzemben dolgozó hat ártatlan elvtársat ő maga személyesen helyezett vád alá hazaárulásért és szabotázásért (1955). Brestanski elnöklése alatt akkor tizenhét évi fegyházbüntetésig terjedő drasztikus ítéleteket szabtak ki. Ugyanaznap, halála napján („amikor eltűnt”) névtelen telefonálók hívták fel, hogy felelősségre vonják, és ezekre a hívásokra igen felzaklatott állapotba került. Ez az affér is bizonyítja, hogy a bírák „az adott körülmények között” mindig személyesen felelnek a politikai apparátus által kiszabott ítéletekért. Ezt kapcsolatba hozzák Goldstücker úr cikkével, aki személyi üszto gatást követelt és a kompromittált személyek szisztematikus eltávolítását a felső bírák közül.

⁷⁴ az eredetiben is magyarul

⁷⁵ A segesvári csatában egy szemtanú látta, amint egy kis fahídról nézi a koczák lovasság kavalkádját. Még a múlt század kilencvenes éveiben a szahalini ólombányákban felbukkant egy férfi, aki térdig érő fehér szakállával úgy nézett ki, mint Lear király, és azt bizonygatta, hogy ő Petőfi Sándor. (Kreleza jegyzete)

Dubček úr a Központi Bizottság előtt mondott beszámolójában azt kéri, hogy a demokratizálódás üteme mindenképpen lassuljon.

(*Le Monde*, 1968. április 3., 6. old., Michel Taty.)

1968. IV. 15.

...
Brestanski az akasztófán (Fénykép az *Expressben*, No. 877., 1968. április 8—14.).

Brestanski holtteste a földtől legalább egy méterre lóg az ágon. Hogy kapaszkodhatott fel olyan magasra, ha a lába alatt nincs semmilyen tárgy?

Az ápr. 8-i *Pravda* (a moszkvai) bírálja „a Csehszlovák KP szocialistaellenes elemeit”.

A CSKP április 5-én befejeződött plenumán a szocialistaellenes elemek váltak hangadóvá, és ily módon marxistaellenes nézetek jutottak kifejezésre. A beavatkozások egész sorozata alapján bebizonyosodott, hogy a felszabadításról és a demokratizálásról hangoztatott jelszavak leple alatt szocialistaellenes elemek rejtőznek, akik arra törekcszenek, hogy támadásukkal csökkentsék a kommunisták vezető szerepét a pártban. A marxista- és szocialistaellenes elemek nyilvánvaló befolyása érvényesült azokkal a demagóg külföldi igényekkel, hogy Csehszlovákia térjen vissza T. G. M.⁷⁶ és Benés útjára.

1968. május
(Datálatlan)

...
A sajtóval kapcsolatban. Éjjel-nappal-olvasók, kávéházi fecsegők, mániákus újságpapír-falók, könyvekkel teli táskákat cipelő házalók, a fekhelyeiket, mind hód és borz szalmával, úgy ők könyvvel kitéltők, a sajtótól kábult gyöngélméjük hada.

Könyvek az ágyfejnél, könyvek a polcokon, minden asztal és minden szoba tele könyvekkel, könyv-, újság-, broszúra-halmazok, minden telezsúfolva könyvvel, de ha ezekkel az eszeveszett betűfalókkal beszélget az ember, mit hallhat ezektől a haszontalan gutenbergiektől? Semmit. Egyedül csak azt, hogy anekdotagyűjtők! Itt-ott egy-egy történelmi vicc, de soha, még véletlenül sem, egyetlenegy eredeti gondolat, legalábbis én

⁷⁶ Tomáš Garrigue Masaryk

nem hallottam ilyet az idézetekkel és dátumokkal kitömött madaraknak ettől a fajtájától.

Mi a ráérős tisztázgatás? Időtöltés, gondúzás, butaságoktól-ittasulás, unaloműzés, önnön ürességünktől való félelem? Dátumok, ütközetek, különböző történelmi sorsfordulók meglepő részleteinek gyűjtögetése, mi volt a neve az utolsó előtti osztrák miniszterelnöknek, például, aki alatt Ausztria felbomlott? Senki sem tudja: Doktor Max Hussarek⁷⁷. És polgári foglalkozására nézve mi volt ez az utolsó előtti Habsburg kormányfő? Ezt sem tudja senki: a kánonjog tanára volt!⁷⁸ És mi volt Gutenberg családi neve? Ezt sem tudja senki, és így a polihistoroknak ez a fajtája majd elolvad az elégedettségől, hogy csupa műveletlen veszi körül, és tovább rőfögnek a nyomtatott papíron, mint malac a káposztán.

...

Május elsején az egész bécsi központ visszhangzott az úgynevezett baloldali „destruktív” fiatalság tüntetéseitől, amely mást sem tud, csak kiabálni, a bécsi esetben a szociáldemokrata kormány ellen. Herr doktor Kreisky hagyja, hogy a pártjabeli fiatalok csapatai mind hangosabban tiltakozzanak, mert ily módon, a baloldali veszély felidézésével konzervatív ellenfeleinek inába száll a bátorság.

Kiabálnak a fiúk Varsóban, kiabálnak Berlinben, kiabálnak Párizsban, kiabálnak az összes olasz városban, gépkocsikat gyújtanak fel, barikádokat emelnek, betörnek az egyetemekre, kővel beverik az iskolák ablakait, a „lázadó gondolatnak” eme Marcusétól fűtött „hordozói”, az „eljövendő nemzedékeknek eme reménye”, amely készen áll a politikai, intellektuális és erkölcsi valóság megalkuvás nélküli tagadását célzó nagy történelmi szerepére. 1956-ban is ugyanilyen hangosan kiabáltak a pesti utcákon a Petőfi-klub körül a pesti diákok, mint ahogy ma Dubček körül lármáznak Prágában, vagy mint a beatnikék Londonban, Bonnban, Frankfurtban vagy Berlinben. Az ifjúság, egyszóval, kezébe ragadta a Lázadás Fekete Lobogóját. „Apák és fiúk”. A nemzedékek turgenyevi párbeszéde: az első orosz hegeliánusok beszélgetései szentimentális regény formájában. Ez a nemzedéki ellentét állítólag azóta tart, amióta világ a világ. „Iárt utat a járatlanért el ne hagyj” — mondhatnánk, egykor ez is bibliai pátoosztól fűtött parancs volt, és a fordítottja is: „No nem, én nem, én aztán tényleg nem”, vagy „nem és nem”, vagy „le droit de dire non”⁷⁹, mindez a forradalom kamaszkori sóhaja. A hangoskodók eme fajtájának ötven százaléka nem akar ott rőfögni a mai társadalmi disznóság akklában, ami azonban a szociális dresszúrát illeti, a polgári fiatalságnak az a fennmaradó ötven százaléka ötletlenül fogja

⁷⁷ 1918. VII. 25-től X. 27-ig volt a kormány elnöke. (Krleža jegyzete)

⁷⁸ Formálisan az utolsó osztrák kormányfő valójában Heinrich Lammasch jogász volt 1918. X. 27-től 1918. XI. 11-ig, akit a császár mindössze tizenöt napra nevezett ki a kormány élére. (Krleža jegyzete)

⁷⁹ a nemeumondás joga

mímelni a papáját és majmolni a mamáját, a nagyapáit és az ükapáit, mert ebből a menaszériából nem szabadulhat sem visítózással, sem kalitkák és ketrecek átugrálásával, sem retorikus rohamokkal. A régi majmok (a papák és mamák, a nagyapák és ükapák) is ugyanígy megbékéltek annak a hülye cirkusznak a dresszúrájával, amelyben magukat találták, anélkül, hogy valaki is megkérdezte volna tőlük, hogy ráállnak-e arra, hogy — idelenn — úgy idéetlenkedjünk, ahogy idéetlenkedünk.

A mai lázadó fiatalok nagy hányada nagyon is boldog lesz, ha színészként alkalmazást nyert abban a társadalmi komédiában, amely ellen ma lázad, és játszani fog, ahogy a szülei is játszanak: tiszteket, postásokat, banktisztviselőket, professzorokat, mestereket és technikusokat és általában professzionistákat, politikusokat, sőt minisztereket, a vasfüggöny innenső vagy túloldalán. Ha van ebből a társadalmi krémből valakinek esélye arra, hogy a papájától mindennek tetejébe még szolid járadékot is örököljön, jövedelmező értékpapírokat, egy bankot, rentábilis gyárat, boltot vagy karriert, akkor ki fogja használni ezeket az örökösödési jog alapján szerzett pozícióit, „bocsánat, bocsánat, egy az eszme és a tisztesség, de tudvalevő, hogy ami az enyém, az nem a tiéd!” S ha ezeket a mai lázadókat lobogó alá hívnák, a nagykonsernek és a finánc-tőkés vállalatok és üzletek lobogói alá, a „más eszközökkel” folytatott jövedelmező politika keresztülvitelére, akkor a kapitalista lobogók alatt üvöltöznének, attól függetlenül, hogy ezeknek a kalandoknak van-e mélyebb erkölcsi értelmük.

Az USA-ban ma esik meg először e masztodon történetében, hogy sihederek háborús dezertőrökké, eskü- és hitszegőkké válnak. Akik a vietnami harcterről a haditörvények terhe alatt megszöktek mint katonaszökevények, azok a fejükkel játszanak, ezek itt Párizsban, akik ma a sugárutakon kiabálnak, nem kockáztatnak többet egy szemeszternél, sőt még annyit sem, de amikor Algériában folyt a lövöldözés, akkor nem voltak ilyen hangosak. Egyes felmérések szerint az egyetemista ifjúságnak egy meghatározott százaléka (főleg vidékről vagy volt gyarmatokról jött gyerekek) egy „fogyasztói társadalomként” definiált társadalmi állapot életszínvonalá ellen lázad, amely a vasfüggöny túloldalán tapasztalható életszínvonalhoz viszonyítva mindenképpen felséges, de mégsem felel meg többé a nyugat-európai városok urbanizált népe által támasztott igényeknek. Ennek a lármának egyik rossz szelleme a számos többi baj mellett az Unalom. Megöli a bőség unalma a gyerekeket, és nem hisznek többé semmiben, ami új inspirációkkal lelkesíthetné őket.

Antwerpenben az egyetemisták áttörték a rendőrkordont, hogy megmentsék Rubenst az égő Szent Pál székesegyházból, a lázadó fiatalság tehát, Marinetti esztétikai propagandája fényében, amely forradalmi módon felgyújtott volna minden múzeumot — képzőművészeti értelemben

konzervatív. Ez a fiatalság, amely abban a korban született, amikor a képzőművészeti forradalmak már régen ócskavasként rozsdásodtak, Rubenst jobban szereti a pop-artnál. Ez már nem egyenlítői, sem texasi ájer, ez már nem Dada, ez az egész ötvenéves zagyvaság immár ócskavas. Nem túl szórakoztató évtizedekig eszmementesen élni, ezért időről időre újból megjelenik az „Új” utáni sóvárgás, de hogy valójában mi az „Új”, azt senki sem tudja megmondani. Az „Új” az mindig valami más! 1830, 1848, majd 1917—20-nak az első világháború vérfürdőjéből kivickélő fiatalsága szintúgy valami „Új”-ről álmodott, szintúgy meg akart szabadulni mindattól, amit „a múlt ballasztjának” hívtak, és végtére is a múlt századi lázadó fiatalok egyike volt Marx is, meg Dosztojevszkij és Bakunyin, az volt Lenin bátyja is, meg minden „eszer” Sevirkovval az élükön, aki a petrográdi cári operában a közönség közé lőtt. Barikádok, forradalmak, szocializmus, harc a megalkuvásmentes szabadságért, tehát harc mindazokért a jelszavakért, amelyekről már Marx elemzése kimutatta, hogy anyagi tartalom nélkül semmilyen „szabadság” sem jelentenek, csak üres szövegek, és minden elviharzott, mint a barikádok fölött a szél.

A Negyvennyolcas napokban az „Új” a romantika volt, a művészetben, a zenében, a politikában, a romantika, amelynek ma egészen más jelentése van, mint volt akkor, amikor Richard Wagner is kommunista volt.

Két rossz között feszülni, kérdés, hogy melyik a kisebbik. Ezekben a dilemmákban a temperamentum kilátástalan sötétségéből szól. Értelmetlenség az értelmetlenségben, üres fecsegés, koponyalékelés, a személyi kultusz kora, a személyi kultusz-ellenesség kora, felesleges áldozatok hekatombájával fűszerezett eszelős háborúskodások. Nyikita Hruscsov politikája és bálványrombolása, a pesti események, a szcczini, a gdański lázadás, idővel mindez feledésbe merül és a horizonton rendre mindig felragyog a nagy illúzióknak egy új rakétája, az osztályforradalmi forradalom hullócsillaga. Hogy a mai társadalom nem képes megoldani egyetlen nyitott kérdést sem, különösen a legalapvetőbbet, a munkaerő és a tőke közötti viszonyt, ez a jelmondat ismét egyre vonzóbbá válik, és a retorikával ily módon elámítva magát, a jobboldal türelmesen várja, hogy eljőjön az ő ideje.

1968. V. 5.

...
„Ki fogja megsemmisíteni a tirannizmust?” — kérdezi Herbert Marcuse, és rögtön meg is felel bölcsen: „Az a nemzedék, amely alatta született.”

A tirannizmus alatt született nemzedéket ma Rudi Dutschkének vagy Cohn-Bendit-nak hívják.

Már harminc-negyven évvel ezelőtt a legunalmasabb könyvek közé tartoztak a Max Weberéi, ma viszont Max Weber-i iskola Marcuse-változata divat módjára uralta el a szocialista ideológiát.

A gépek megszülték a bürokratikus gépezetet, majd ez a rabok fölötti, adminisztratíván megszervezett ellenőrzéssé vált, úgyhogy a tisztviselői hierarchia egyeduralgódóvá vált az emberek felett.

Ami minden politikai írástudatlannak világos volt ötven évvel ezelőtt, amikor mindenféle ügy beszéltek a szocialista mozgalom bürokratizálódásáról, mint ami veszélyt jelent a forradalomra, azt ma diagnózisként alkalmazzák a baloldali lelkek megmentésére, mintha Sorelt nem tudtuk volna fejből. A baloldal bürokratizálódásával a vasfüggöny mindkét oldalán ugyanaz történik: fellép a szocialista mandarinizmus. Alulról a bürokratizmus tömeges feszültséget vált ki, egyesek dolgoznak, mások meg hasznot húznak belőle, egyesek a rabszolgák, mások az uralkodók, egyesek a lovaglók, mások a meglovagoltak, és végül azt állítják, hogy mindezek a képletek hamisak, mert nem igaz, hogy úgy van, ahogy van. „Ora et labora”⁸⁰, ezt a jelszót kétféleképp hirdetik: a túl- illetve az evilági szebb jövőbe vetett hittel. A műszaki civilizáció magas szintjére való tekintettel olyan illúziók keletkeznek, hogy már ma megvannak a feltételei annak, hogy az ember tényleg megszabadulhasson a Zsarnok Munkától és minden más rabszolgatartó imperativustól, itt és most, tüstént és azonnal, még ma és nem holnap! Hogyan és mi módon, kérdezzük.

Marcuse szerint: úgy, hogy a világot a „forradalmi értelmiség” veszi hatalmába, de hogy ennek a „forradalmi értelmiségnek” mit kellene jelentenie, azt nem közölte velünk a professzor.

Kérdezzük továbbá, magyarázná meg nekünk, hogy hogyan arasson „Győzelmet” az új faktor, amelyet ő „forradalmi értelmiségnek” nevez, és amelyet „a munkástömegeknek kellene hatalomra juttatniuk”, ha az ő rendszerében mind a „tömegek”, mind az „értelmiség” definiálatlan feltevés maradt.

Marcuse „Hiszekegy”-e olyan egyszerű, mint a kétszerkettő. Ezt a vicces receptet fanatikusan hirdetik, mintha nem lenne kedvezőtlen tapasztalatunk a szocializmus ötven éves uralma alapján, amely egykor régen szintén a „forradalmi értelmiség” nevében kezdte karrierjét. Azt a „forradalmi értelmiséget” a munkástömegek véres polgárháború során juttatták hatalomra, és az még ma is, immár ötven éve uralkodik. Ez a „forradalmi értelmiség” nem filozofikus, hanem pragmatista, és az „értelmiség” általa (Marcuse által) hirdetett neoplatonista, filozófiai diktatúrájának legelőször a tömegek átneveléséhez kell hozzálátania, mégpedig, jól jegyezzük meg, nem erőszakkal, hanem érvekkel. Az Ifjúság

⁸⁰ „Imádkozzál és dolgozzál”

ma ezeket a frázisokat jövőmániás támadásainak programjává tette. Az Erő és az Ellenerő, az Erőszak és az Ellenerőszak, a Tirannizmus és az Antitirannizmus kérdése, mint az „in Tyrannos” szent elvéé, mindezek fantomok, amelyek teljesen elvontan kerítették hatalmukba a fiatalok fantáziáját. Rudi Dutschke az SDS (Sozialistischer Deutscher Studentenverband)⁸¹ élén, a Vietnamból folytatott vita során 1965—66-ban teljesen „erkölcsi humanizmusról” beszélt.

*Widerspruch zwischen einem apstrakten moralischen Humanismus auf der einen Seite und dem Sich-Freuen über amerikanischen Verlustziffern in Vietnam an der anderen Seite.*⁸²

Az amerikaiak egyrésztől elkövetett bűntettei és ugyanakkor a másik oldalnak a vérontásban való éppoly embertelen élvezkedése miatt érzett „elvont emberiség” között ingadozva Dutschke nem fedezett fel semmiféle aktivista képletet. A dolgok azonban megérték a tudatokban, és egyre inkább gyarapszanak. Nem múlt el, íme, még két év sem, és Rudi Dutschke passzív pacifistából gerillává lett, egyelőre, exempli causa⁸³, most még csak abban az esetben, ahogy ő mondja, ha a Bundeswehr⁸⁴ ugyanazokhoz a módszerekhez folyamodna, mint a görög ezredesek. Dutschke szerint a támadási stratégiának abban az esetben fizikai erőbevetéssel kell rajtaütnie az Állami Idegrendszer gócpontjain, amelyek:

*Abgeordnetenhaus, Steuerämter, Gerichtsgebäude, Manipulationszentren, wie Springer Hochhaus, Sender Freies Berlin, Amerika Haus, Botschaften der Marionettenregierungen, Armeezentren, Polizeistationen*⁸⁵ stb. (1968 április).

A tupamarók és a gerillák Berlinben és Münchenben divatruházakat, a jobboldali sajtó szerkesztősegeit gyújtogatják, gránátokat dobálnak az „Offensive Physischer Gewalt” jelszavával, Kuba, Mao, afrikai szocializmusok, a szerencsétlen, zavart Európa, amely azonban financiaikkapitalista módon egészen szolidan megszerveződött, de katonailag szintúgy; bankokráciai alapon a konszernek és trösztök Európája lett belőle. Ezelős európai ringlispil, és egy 28 000 000 km²-nyi eurázsiai tömeget egy irodából irányítanak egyetlen telefonon.

⁸¹ Német Szocialista Egyetemista Szövetség

⁸² Az egyik oldalon található elvont erkölcsi humanizmus és a másik oldalon az amerikaiak vietnami veszteségei fölött érzett öröm közötti ellentmondás.

⁸³ példának okáért

⁸⁴ a Német Szövetségi Köztársaság hadserege

⁸⁵ A parlament, az adóhivatalok, bírósági épületek, manipulatív központok, mint a Springer-felhőkarcoló, a Szabad Berlin Rádióadó, az Amerikai Orthon, a bábkormányok követségei, a katonai központok, rendőrállomások.

1968. V. 12.

...
Ceux de Nanterre et de Sorbonne par Maurice Clavel. „Ne dites pas des étudiants: ils sont malades, guérissons-les...”⁸⁶ *Le Nouvel Observateur*, No. 182., 8—14. mars 1968.

Maurice Clavel, aki hűtlen lett Vezéréhez, a tábornokhoz, mesteréhez (a Géníuszhoz, akinek van valamilyen Elképzelése Franciaországról, ami kizárólag „az ő személyes Elképzelése”), annak idején Mehdi Ben Barka miatt izgult, felcsapva moralistának. A mi emberünknek nem volt elegendő fantáziája felfogni, hogy a tábornok egyik Elképzelése az is, hogy szerinte uralkodói joga van arra, hogy rendőrségével átlépje a Sorbonne küszöbét, puskákkal és gumibotokkal fölfegyverkezve. Más demarkációs vonalakat is átlépett rendőrségileg a Tábornok, nemcsak a sorbonne-it. A gaulle-izmus hisztérikus görcei a betegség kétségtelen jeleire mutatnak, a tábornok propagandája viszont azt a jelszót hirdeti, hogy nem a gaulle-isták, hanem az egyetemisták betegek, akik az ellen lázadznak, hogy a rendőrség behatolt a Sorbonne-ra.

A fiatalok váratlan dühkitörését Clavel mint „a párizsi tavasz hírnökeit”, „a forradalom fecskéit” üdvözli, és így, íme, Prágától Párizsig ezekben a májusi napokban a *Le Sacre du Printemps*⁸⁷-et ünnepeljük (Sztravinszkij bemutatója után csekély 57 éves késéssel, 1913—68). A „párizsi tavasz” mindenesetre egy árnyalatnyival dodekafonikusabb a prágainál, ahol régimódián a „Má vlast”-ot még mindig mint nosztalgiával teli himnuszt játsszák. Végre Párizsból megérkezett az igazi, hamisítatlan Forradalom, gonfaloniere-jével, Cohn-Bendit-val az élén, Clavel tárca-fecskéinek csicsérgésétől kísérve. Emberünk az „európai utolsó ítéletet” jósolja. A maoizmus apokaliptikus harcosai tüzes paripákon ereszkednek le Párizs falai alá. Hogy „az ifjúság beteg és hogy módszeresen hozzá kell látni a kigyógyításához”, ez a kissé gaulle-ista és kommunista frázis Clavel szerint a „kozmosz méretű csalások” közé tartozik.

A mai párizsi ifjúság éppen ez ellen a világ ellen lép fel tiltakozólag, amelyet a gaulle-isták teremtettek. Az ifjúság most az önök gyarlóságának a szakadékába zuhan, és ahogy megborzong, egyensúlyát veszítve belebukik az önök vákuumának örvényébe.

Végre... Évekig rettegtem, nem attól, ami történt, hanem fordítva, attól félttem, hogy ezek a fiatalemberek hagyják, hogy önök felfalják őket, mert kitelne önöktől, amilyen óriáskigyók, telhetetlen boák, boa constrictori. Attól félttem, hogy ezek a gyerekek olyan tehének maradnak,

⁸⁶ A nanterre-iek és a sorbonne-iak, írta Maurice Clavel. „Nem beszélni kell az egyetemistákhoz: betegek, ki kell őket gyógyítani...”

⁸⁷ *Tavasziünnep*

akiket önök fejnek meg, félni kezdtem, amikor ezeknek a fiataloknak egyike így beszélt nekem: ezt vagy azt csinálom, megnősülök, ennyit és ennyit fogok keresni. Ez elveszett, mondtam magamban. Három hónapja felkeresett egy másik ilyen fiatal. Hátat fordított a Főiskolának, hátat fordított mindennek, a kapcsolatainak, a helyzetének, a pénznek és szüleinek, hogy a metafizikának szentelje magát. Egyszerre megismertem, mondta, az egész karrieremet, az egész életemet, és úgyszólván fizikailag elborzadva meginogtam és visszahőköltem. Ez a fiú fecskéként jelent meg, gondoltam, de nem mertem hinni a tavaszban. Azok a sorbonne-iak és nanterre-iek pedig a testvérei, egy csöppnyit talán kevésbé tudatosak, és ez minden... A nyugati világban, úgy, ahogy van, semmilyen eszme nem lelhető fel és feltételezni — hogy ez a világ valóban létezik, ezeknek a fiatalbereknek a számára ez a hipotézis nem egzisztál, ők semmit sem akarnak feltételezni, istenemre, és nem akarnak, legalábbis én reménykedem, hogy a legkevésbé sem akarnak meggyógyulni. Habár önök szerint betegek, nem szorulnak gyógyításra, mert az önök megtorló intézkedései gyűlöletesek, az ő idegességük viszont gyógyító hatású.

Éz a mi hittagadó kisöcsénk, De Gaulle volt apológétája már néhány éve Isten nevét hirdeti, időről időre arról győzögetve bennünket, hogy valóban hisz is Istenben, de mint hívő mégis egészen reménytelenül, szinte istentelenül unalmaskodik, untatva magát (és minket) önnön siralmival, elismerve egész Párizs, sőt egész Európa előtt (mert meg van győződve arról, hogy Európához beszél), hogy nem tudja, mi a teendő.

Nehéz követni Clavel gondolkodásmódját, tekintettel mindarra, ami Franciaországgal, Európával, Oroszországgal, majd pedig az egész világgal 1914-től máig történt. Clavel joggal lázad a különböző, Hegel-, Marx-, Freud-, Nietzsche-, Kierkegaard-típusú, úgynevezett baloldali provinciális vénasszonykodás ellen, ami mind az NRF-típusú üres játékok közé tartozik, mert ez a játék valóban nem más, mint a macluhani Gutenberg-galaxis Tejútjának egy porszeme. Ez az egész intellektuális lelkiismeret-vizsgálat egy csöppnyit sem költőibb, mint Lauretán litániák olvasása májusi ájtatosságokon, amikor az apró, esztétikailag szigorúan elszigetelt kápolnában úgy térdepelnek a hívek a porcelán Eszmék előtt, mint a Szeplőtelen lourdes-i Szűz előtt.

Hol él Maurice Clavel, kérdezzük. A mai De Gaulle-i francia értelmiségi fogalmát egy karrierista kartonfigurára szűkítette. Clavelnak ez a papír-homunculusa orvosi vagy jogász-oklevelet szerez, egyes karrieristaként egymillió frank havi jövedelemig tornázza fel magát, eléldégél a gaulle-izmus újonnan kialakított rendjében, amely intellektuális elitje számára fényes és hasznos hajtó „jövőt” biztosít. A mai idealista fiatalok, a barikádok őszinte lázadói, (Clavel szerint) a De Gaulle-i módon megállapodott francia Rend ellen lázítanak, amely nem más, mint „a Létezés Lényegétől való kitarló menekülés”. „Ezek begyakorolt hipokri-

zisek, az igazság elkerülése körüli játék során.” Nem szeretnénk, ha szór-
szálhasogatásnak tűnne, de mégis megkérdeznénk magunkat is, meg Cla-
velt is, magyarázná meg nekünk: mi is az az „Igazság”?

Az igazi lényeg keresése mint funkció túllépi a politika fogalmát, különösen az FKP-ét, amely KB-ával az élén lassacskán a Rend szolid örvévé válik.

A baloldali fogyasztói társadalom, ami ma a francia ellenzék ideálja, még üresebb és unalmasabb lenne a mai De Gaulle-i állapotnál, amely ellen a horizonton kezdenek kibontakozni valamiféle Népfront körvonalai, amely a mostaninál még komorabbá és könnyörtelenebbé és még inkább szürkévé fogja tenni az életet.

Clavel a De Gaulle-i Győzelem és Dicsőség elszállt napjainak apolo-
gétája, sehog, sem pozitívan, sem negatívan nem tud szabadulni a Tá-
bornokának sorsszerű Nagyságáról alkotott rögzismétől.

*Mit tett a Tábornok? Ennek az országnak két saját lakóját adta szere-
tőül. Franciaország élére egy zsandárt állított, hogy az tovább butítson
bennünket a televízióval, hogy sajtóügyi módjára bámuljuk tábornoki pará-
dóját. De a történelem, amely Szellem, végleg elsöpri az elmúlt idők
minden régen tett szolgálatát, mert a Körtekirály is bátor volt Jemappes-
nél. A mi dolgunk, hogy az utolsóig leszámoljunk mindezekkel a hazug-
ságokkal.*

Száztizenhat évvel Brumaire után ez az igen tanulságos párhuzam feje-
zeteket mond. Van egy egész falanxnyi nyugat-európai moralista, akik
kedvezőtlen véleménnyel vannak Marx különböző politikai „pamfletjei-
ről”, de ők maguk mint publicisták és mint moralisták sokkalta naivab-
ban, összehasonlíthatatlanul üresebben írnak mint Marx, mindenképpen
butábban. Lásd a romantikus illúziókat egyrészt és a politikai frázispu-
fogatással szembeni könnyörtelen intellektuális fenntartásokat másrészt,
akkor, Marx idején és ma, amikor a baloldali frázispufoztatás kezd di-
vattá válni. A társadalom, a szabadság, az osztály, különösen pedig a
proletariátus feladatainak kritikus megítélése Marx téziseiben és a mai
baloldali tárcairodalomban! Azt tagadni, hogy az a marxista gondolkodá-
smód nem költészet volt, hanem politika, erről a claveli mentalitásról
pedig azt állítani, hogy a „Szellem Megtisztítása”, ez is túl ködös, és
naivitásában valójában vakmerő. Clavel, akát magát is megfertőzött az
NRF-paulhanizmus, a májusi barikádokon „hamu nélkül lángolt, mint a
tiszt gyémánt”, a párizsi tűzijáték lángján fellobogva úgy tört a magas-
ba, mint egy lírai füstcsikocsksa, bánmilyen erkölcsi fantazmagória sóha-
jánál áttetszőbb. Azt kérdezzük, hol élnek ezek az emberek, és mit
tanultak a mai európai valóságtól, amelyet állandóan a nagy történelmi

korszak gyűjtőpontjaként dicsőítenek, figyelmen kívül hagyva mindazokat a tragikus veszélyeket, amelyek az emberi egzisztenciára minden oldalról lesnek.

1968. V. 15.

...
Mindezek után a párizsi, a Sorbonne és az Odéon körüli, nyugodtan mondhatjuk: skandalumok után tegnap De Gaulle Bukarestbe érkezett, és a tömeg delíriumba esett. „Vive la France! Allons, enfants!”⁸⁸ Íme, mit jelent a történelmi szellem renyhésége! Párizsban a fiatalság barikádokat emel a tábornok Marseillaise-e ellen, ezeknek meg itt Bukarestben a tábornok megjelenésével „le jour de Gloire est arrivé...”⁸⁹

A Köztársaság legfontosabb ügyeiben nyújtott huszonnégy évi orosz asszisztálás után ma Prágában a „Személyi Kultusz Korában” elkövetett bűntetteket firtatják, De Gaulle úr pedig Bukarestben a Latin Európa szimbólumává lesz. Rokon népek, rokon lelkek. „A mi ideáljaink Nyugaton vannak!” Hol van ez a Nyugat? Miben rejlik ennek és az ilyen Nyugatnak a vonzereje? A fogyasztói társadalomban? Az áruban? Az árubőségben? A boltok választékában? A mosógépekben, a frizsiderekben? Igen! De nemcsak mosóporral él az ember! Hanem mivel még? Jozsif Visszarionovics szavaival. És még mivel?

Ezzel párhuzamosan a *Szovjetszka Rosszija* pamfletet közöl a T. G. Masaryk—Beneš-féle politikai Korszakról. A *Szovjetszka Rosszija* leplezetlen izgalommal fogadja a cseh sajtóban mind hangosabban hallatszó prágai jelszavakat: „Vissza Masarykhoz!” A *Szovjetszka Rosszija* ezt a kritikai visszatekintését a *Rudé právo* a cseh történelem meghamisításának nevezi, mert a *Szovjetszka Rosszija* — „a cseh nép méltóságát sérti”. Mellékesen, ha szabad megjegyeznünk, ami a történelem meghamisítását illeti: a történelem nem is áll semmi másból, mint hamisítványokból.

A Moszkva—Prága párbeszéd mind ingerültebbé válik. „Az egyöntetű megelégedéssel nyugtázott kétoldalú kapcsolatok ideje, amikor barátilag megvitattuk a különböző kérdésekben tapasztalható teljes egyetértésünket” (mint a tábornok Bukarestben a román bojárokkal), úgy tűnik, Prágában lassan szertefoszlóban van.

Ha a történelem meghamisításáról van szó, végtére is legyünk embe-
rek és ismerjük el, hogy T. G. M. a cseh szuverenitás lobogóit a szibériai tajgákon bontotta ki Omszk és Irkutzk és Vlagyivosztk között, amikor Kolcsak a Goszudarj visszatérésének nagy illúzióival kecsegtetett. A *Kde je domov můj*-t a Szövetségesek döntése még 1918 júliusában el-

⁸⁸ „Éljen Franciaország! Előre, fiúk!”

⁸⁹ „felvirradt a Dicsőség napja...”

ismerte cseh állami himnuszként, amikor azok az illúziók, hogy Kolcsák tábornok elrendezheti a moszkvai helyzetet, Londonban még mindig rendkívül szimpatikusak voltak és élénken kívánták őket. Beneš, mint mérges kígyó a tüskésen át, a Hradzsinig kúszott, ami pedig politikájának machiavellizmusát illeti, tulajdonképpen ő az, aki fejét vette Tuha-csevszkijnek (hamis berlini bizonyítékok alapján). Az pedig, amit a *Szovjetszka Roszija* ír és amit a *Rudé právo* ma hamisítványnak bélyegez, azt jelentené, hogy a *Rudé právo*-nak a történelmi múltról ma valamilyen „sajátos Elképzelése” van, miként a tábornoknak is ott Franciaországban, a Colombey-les-deux-Eglises-ben. Ez egy kellemes, de egyre disszonánsabbá váló beszélgetés két áriája. Mi süthet ki egy ilyenfajta koncertből? Vezethet-e az ilyenfajta államok közötti párbeszéd egy vitaklub rodomontádjához, mint amilyen a Petőfi-klub volt Pesten, ha tudjuk, sajnós, hogy fejeződött be az a magyar mulatság (1956).

...

1968. V. 25.

...

Mi az egészség? Az egészség az, amikor a hal nem érzi, hogy a víz nedves. A halnak egyáltalán fogalma sincs arról, hogy vízben él. Az egészség az, amikor a test nem érzékeli magáról, hogy belül mint test létezik. A mókus az egészség. Mit sem tud arról, hogy örökké cirkuszi artista módjára egyensúlyozik az ágakon. Amit produkál, az természetes fricska a gravitációnak.

...

1968. V. 30.

...

R. S. B. beszélgetésünk során felháborodottan a szívátültetéséről. „Ma a szív, holnap a fej, hol marad itt az ember?”

...

Mit csinál a Kossuth Rádió? Csárdásokat játszik.

...

1968. VI. 1.

...

Belgrádot teleragasztották Cohn-Bendit-t, J.-P. Sartre-t, Marcusét, Rudi Dutschkét, Che Guevarát és Maót ünneplő hurrá-hurrá-plakátokkal.

Lásd, mit mond erről a Tiranai Rádió! *Egyetemisták tüntetése Belgrádban. Mintegy száz személy megsebesült. Tízen súlyosabb sérülést szenvedtek, az orvosok nyilatkozata szerint túl vannak az életveszélyen.*

...

Az Egyetemista Szövetség zágrábi Egyetemi Bizottsága a Belgrádi Egyetemen történt legújabb eseményeket megvitatva hétfőn egyhangúlag megállapította, hogy a Belgrádban történekről objektívan tájékoztatni kell a Zágrábi Egyetem minden karának és főiskolájának hallgatóit.

1968. XII. 8.

...

Ha azt mondjuk: „Kék”, ki fogja ezt a mi „Kék”-ünket olyan pasz-tellkéknek, éppen olyan vele egybevágó kéknek — „kékeskéknek” elképzelni, mint amilyen a mi „Kék”-ünk volt, amikor kiejtettük ezt a szót? Az ember mond valamit, de beszélgetőtársunk füléhez csak apró morzsái jutnak el mindannak, amit mondani akartunk.

Nem elég, hogy lassú eszűek vagyunk, hanem ráadásul még lusták is. Mind erőnkön felül vagyunk megterhelve, és egy kicsit aggódunk is, mert jól tudjuk, hogy olyan szerepet játszunk, amelyhez nem nőttünk fel. Ebből ered minden ingerült durvaság, ebből ered minden üldözési mánia, ebből ered a nyilvánvaló kisebbségi érzés szülte minden arcátlanság. Egyedül Nietzsche nem volt kíméletes az emberi gyengeségekkel való szamaritánus együttérzéssel szemben, de így áll a Bibliában is: igen, igen vagy nem, nem! A hozzánk közel állókkal szemben logikusnak lenni azt jelenti, hogy kegyetlennek lenni.

...

Musillal altatom magam hosszú szünet után, amely 1937 óta, tehát harmincöt éve tart. Musil nevéhez egyszer hozzákötötték a szerencsétlen „Kákánia”-t, mint macska farkára a bádogdobozt és most azzal csörömpöl az európai sajtó minden tárcáján keresztül már évek óta. Százszázalékos karikatúrájává tették mindannak, amit úgy megvetett éveken át: végül egy „kákániai” frázisa tette népszerűvé. A szarkasztikus élc fő jellemzője lett annak az írónak, akinek soha semmi köze sem volt egy Rod Roda humorához. A szellemes apercu⁹⁰, egy Ödön von Horváth repertoárjából való elnyútt vicc, ez a szerencsétlen „Kákánia” kompromittáló árnyként követi, úgy ünnepelve őt, mint egy olyan író, akiről ma így visszatekintve nyugodt lélekkel elmondható, hogy egyike volt az első „ellen-regényíróknak!”.

⁹⁰ megjegyzés

Musil panoptikumában nincs egyetlen bábu sem, amely megkockáztatná Ausztriát amúgy Szejkmód ostobán jellemezni. Hősei és hősnői szita-kötő módjára lebegnek, prousti módon fecseggve politikáról, zenéről vagy festészetről. Musil mint osztrák outsider elűt a Wildgans-, Schönherr-, H. Bahr-, St. Zweig-, Werfel-féle csoporttól, és esztétikai nézeteit illetően sokkal közelebb áll Rainer Maria Rilkéhez, mint Karl Kraushoz, ahogy teljes névtelenségben élt, elismerés nélkül és ismeretlenül, olvasatlanul és az isten háta mögött, magányosan és elfelejtve, végig egész élete során. Tartós ingerültséget érzett „zseniális kortársainak” talmi dicsőségével szemben, akiket szájhősöknek tartott. Ez a puritán analitikus, aki tollal úgy vág, mintha boncolna, névtelen tárcaíróként kilincselte a szerkesztőségeknél évekig, az átkozott költő bohém szerepében tengve-lengve. Sem freudista, sem empiriokriticista nem volt, nem volt sem individuális pszichológus, sem pedig Heidegger-típusú esztéta.

Nem volt modernista, sem forradalmár, nem foglalkozott politikával, mert meggyőződése volt, hogy az irodalom sem nem jobboldali, sem nem baloldali és nem is kell, hogy az legyen, nem volt semmilyen ideológiai elkötelezettség híve, és mint szabad liberális, gazdag galériáját hagyta ránk azoknak az alakoknak, akik bizarr eszmék szószólóiként jelennek meg. Az ő beszélgetés formájában előadott szépirodalmi variációval szemben egy *The Forsyte Saga* a buddenbrookki repertoár nyavalygásai közé tartozik. A lírai kantilénás satirikust, mindannak kérlelhetetlen ellenségét, ami a banális belletrisztika mint „szórakoztató olvasmány” fogalma alá tartozik, az operett-Bécs tagadóját, az esszéistát, akinek stílusa kitarthatóan a halhatatlan *Gaya Scienza*⁹¹ árnyékában ragyog. Művében az az egyetlen rögeszme foglalkoztatja, hogy az irodalmat a korszerű tudományos megismerés szintjére kellene emelni.

Sajnos, nem olyan időköt élünk, hogy az ember átadhatná magát Clarissa és Diotima asszony, majd végül Ulrich úr varázsának. Az ismert prousti témára írt összes vérfertőző variáció semmiben sem jelentős a „Kákánia”-ra nézve; mindannak, amit negatív értelemben elmondtak a „császári és királyi” kákániai fogalom bármilyen konvenciójáról, semmi köze a musili krém esztétikai sznobizmusához.

1968. XII. 10.

...

Este 7^h. VI. Pál „Zauberlehning” (apprenti sorcier)⁹². Kidugaszolta a vatikáni palackokat, és a szellemek kiszabadultak. Vissza kellene kényseríteni őket. Csak hogyan?

⁹¹ Derűs Tudomány

⁹² bűvészinás

„A katekizmus hét alapigazsága”-nak holland változata egymillió példányban kelt el, két nap alatt.

Egy német bencés megnősült, és kilépett a Rendből; nem engedik megsézni. Világi lett, mintha 1520—30 körül járnánk! „Causus conscientiae”⁹³ a papok tömegénél, mindez a II. Zsinattal és XXIII. Jánossal kapcsolatban.

A bécsi püspökség mindenféle „szabadgondolkodókat” hív találkozóra. Mindenütt lutheránus table ronde⁹⁴. A mai egyházi gondolat laicizálása, Alleluja, szaxofon-, dob-, és villanyorgona-kísérettel.

Konzervatívan ellenzek minden pusztán stílusbeli újítást (sic).

Krisztusnak nem volt keresnivalója az afrikai egyenlítőn. Miután ott eljátszotta a gyarmatosító menedzser szerepét, Mohamed megbuktatta.

Az egyház ma „nem akar konzervatív maradni”! Ő is „modernizálódik”! Haladni kell a korrall, előre kell nézni és nem hátra, rózsaszínben látni a dolgokat, nem feketében, szembe kell nézni a tényekkel, hinni és nem kételkedni, behódolni és nem lázadni, hallgatni és nem a saját eszünk után menni, csatlakozni a nyájhoz és nem elveszett bárányként tévelyegni! Azon az úton haladni, amin a többiek, szerénynek lenni, imádkozni és dolgozni, szerveződni kell szakszervezetileg és politikailag, diszkóban táncolni, dzsesszt játszani húsvétkor, minden nagyon egyszerű. Így hát ma táncol az Egyház, de ma a népek katonai dzsesszzenéje is indulók helyett cowboy-dalokat játszik.

1968. XII. 11.

Szürke havas reggel, gyerekhangok, szélvihar. Á Prague, malgré tout...⁹⁵

A lelki válság néhány horvát barátot is megingatott. A holland katekizmust olvasva, legnagyobb meglepetésemre, helyeslik. „Fel kellene osztatni a rendeket” — hallom egy ferencestől, egy rokonszenves fiatal-embertől, útjának elején. „A rendek középkori intézmények, az egyházat laicizálni kell.” „A barátokat el kell választani asztaltól és tetőtől, evickéljenek, ahogy tudnak, ez az egyetlen módja annak, hogy helyreálljon a lelki fegyelem. Aki saját meggyőződése szerint hisz, annak nincs gondja a menázsira. Hinni kell a bibliai eszme előrehaladásában!”

Évek óta próbálok összegyűjteni minden könyvem (a sajátjaimra gondolok), de mind a mai napig nem sikerült. Mindig hiányzik egy, aztán még egy.

⁹³ lelkiismereti kérdés

⁹⁴ kerekasztal

⁹⁵ Prágában, mindennek ellenére...

Nap mint nap egyre jobban látom, hogy világunknak halvány fogalma sincs arról, hogy valójában mik is térben és időben a mi nemzeti és társadalmi helyzetünknek fő koordinátái.

1968. XII. 12.

Egy evangelista gondolat az „emberről”, aki még mindig nem ember. Szívünknek lágnak kellene lennie, mint a kenyérnek.

A *Vidik* jött Splitből és levél Saumjanovtól Moszkvából.

Ivan Meštrovićnak az Akadémia átriumában rendezett Gála-kiállításáról álmodom. Mindenki el van ragadtatva a mestertől. Álom a Lovćenra tervezett Njegoš-mauzóleummal kapcsolatban. Kérdezem a cilindereket, olvasta-e valaki közülük az esszémét arról az emberről, aki „hisz Istenben”. Igen is meg nem is. A kérdés kihívó volt.

Minden, ami a levéllel kapcsolatban zsong a fejemben és amit meg kellene írni Cetinjébe. Ott a mauzóleummal kapcsolatos pár évvel korábbi negatív álláspontra hivatkoznak.⁹⁶ Hic Rhodus, hic salta! Voilà le „hic”!⁹⁷

Az én énekem teljesen megbukott. A cilinderek gyülekezete hallani sem akar a logikámról. Értelmes bizonyítékaim mind a semmivel egyenlők. Idegesen hagyom ott az átriumi botrányt, az egyetlen, aki követ, Marko, mégpedig Marko Kostrenčić. Senki más.

Beszélgetés Illyés Gyulával tihanyi szőlőjében a Balaton fölött. A „nagy és kis népekről” van szó. A népek ártatlanok, mint a gyermekek. A nagyok éppúgy, mint a kicsik. Kellemesen megörvendeztette, hogy a zágrábi Jelačić bán téren nincs többé sem lovas, sem ló. Kérdezem tőle, mi volt ebben olyan örvendetes. Meglepődött — ezt hogy gondolom? Lélekben közömbösen válaszolok neki, egyszerűen unalmas védenem Jelačićot, de ikonoklaszta sem vagyok. Emlékműveket ledönteni éppoly meddő tett, mint emlékműveket emelni.

...

⁹⁶ Amikor felkérték, hogy fogadjam el a tagságot a Lovćenon emelendő mauzóleum ügyével foglalkozó bizottságban, ezeregy okom volt azt visszautasítani, de már csak az az egy is egymagában elegendő: kérdezem én, van-e valami, ami a Lovćenon monumentálisabbnak hatna magánál a Lovćennél? Az avalai emlékmű klasszikus példa erre: bárhol állna is a városban, magyszabású lenne. Az Avalán elvész, mint egy apró játékszer. (Krlježa jegyzete)

⁹⁷ Itt van Rhodus, itt ugorjál! Íme az „itt”

1968. XII. 15.

...

Egy pillanatra sem szabad szem elől téveszteni a saját utunkat, a saját léptűnket. A gondolati vizsgálódások nálunk nem számítanak „szépirodalomnak”. Nálunk úgy gondolják, hogy a „szépirodalom” a kompromittáló „szórakoztató” olvasmány fogalma alá tartozik, ahogy évekig beszélt nekem sok „szimpatizáns”, aki unaloműzés céljából olvas regényeket: „Már megbocsáss, de ez, amit te írsz, nem szépirodalom, ezek esszék, ezek polémiák!”

Az egyes események vagy alakok ábrázolásában alkalmazott bármilyen „intellektuális” módszer unalmaskodásnak számít. A rejtett intim igazságok faggatása, az apró pszichológiai és erkölcsi árnyalatok érzékeltetése, egyáltalán, mindaz, ami nincs kapcsolatban a legostobább tartalommal, azzal, hogy a történet hőséne végül sikerül-e meghódítania, lábáról levennie vagy tönkretennie egy nőszemélyt, ez az olvasói átlag kompakt többségének ítélete szerint a szöveg fölösleges megterhelése. „Nekünk, testvér, egyszerű emberek kellene, akik deseteracos — mint a könyv, olyan tiszta — nyelven fejezik ki magukat, akik unos-untalan népi szólásokat csámcsognak, minek terhelni gondokkal az embereket, amikor az élet amúgy is unalmas? Az emberek Sherlock Holmest akarják olvasni, nem Schopenhauert, hogy értsük egymást!”

„Minél kevesebb filozofálást” A mi szépirodalmunkban — hál’ istennek — nincs és nem is volt „filozofálás”, ez igaz! Gjaliski egyike azon keveseknek, aki megkísérelte megrajzolni a múlt század nyolcvanas éveinek horvát értelmiségijét, ha viszont értelmiségünk mai képviselői egyes novellákban felbukkannak is, tökéletesen unalmasak, öulettelenek és buták!

...

1968. XII. 22.

...

Három kadét Hold körüli kiránduláson. Mindenki emelkedett hangnemben ír arról, hogy „az űrhajó a Holdba tart”, 38 940 km-es óránkénti sebességgel. O. K.! Mindhármuk tisztességes amerikai állampolgár. Egyikük istenhívő, a másik mérnök, a harmadik rendezett házasságban él.

Biafra nem akar karácsonyt ünnepelni! Elutasította Lagos tűzszüneti felhívását.

Az egyház sokkal kényelmesebben élhetne, ha hajlott volna szent Pál szavára, és csak lelkiekkel foglalkozna. Olaszországban ma a házasság-

joggal veszködnek. Házasságtörések, válások, nemek harca, ez kelendő áru, amely kizárólag csak az Egyház boltjában kapható. Az egyházi adminisztrációnak évente tízezer házasságtörést kell monopolista módon megoldania, olyan kényes eseteket, amikor az asszonyt in flagranti⁹⁸ érték tetten. A „paráznságon” ért asszony büntetőjogilag kéjelgés miatt nem vonható felelősségre, csak konkubinátus miatt, mert ágyasnak lenni vadházasságban erkölcsileg beteg dolog, a bűnbe esett asszonyt tehát ki kell tenni az Inkvizíció örök szégyenének.

...

1968. XII. 29.

Még mindig -6°C . Itt a tél. Darius Milhaud.

Nincs olyan ember, aki ne lenne meggyőződve arról, hogy valakinek ő is szent valahol egy oltáron.

...

Budapest jelenti: „Legmagasabb szinten” találkoznak a csehszlovák és magyar írók! Mi célból? Hogy „véleményt cseréljenek”. Az Elit találkozója. Ez is egy hír.

1968. XII. 30.

...

Elektra. „Szerelmem, Elektra”! Gyurkó László. Gyurkó László zseniális színésznőre bukkant. Ha a bosszúálló szenvedély vérig hat, ha az emberi kéz erkölcsi indítóokból kést ragad, ha az igazságérzet bárddá változik, akkor a gyilkosságoknak se vége, se hossza, akkor a rossz rosszat, a vér vért szül. A gyűlöletnek ezt az aszimptotáját Berek Kati, mint egy szilaj magyar nő, tébolyult igazságszeretettel játszotta el. Királyi gyűlöletét zseniális kreációval nemesítette át.

Véletlenül hallottam egy este, amint Vörösmartyt szavalta a maga mindenekfölött megrázó és egészen szuggesztív módján. Nem mindennapi jelenség.

...

⁹⁸ a tett pillanatában (azon melegében)

1969

1969. I. 1.

Jean-Marie Domenach is forradalomról álmodik. Ez érdekes. Mi a forradalom? Hogy mi a forradalom, azt tudjuk. Ötven-egynéhány éve forradalomban élünk, és ily módon ötven-egynéhány éve jól tudjuk, mi a forradalom, ne lékelje hát senki a fejünket és ne leckéztessen bennünket, hogy mi a forradalom! A forradalom tűz, de ha a ház tűzbe borult, el kell oltani a tüzet, ezért a forradalmárokból rendszerint tüzoltók lesznek. A leégett házat újra fel kell építeni, ezért a forradalmárokból kőművesek lesznek. Minden mesterségből iskola lesz, és minden kőművesiskolában van mester, segéd és tanonc. Az iskolák intézményekké válnak, és minden szakmai intézmény a hierarchia törvényét követi, majd, természetesen: a Munkáét és a Rendét. Unalmas tanulság betéve tudjuk. Hogy a forradalmak felfalják gyermekeiket, azt is tudjuk, de az is megesik, hogy a gyermekek falják fel a forradalmat.

Ki széplélek? „Qui est la belle âme?” Par Jean-Marie Domenach. Válasz Clavelnak.

A Combat nyílt tribünjében (1968. XII. 20.) Maurice Clavel „baloldali értelmiségiként” mutat be engem, ami, amióta csak írok, mindig megörvendeztet (nemrég Raymond Arontól hallottam ugyanezt), de nyugtalanító az, ami a mi kamerádunk mentalitását illeti.

Azt állítja rólam, hogy „széplélek” vagyok, hogy nyomban szememre vethesse, hogy nem az ő metafizikai „coupure”⁹⁰-jét alkalmazom, amelybe ő pillanatnyilag belebukfencezett. Mit jelent az, hogy „széplélek”? Lélek, amely lát, de nem tesz sem jót, sem szépet, sem igazságosat. Clavel fenntartás nélkül támogatja azokat, akik állhatatosan nem, nem és nem-et prédikálva mást sem tudnak, mint hogy éppen azt a tömeget hangolják maguk ellen, amely Májusban valamilyen módon hozzájuk csatlakozott. Kérdezem a Combat olvasóit, kettőnk közül ki a „széplélek”.

Mivel Clavel az „új emberről” beszél, én azt kérdezem magamtól, azokról a szegyetelen és arcátlan aprópapákról van-e szó, akiket a Monde-ban közölt cikkemben lelepleztem, és miben különböznének éppen ők az „eddig ember”-től, a többé-kevésbé halott embertől, a halott totalitarizmussal egyetemben?

Véleményem szerint Clavel ott tévedett, hogy csukott szemmel, minden precizitás mellőzésével vetette magát az újításokba. A pusztaság nem fog messzebbre jutni az erőszaknál. Erre már Hegel rámutatott, a történelem pedig igazolta, ez pedig az a történelem, amelyet vele együtt élünk, és amelyről, úgy tűnik, Clavel megfeledkezett.

⁹⁰ szakadék

Ott téved, hogy megjátssza az „Ártatlant”, mert nem lehet büntetlenül a létezés általános fordulatóba, a törvénytelenység elszabadulásába helyezni bizalmunkat, amivel a megtisztult fiatalság fenyeget bennünket (ezek Heidegger szavai 1933-ból).

Ami engem illet, szeretném összefoglalni azt, amit Monde-beli cikkekben írtam: 68 májusának folytatódnia kell, és a franciaországi és európai leigázottak számára jelentős harcba kell átmennie, ahelyett, hogy bizánci fanatizmusokká fajuljon. Mert különben jobb, ha ezt a harcot rögtön a halott forradalmak múzeumába helyezzük.

„Zene és gitárok”, Arsen—Gaby¹⁰⁰. A viaszfehér, áttetsző Gaby. Österreich Eins: *An der schönen blauen Donau, Rosen aus dem Süden*¹⁰¹, *Radetzký-Marsch*, azáléák, rózsák, napfény, Maurice Clavel. „Az igazságot akarjuk!” Elfogyott a gáz, —8°C napon.

1969. I. 2.

Reggel 5,15^h. Hány éve már, hogy évről évre mindig újrakezdődik az Új Esztendő, mindig ugyanúgy, hogy begyűjtök áldott jó kályhámba, hogy újságpapírral élesztgetem ezt az árva tüzet, hogy küszködöm az első kéziratoldallal, az első sorral, az első mondattal, hogy az ellenszenves újévi ködbe bámulok, amely szünke, mint döglött hal szeme, hogy szanaszét heverő ólomsúlyú kézirateim gyűjtögetem, hogy hallgatom az órák kettyegését...

...

A Föld 246 000 mérföldnyi távolságból, felvétel az „Apollo 8”-ből. A kékfehér, lágyan áttetsző fátyolba bunkolt kék labda úgy ragyog, mint egy zafircsöpp fekete bársonyon. Ez nem az a Föld, amelyet Jules Verne égbolján elképzeltünk. Számunkra a mi gömbünk akkor a szivárvány minden színében játszó narancsszínű labda volt. Az USA-Navy-pilótától egyetlen költői szót sem hallottunk.

1969. I. 5.

Mi van zeneművészetünk hanglemezeivel? Keresem Sulekot, keresem Papandopolót, nincsenek sehol. Miért nem vették lemezre a barokk dubrovnikiakat? Miféle kultúrpolitika ez? Könyvet írni írt és most nem éppen hálás munka, de zeneszerzőnek lenni, ettől a csapástól ments meg minket, uramisten!

...

¹⁰⁰ Arsen Dedić—Gaby Novak

¹⁰¹ *Kék Duna*-keringő, *Dél rózsái*-keringő

1969. I. 8.

Marginália. A legkorszerűbb tudományos módszerek. Minden összedehető és elosztható, megszorozható és kivonható és elszámolható. Minden feloldható, felbontható, felmetszhető és széttéphető. Minden tönkrétehető, miszlikbe vágható, megsemmisíthető, a legsemmibb semmivé, hamuvá, füstté, semmivé tehető. Minden elfújható, mintha soha semmi se lett volna. Minden eltávolítható és közelíthető, minden szemlélhető a világűr mindkét oldaláról. Emiatt is, amott is százával potyognak le a hullócsillagok, és mi marad meg? Egy zsáknyi szó. Az is felhasítható és kiönthető, egy teli zsák a bibliai disznók elé, amelyek jóízűen rőfögnek, a gyöngyöt vagy tulajdon trágájukat ropogtatva. Minden létező megölhető és bebalzsamozható, és mint múmia aranyozott fogalmakba burkolható, minden létező dolog számjeggyé és képpé változtatható, de mégis minden olyan derűsen lebeg, mint egy Paul Klee-i bárka.

A cseh határon történt. A *Bankett Blitvában* leghérköznapiabb jeleneteinek egyike. Lövések dördültek, valaki sebesülten fájdalmasat jajdult, segítségért kiáltott, vadállati tusa, csizmák, köpenyek, emberek a hóban, felfordulás jobbra-balra, tölténytárak, golyószórók, egy ember sebesülten összerogyott a kavarodásban, elhúzták a ködben, eltűntek a határ mögött.

Jelenetek a spanyol—portugál határon, marokkói, görögországi, vietnami események, embervadászat az egész világ minden határán, „Emberek, egyesüljetek ...”

...

1969. I. 11.

...

Lapozom a *Krugovít*. Két évtized alatt (1945 óta) legalább öt csapat váltotta egymást a mi lírai kerékpárversenyünkön. Mindig újabb kerekzők jönnek! Fecskecsicsérgés minden szerkesztőségünk telefondrótjain. Zeng a madárdal mindenfelé. Megfelelkezünk arról, hogy ez a klíma nem kedvez a kanáriknak. Errefelé hűvös szelek járnak. Senki sem követi szépirodalmi vándormadaraink röptét. Jönnek és eltűnnek. Potyognak az antológiák nyakra-főre, senki sem olvassa őket. Rakéták hunynak ki, egymás után nyeli el őket az alattomos sötétség. De mégsem mondható, hogy nincs vagy nem volt benne tűz, és nem mondható, hogy a versek özönében nem merült el néhány lélekvesztő. Voltak nevezetes dátumok is a mi naptárunkban, de hogy a költészet nagyszabású tűzijátékként lobogjon fel, azzal az örömmel a mi lírai pirotechnikánk nem kápráztatott el bennünket.

1969. I. 12.

Sok fiatal színész tengődik az alkalmaztatására vonatkozó kecsegtető kilátások nélkül. A színiakadémiákról újabbnál újabb nemzedékek érkeznek, a nyugdíjas színészek pedig, akik elől kifogták a lovakat és mint győzteseket fiákeroztatták őket, a színpad királyai, hősei, nagyjai ma „borjú utáni siralmaikat” fújják. A pudli sem fogja fölemelni lábát az emlékművükre.

1969. I. 13.

...
Aki öreg, az érezheti magát úgy, mint Mauriac! Öregségével kokettálva Mauriac a maga körül tapasztalt világot állhatatos szenilitásával untatta, kissé narcisszoid módon, véges-végig. Hogy utolsó leheletéig a színen maradjon, színészi hiúsága leküzdötte az esztét. Hajszálnyival sem kevésbé hiú, mint Russel, aki a lordoknak fittyet hányva megjátszotta a plebejüst, Mauriacot az az ambíció fűtötte, hogy halálában is még szellemességével tündököljön.

Az öregúr, nem érezve magát elég tökéletesnek, az eljövendő nemzedékek előtti félelmében olyan kozmetikai retusálást végezhet saját intellektuális tetemén, ahogy a kedve tartja, de az „érkezők” mindig is negatívan elfogultak lesznek az öregúrral szemben, és itt nem segít semmilyen fodrásztrükk.

Minden tolforgatót egy nagy máglya tüze segít a másvilágra, műveik maréknyi hamuja pedig a szelek martalékává lesz. Posztumusz győzelmet aratni nem dicsőség, hanem metafizika! Nincs egyetlen olyan név, legyen akár a legnagyobb is, amelyről posztumusz nem bizonyítható, hogy körülötte is a névtelen kongeniális hullócsillagok raja ragyogott. Hullagyalázással a sírablók, az ordináriusok foglalkoznak, ez magasztos tanszéki hivatás.

A legtöbb művész (e szó gyanús értelmében) tehetségtelenségérettől szenved. Eme esztétikai lelkiismeret-furdalás ellenére, önnön démonuktól elbűvölve, nem szabadulhatnak kisebbségi érzésüktől egyrészt, és megalomániájuktól másrészt. Egy olyan képzeletbeli „siker”-rel kacérkodva, amelyben maguk sem hisznek, megjátszák az önnön ellentmondásaitól gyötört együgyűt. Montherlant önhittsége következetesen vitézi. Évek óta karddal a kezében küzd kitartóan ellenségeinek hada ellen, akik szintúgy állhatatosan tagadják bármiféle erényét.

Ha az öregek perverz erkölcsi sztriptízük során túlságosan is emberi meztelenségükben mutatkoznak meg, akkor az csak körmönfont fogás hiúságuk elleplezésére. „Érdekel is engem bárki, én magamnak írok” —

vigasztalja magát Montherlant, mintha tényleg így is lenne, de nincs így, mert ha tényleg így lenne, nem íránk többé.

Másoknak írunk, még ha tudjuk is, hogy nincs senki — mégis másoknak írunk. Azoknak, akikkel majd találkozunk, ha nem ezen, akkor a másvilágon. Senki emberfia nem hiszi, senki nem hajlandó nyersen és következetesen tudomásul venni, hogy itt az éjszaka és hogy még ma éjjel beadjuk a kulcsot. Íme, Montherlant is meg van győződve, hogy még egy-két évre prolongálhatja a váltóját.¹⁰²

...
A *Vjesnik* recenzense, abbéli igyekezetében, hogy megmagyarázza, miért maradnak a kiállításaink félig üresek, beismeri, hogy „erre a kérdésre nehéz helyes választ találni”. Levertségében vigasztalást keresve gondolatban elképzeli, hogyha akadémikus barátja kiállításának megnyitójára a barát akadémikus barátainak legalább a fele eljött volna, akkor mintegy száz halhatautan gyűlt volna össze, meg ha ellátogattak volna a kiállításra a mester diákjai (voltak pár ezren), meg ha kollégájuk kiállításán megjelentek volna ULUH¹⁰³-beli barátai (van belőlük pár száz) akkor minden teremben nyüzsögtek volna a látogatók, ha pedig ehhez a tömeghez még csatlakozott volna a népi értelmiség is, végül pedig a munkásság, ha tényleg valóra válna recenzensünknek ez a csodálatos fantazmagóriája, még akkor sem tudnánk meg, miért maradnak a kiállításaink üresek.

1969. I. 18.

...
Saigon Václavski náměstiben.

Prága, I. 16., ČTK. *A prágai rendőrség közölte, hogy egy huszonegy éves prágai filozófia szakos egyetemi hallgató, Jan Palach, ma megkísérelte felgyújtani magát Václavski náměstiben, a város központjában. A súlyos égési sebeket szenvedett egyetemistát kórházba szállították.* (Politika, 1969. I. 18.)

1969. I. 19.

Hajnali 2,30-tól 5,30-ig, hó, eső, szél. Kamilo még mindig Pesten.

A prágai egyetemista, Jan Palach, aki felgyújtotta magát, meghalt. Prágai hírek szerint Palach egyik tagja volt annak a tizenöt egyetemis-

¹⁰² Amit meg is tett: két és fél évvel később, 1972. IX. 10-én lőtte főbe magát. (Krleža jegyzete)

¹⁰³ Udruženje likovnih umjetnika Hrvatske (Horvát Képzőművészek Egyesülete)

tából álló csoportnak, amelynek tagjai úgy döntöttek, hogy élve elégetik magukat, „ha a Palach levelében felsorolt követeléseken kívül még tízet nem teljesítenek, amelyekért a csehszlovák egyetemisták két hónapig sztrájkoltak”.

In memoriam. „Jan harmadfokú égési sebekbe halt bele. Ezek harmadfokú égési sebek egy nép testén.” („Jan Palach nincs egyedül”. *Borba*, 1969. I. 19., 3. oldal)

A prágai máglya értelme? Önmaguk felgyújtására kényszeríti Dubčeket és Svobodát.

1969. I. 22.

...
A TASZSZ Palach öngyilkosságáról: *A prágai egyetemista tette a szocialistaellenes erők cselekedete, amelyek provokációs célokra használják fel a halálát.*

Gian Carlo Paietta Palach haláláról: *A mai feltételek közepette politikailag téves lenne a tragikus prágai és plzeni eseteket félremagyarázni vagy elszigetelten szemlélni, sőt lebecsülni a jelentőségüket. Hasonlóképp kellemetlen lenne, ha nem akarnánk levonni a következtetéseket az ország társadalmi életének legkézzelfoghatóbb aspektusaiból és abból a helyzetből, amelybe Csehszlovákia a katonai beavatkozás után került.*

A cseh belügyminiszter, Josef Gresel mai sajtóértekezletén kijelentette, hogy erkölcsi szempontból a plzeni munkás, Josef Hlavaty esete minőségileg különbözik a prágai egyetemista, Jan Palach esetétől. A különbség az öngyilkosság motívumaiban van. Az eddigi vizsgálat és a tanúktól, többek között Josef Hlavaty szüleitől és volt feleségétől nyert adatok arra mutatnak, hogy tettét kiegyensúlyozatlan magánélete és családi állapota motiválta.

A budapesti MTI hírügynökség ma reggel hivatalos közleményt adott ki a tegnapi öngyilkossági kísérletről: egy magyar fiatal a Nemzeti Múzeum lépcsőin Budapest központjában felgyújtotta magát. Jelentésében az MTI a közleményhez hozzáfűzi, hogy Bauer Sándor már két évvel előbb is kísérelt meg öngyilkosságot.

1969. I. 23.

A csehszlovák Belügyminisztérium képviselője közölte, hogy az elmúlt éjjel Brnóban egy újabb személy kísérelte meg felgyújtani magát. Az illető Miroslav Malinka 22 éves építőipari munkás. Valamivel éjfél után a

Szabadság térre ment, ahol a prágai egyetemista, Palach jelképes ravatala áll. Malinka gyufával meggyújtotta a ruháját, amelyet előzőleg benzinnel leöntött.

A TANJUG Prágából: Ma este közölték, hogy egy negyedik csehszlovák állampolgár is kezet emelt önmagára. A Pozsonyból kapott hír szerint František Bodi 24 éves fegyenc hetedszer kísérelt meg öngyilkosságot, ezúttal oly módon, hogy leöntötte magát benzinnel, és meggyújtotta magát.

A TANJUG Triesztből: A trieszti fellebbviteli bíróság elutasította a jugoszláv hatóságok az irányú kérelmét, hogy szolgáltassák ki a zágrábi Republika lapkiadó vállalat egykori fő- és felelős szerkesztőjét, Emanuel Mičkovićot. Mičkovićot Jugoszláviában azzal vádolják, hogy néhány tízmillió régi dinárt sikkasztott.

1969. I. 24.

A ČTK jelentése szerint a hatodik csehszlovák állampolgár kísérelte meg csütörtökön felgyújtani magát. A szlovákiai Léva helységeből való huszonhét éves Jan Gabor délben leöntötte magát benzinnel, és meggyújtotta magát.

AFP, Graz: Az embermáglyás öngyilkossági pszichózis átterjedt Ausztriára is. Bizonyos Franz Gitzl a stájerországi Stein falu terén benzinnel leöntötte, majd meggyújtotta magát.

A Reuter a ČTK-ra hivatkozva jelenti Prágából, hogy csütörtökön Csehszlovákiában megtörtént a hetedik égőáldozat-kísérelt is. Ezúttal Emanuel Sopko, egy huszonhárom éves műszerész szánta magát erre az elkeseredett lépésre.

Genova (AP): Egy ötvennyolc éves olasz, Enrico Autognotti pénteken felgyújtotta magát a Genova melletti Rivarola városkában.

Megjött Vlado Pogačić. Elmondja, hogyan találkozott először a nevével. Egy vőlegény, esküvője előestéjén, felakasztotta magát, és asztalán a lámpa alatt ott hagyta nyitva az *Agóniát*. Vlado Pogačić mint gyermek így hallotta először a nevémet, és egyben az elmarasztaló ítéletet is erről az íróról — hogy, íme, ez az ember azért emelt kezet magára, „mert Krležát olvasta”.

1969. I. 25.

Marko Ristić: „Homokóra XIII.” Jan Palach emlékére, ezzel a mottóval: „Mit mondjunk arra a korra, amelyben emberfáklyák mutatnak utat a jövőbe?” (Felirat Václav király prágai emlékművén, 1969. január.)

1969. I. 26.

Bécsben felgyújtotta magát Joseph Orgolich.

Saigon, 1969. I. 25. (AFP) Egy húszéves buddhista felgyújtotta magát Saigon külvárosában.

1969. I. 27.

Prágában a rendőrség teljes gumibot-elánnal vetette be magát „anti-pompes-funèbres”¹⁰⁴-vonalon. Az önégetések tovább lángolnak különböző országokban és városokban. Rendőrségi értékelés szerint mindezek az önégetések privát természetűek. Kábítószeres, pubertás, szex, alkohol, patológiai motívumok, büntetőjogi üldöztetés, következményektől való félelem, válások, szerelmi regények, minden, csak nem politika!

...

1969. II. 2.

...

Föltámadt a júgó, kékesfehér égbolt, kirándulás Jakovljeba éles északi szélben, csókarajok, visszajön a tél. Sötétnarancs színben ég az égbolt Novi Dvori körül. Báni legenda és ellenlegenda a Dráván túl, arról is kellene egyszer beszélni, hogy is volt az Jelačić bandájával egész Pákozdig, amikor Jelačićék fekete-sárga zászlók alatt „felszabadították” a Muraközt a maguk ismert haramia és szerzsán módján. Jelačić egyik elfogott tisztjének levelében szerepelnek azok az adatok, hogy a báni sereg tizennyolc határőr-zászlóaljból, hét báni huszár lovasszázadból, három páncélosszázadból és nyolc tüzérségi ütegből állt, összesen 20 000 rendes császári katonából és mintegy 15 000 szerzsánból és haramiából.

Jelačić parancsnokai voltak: Hartlieb hadosztálytábornok, az Első Hadosztály parancsnoka, amely állt két dandárból Dietrich és Kriegen dandártábornokok parancsnoksága alatt. A Második Hadosztály parancsnoka Kempen de Fichtenstamm hadosztálytábornok volt Neustaedter dandártábornokkal (Jelačić apologétájával és életrajzírójával) és Ristic ezredessel. Schmidl hadosztálytábornok, a Harmadik Hadosztály parancsnoka az első dandár parancsnokával, báró Gramont ezredessel és a második dandár parancsnokával, Thodorović dandártábornokkal. Az osztrák császár fekete-sárga zászlói alatt Jelačić armadájának parancsnoki kádere, amint látható, kizárólag osztrák császári volt.

Megkérdezte tőlem egy napon Illyés Gyula, igaz-e, hogy Zágrábban Jelačić bánt lelőkték a lováról, és amikor ezt megerősítettem előtte, önkéntelenül bólintott, „bravó, bravó, ez nagyszerű!”

¹⁰⁴ gyászpompa-ellenes

„Miért, »nagyszerű«?» — kérdeztem Illyés Gyulát, látszatra közömbösen. „Miért?” — ütközött meg a kérdésen. — „Hogyhogy miért? Hát magyarfaló volt!” „Nem volt nagyobb magyarfaló azoknál a fekete-sárga magyar grófoknál, akik tőle várták a fekete-sárga megváltást” — válaszoltam Illyésnek.

...

1969. II. 4.

...

Rádióriport a Képviselőházból. Valaki a nyugdíjkérdésről olvas fel (a parlamentben). Nem tud olvasni, de nem azért, mert nem tud olvasni, hanem mert olvasni nem tud, vagyis nem képes, mert soha nem olvasott el egyetlen könyvet sem, mivel egyáltalán nem tudja, hogy a könyveket egyáltalán olvasni lehet, és ha minderről fogalma sincs, akkor természetesen az atyáúristennek is kétséges, hogy egy ilyen lektor egyben szelektor is-e, vagyis hogy éppen ő hivatott-e megválasztani az olvasandó olvasmányt.

1969. II. 14.

...

Miloš Žanko filippikája a HKL¹⁰⁵ körül folyó vitával kapcsolatban. M. Ž. idézi a negatív, feudális, klerikális, arisztokrata, azaz filiszteri, kispolgári horvátságról mondott definíciómát, hogy ezzel illusztrálja integralista téziséét. Negyvennégy évvel ezelőtt (1925-ben), arról a bizonyos „entitas nationis”-nak nevezett valamiről írva megkíséreltem megmagyarázni, hogy kispolgári történetírásunk a horvát (és a szerb) nemzeti tudat elemévé már régen túlhaladott állapotokból és korokból származó avitt modelleket tesz meg, amelyek már régen megszűntek alkalmas eszközök lenni bármilyen, még a „nemzeti felszabadításért”, különösen pedig ennek a felszabadításnak szocialista változatáért vívott harcban. Engem idézve Žankónak igaza van, hogy engem idéz, de elfelejti, hogy a nemzeti tudat vizsgálatáról folyó állandó népszavazás során mindig más és más erők hatnak. A tudat nyilvánvaló történelmi diszkontinuitását napról napra mindig újra kell definiálni, állandóan szem előtt tartva az újabbnál újabb erőket, amelyek a nemzeti tudat fokozódására és izmosodására, illetve elhalására hatnak. Az effajta dialektikus újra-definiálásnak meg kell felelnie természetesen a napi gazdasági, de elsősorban a politikai helyzetnek és kérdéseknek. Ez volt és maradt a JKP politikai irányvételének egyik alapvető axiómája, és Žanko nem hajlandó belátni, hogy a nemzeti tudat állandó erjedésének ehhez a sokoldalú jelenségéhez itt nálunk még mindig nem közelítettünk módszeresen.

¹⁰⁵ *Hrvatski književni list* (Horvát Irodalmi Újság)

Tagadni bármilyen negatív ideológiai elfogultságot, hagyományos elmaradottságot, bőszült avittságot vagy szócsűrést-csavarást, retorika marad mindaddig, amíg meghatározott történelmi materialista terv szerint nem látunk hozzá a fetiszizmus módszeres lerombolásához. A horvát-ság a mai napig nincs szocialista módon definiálva, miként a szerbség sincs, mert senki sem merészelt dialektikus harcba bocsátkozni a „nemzeti szentségekkel”. Ami a horvátságot illeti, én valamelyest megkísérletem ezt, hisztérikus ellenállást váltva ki, de a nemzeti bálványimádás leleplezésében senki sem alkalmazta határozottan és következetesen ezt a megalkuvásmentes eljárást.

Todor Pavlov barátom (pontosabban barátunk) hosszú szünet után azaz a javaslattal állt elő, hogy a Nobel-békedíjat ítéljék a Varsói Szerződés Csapatának.

A szófiai *Otecseztveni frontban* ezt írja Pavlov:

Az embernek nem kell nagy matematikusnak vagy rossz filozófusnak lenni, mint lord Russel, vagy egzisztencialistának, azaz szubjektív idealistának, mint Jean-Paul Sartre, hogy felfogja, hogy a Varsói Szerződés csapatai tették lehetővé Csehszlovákiának, hogy tovább kövesse kulturális, politikai és gazdasági fejlődésének útját.

1969. II. 17.

A Kolóban (MH, Zidić) anket: Mi a nép? Tényleg, mi a nép? Entitas nationis vagy entitas populi¹⁰⁶, ez két identitás és két tudat. A nemzeti tudatot nem mindig „nemzetileg” érzik. Vannak nemzetellenes tudatok is, amelyek mégis nemzetiek. A Haza vagy a Szülőföld fogalma, az Ősi Föld Ősi Dicsőségé, „öröklött”-e vagy idomítás kérdése az egész? A proletariátus, mégpedig az egész világ proletariátusának egyesüléséről alkotott tézis tagadja a „hazát”. Traktátum a Hazáról, a nemzeti tudat identitásáról és entitásáról etatista, hagyományos államalkotó vagy leigázott osztályperspektívából? Noli me tangere!¹⁰⁷

1969. II. 18.

Milyen a helyes színészi játék? Nálunk a színen egyetlen szót sem ejtenek ki természetes emberi módon. Mindent megafonos hangerővel, mindent erősítővel. A finom, intim érzésekből durva plakátokat csinálnak, a leghalkabb rezdülésekből lármát. Mindent üstdobra hangszerelnek.

¹⁰⁶ Nemzeti vagy népi tulajdonságok összessége

¹⁰⁷ Ne nyúlj hozzám!

A legfontosabb szerep a sűgóké. Nem azt játsszák, ami le van írva. Sem a színészek, sem a rendezők nem tartják ezt fontosnak. Kellemetlen érzés a saját szavainkat visszahallani a deszkákról. Az emberben felmerül a kérdés, lehetséges-e, hogy mindezt tényleg leírta? Ezek a megdöbbenések 1920. XII. 30. óta tartanak. Az effajta karneválhoz hosszasan kell edzeni magunkat.

M E L L É K L E T

A MAGYARORSZÁGI FEHÉRTERROR ELLEN*

A Dráván túl tombol a fehérterror. Horthy tengernagy fehér századai öldöklök a proletariátust (Horthy mint admirális csupán a háború alatt több mint 300 halálos ítéletet írt alá, és vérbe fojtotta a pulai matrózlázadást). A mészárlás oly rettenetes méreteket öltött, hogy történelmi nemzedékek fognak még beszélni róla. A hajmáskéri táborban proletárok ezreit ítélték éhhalálra. Pesten éhezők nőkre és gyerekekre lőnek. A Dunán tetemek úsznak, és számítások szerint már eddig több mint ötezer embert végeztek ki legális úton. A magyar kommünt keresztre feszítették, s most fehér hiénák és véredek marcan-golják, nekünk pedig meg van kötve a kezünk, és nem segíthetünk Dráván túli barátainknak. A burzsuj a hatalomért folytatott harc során nem válogat az eszközökben. Az angol alkotmányos kiváltságoktól a proletárgyőzelmekig minden történelmi vívmányt harccal kellett megszerezni. A burzsóázia 1790-ben, majd 1830-ban és 1848-ban elkeseredett harcot vívott a hatalomért. A proletariátusnak is sok sebet kell még elszenvednie és sok csatát el kell veszítenie, amíg a glóbusz kormánykerekét a kezébe ragadhatja. De minket a vere-

ségek nem rettentenek el és nem tesznek kishitűekké.

A magyar kommün tehát elveszett ütközet, elbukása a bukott feudalizmus rövid életű feltámadását jelenti. Mint nyolcszázhetvenben is, amikor Sedan és Wörth után Párizs a saját kezébe vette sorsának irányítását, Párizs városa egy hősi küzdelem után halálos sebekkel a monarchista polgárság kezére kerül, Thiers pedig a párizsi kommün tetemein átgázolva a monarchia romjain megteremti az álláság köztársaságát, amelynek élén ma egy klerikális ül, fővezére pedig a katolikus Foch. Akkor, a párizsi vérontás ellen is tiltakozott a nemzetközi proletariátus körlevelekkel és nagygyűlésekkel, de hasztalan. Ma sem érne semmit az egész világ értelmiségének minden tiltakozása, mint ahogy hetvenben sem ért semmit, a győzelmes orosz seregek nélkül. De Moszkva átgázol a gyengeelméjű párizsi cezaromániásokon, és ezek a győzelmek napról napra egyre erőteljesebbek. A mi polgári sajtónk is, amely immár egy esztendeje puskákat és késeket szegsz mellünknek, és csalódott, hogy Párizs több mint félmillió jugoszlávot ragad el tőle gyarmatárúként, ez a sajtó is kezdi felismerni, hogy Moszkva is van a világon.

A magyar proletariátusnak a hazugság ellen indított harca eleve kudarcra volt ítéelve, és mi ebből úgy

* A Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkáspártnak 1920. január 26-án a zágrábi Helios moziban tartott tiltakozó nagygyűlésén elhangzott beszéd.

okulhatunk a legjobban, ha megvizsgáljuk, hogy mi okozta a bukását és felfedjük a nyilvánvaló hibákat, hogy mi ne essünk hasonlóba.

A magyar bukás egyik legnagyobb oka a magyar értelmiség passzivitása volt. Ez a passzivitás a nagy történelmi bűnök közé tartozik. A magyar értelmiség kritikátlanul átvette a magyar dzsentri ideológiáját, és valami-féle turáni fikcióktól bódult el. Nem volt tudatában sem helyzetének, sem hivatásának.

A magyarok sohasem tartották szem előtt, hogy a szlávtság érdek- és kultúrszférájába tartoznak. Nem voltak tudatában annak, hogy a magyarság csupán apró kockája a népek Adriától Japánig, Triesztől Vlagyivosztokig húzódó nagy mozaikjának.

Egyfajta fatális gyűlölet minden iránt, ami szláv, elvakította az egész magyar ideológiát, amely kizárólag a dzsentri érdekeire épült, úgyhogy a magyarok szem elől tévesztették, hogy a szlávok az egész történelemben milyen fontos szerepet játszottak kulturális és politikai életükben. Ezt az irányítást a Kun Béla köré tömörült idealisták egy csoportja hat hét alatt nem változtathatta meg, ezért a magyar tömegek által székepszissel és bizalmatlanul szemlélt gazdasági és kulturális törekvéseknek el kellett bukniuk. Az oligarchia és a szupremácia irányzata után természetesen nem lehet egy új irányvétel egyik napról a másikra milliókra beoltani.

A szónok ezután megkísérelte nagy vonalakban bemutatni a magyar proletariátus harcát, elindítójától, Tancsics Mihálytól, aki negyvennyolcban lefordította Marx Kiáltványát, a hetvenegyes felségárulási peren keresztül, amikor a magyar proletariátus tiltakozott Elzász-Lotharingia német bekebelezése ellen. Hetvenegy után, amikor a politikai színtérről letűnőben volt az a nemzedék, amely látta

Negyvennyolc dinamikáját, a magyar mozgalom kezdett opportunizmussá felhígulni. A háború előtti Internacionálé rohadékában a magyar szociáldemokrata mozgalom egyike volt a legkevésbé őszintéknek, úgyhogy a háború egyik napról a másikra eltörölte ötven év minden munkáját.

Kun Béla és csoportja, amely túlnyomórészt olyan proletárokból állt, akik Oroszországban saját szemükkel látták, mit jelent az eszméért küzdeni, a háború előtti magyar mozgalommal nem állt semmilyen szervezeti kapcsolatban. Oroszországból való hazatérése után, ahol ez a csoport tollal és karddal aktívan részt vett a proletariátus felszabadításáért vívott harcban, otthon a kibékíthetetlen osztályharc megalkuvásmentes álláspontjára helyezkedett, és élszóban és a sajtó útján szembeszállt a sárga és piros-fehér-zöld szociálpatriotizmussal. Taktikai hiba volt, hogy ez a kommunista csoport átvette a hatalmat Károlyi korrumpált és hazardőr burzsoá pártjától és a börtönből az ország élére állt, hogy Szent István birodalmában a magánjog sérthetatlensége helyett annak halálát hirdesse. Az éhség, a blokádnak és az Antant exponenseinek seregei ellen vívott küzdelemben a magyar kommün harcolva esett el. A csata elveszett, de ez nem az utolsó csata volt. A Kelet-Európában forrongó szociális átalakulás nagyszabású komplexumában a magyar kommün bukása csak egyetlen kicsorbut kard. És miként a francia királyok halálát abban a hitben jelentették az udvari marsallok, hogy a király halálával a királyi eszme megszakítatlanul él tovább, úgy mi is hisszük, hogy a felszabadulás eszméje nem halt, és hogy újra feltámad.

Meghalt a magyar kommün, éljen a magyar kommün! (Viharos éljenzés)

Nova istina II/1920

(jan. 27.) 30. sz., 1. lap

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A KARDLAPOZÁSTÓL A TÖRDÖFÉSEKIG AVAGY KRLEŽA DIALEKTIKUS ANTIBARBARUSÁRÓL

Vélt időszerűségének tulajdoníthatjuk, hogy a nagy író halálát követő napokban újra megjelent *Dialektikus antibarbarus* című 1939-es nagyterjedelmű polémiája.¹ Valójában e szöveg időszerűsége és érdekessége 1952-ben már a múlté volt. Aki írta, Miroslav Krleža, abban az esztendőben tartja nagy, nevezetes, máig is ható előadói beszédét a Jugoszláv Írószövetség ljubljanai kongresszusán, s akiről a nagyterjedelmű és oly heves hangú polémiában annyi szó esik, Marko Ristić, ugyancsak 1952-ben indítja *Svedočanstva* című lapját (Oto Bihalji Merinnel, Oskar Davičóval, Milan Dedinaccal, Eli Fincivel, Dušan Maticityal és Aleksandar Vučóval), adja ki a *Književna politika* című kötetét Belgrádban és a *Prostor-vreme* címűt Zágrádban, majd 1956-ban a *Ljudi u nevremenu* címűt ugyancsak Zágrádban, többek között azokkal a Krleža *Pečat*ájában megjelent szövegekkel, amelyek 1939-ben a vita tárgyát képezték. 1952-ben különben Miroslav Krleža és Marko Ristić ismét együtt dolgozik — a Jugoszláv Enciklopédia szerkesztőségében, s nyilván Ristić már „próbálgatta” az egy esztendővel később megjelenő *Fuga Krležianájának* a hangját is!

Krleža *Dialektikus antibarbarusa* sem kerülhette el tehát a polémiák klasszikus sorsát: az időszerűtlenné válás gyors folyamatát. Egyrészt, mert az idő őt igazolta, nem pedig irodalmi ellenfeleit, s éppen azért, mert igaza lett, igazsága vált valójában időszerűtlenné, elavulttá. A trockizmusnak Krleža és barátai ellen emlegetett vádja semmissé foszlott,

(Bori Imre tanulmányának idézeteit hevenyészett fordításban közöljük a tanulmány jobb megértésének céljából. Ezért e jegyzetek csak a mondatok értelmét igyekeznek tolmácsolni, a stilisztikai, nyelvi stb. fordulatokat nem közvetítik. Kivételt képeznek a versbetétek, amelyeket Jung Károly fordított. A szerk.)

¹A belgrádi *Književnost* nevű folyóiratban, amelynek 1982 márciusi száma, Krleža vitáirának teljes szövegével, közvetlenül az író halálát követő napokban január elején jelent meg, máig visszhangzó vitát váltva ki.

az elkötelezettségnek, a „tendenciónak” a Krleža hirdette „iránya” igen egyértelmű módon polgárjogot nyert, akárcsak az a tétele, amely szerint az irodalmi kérdésekhez irodalmi módszerekkel kell közelíteni („...jer je Pečat u tu svrhu i pokrenut da tretira ta književna pitanja na književni način...”²). Hogy mindebben mekkora érdeme volt Krleža gondolkodása — úgymond — helyességének, s milyen mértékben játszott kezére a történelem 1948 után, elemezni nem ennek az írásnak a feladata. Jelezhetjük ellenben, hogy egy írói-gondolkodásmódbeli stratégia konfrontálódott egy nagyon is konkrét feladatokat szem előtt tartó gyakorlati politikai-ideológiai taktikával,* amely a lehető legszorosabb viszonyban állt mind az adott évek világhelyzetével (a II. világháború éppen akkor robbant ki), mind a nemzetközi munkásmozgalomban érvényesülő politikával. Kérdésünket természetesen a fenti állításunk révén nem leegyszerűsíteni akarjuk. Inkább összetettségének teljességére szándékozunk a figyelmet irányítani, mert kiszakítani ezt a Krleža-polémiát az életpálya egészéből éppenúgy nem látszik célszerűnek, mint ahogy nem lehet termékenyítő elszigetelni sem az országos irodalom- és pártpolitikai kontextustól, sem pedig a nemzetközi munkásmozgalom esztétikai és pártpolitikai vonatkozásaitól. Hadd utaljunk itt a Lukács György dilemmáira és a nézetei körül kirobbant vitára a Krležával folytatott vitákkal egy időben, 1939—1940-ben. Ami azonos mozzanat a két „esetben”, hogy mind a kettő összefüggésben volt a „trockizmus gyökeres kiirtásának” (Lukács György szavai) Moszkvában meghirdetett, s általános érvényűvé emelt céljával, aminek végrehajtását kötelezően elvárták Jugoszlávia kommunistáitól is. Amiben a két „eset” hőse különbözött, az viselkedésük volt. Lukács György elfogadta a „Right or wrong, my party” (Akár jó, akár rossz, az én pártom) jelszavát és ahhoz tartotta magát, mint az *Utam Marxhoz. Utóirat*, 1957-ben írta főképpen erkölcsi megfontolásból, a „feltétlen szolidaritás” elvéből kiindulva. Krleža ellenben, miként arról Sinkó Ervin naplófeljegyzéséből értesülünk, az etikát éppen akkor minősíti „az ember egyik tévútjának” (Sinkó 1939. dec. 10-i zágrábi feljegyzésében), hogy szabad kezet kapjon a vitákban, amelyeknek a mélyén, a háttérében a Szovjetunió nagyon is konkrét politikai eseményeihez való viszonyulás húzódott meg. Feltűnő lehet, hogy Krleža nagyon is esztétikai kordákban szeretné tartani a polémiáját, amire ugyancsak Lukács György pályafutása kínált analógiát. „1939—40-ben heves vita tört ki *Adalékok a realizmus történetéhez* című orosz nyelvű könyvem megjelenése után... A vita, mely majdnem egy évig elhúzódott — írta Lukács György a *Művészet és társadalom* című 1968-as esztétikai tanulmányokat tartalmazó kötete előszavában —, főleg akörül

² „... mert a Pečat éppen azért indult, hogy az irodalmi kérdéseket irodalmi módon tárgyalja...”

* Ezt fejezte ki Tito: A trockizmus és támogatói című cikke (*Összegyűjtött művek*, IV. 188—191. old. Újvidék, 1979.)

forgott, mennyiben szabad a realizmus győzelmének elvét... az irodalomra alkalmazni. Vajon megsértése az irodalom »eszmeiségének«, ha az alkotásban megnyilvánuló, művészileg megformált világnép az irodalmi érték mércéje, nem pedig az író tudatos világnézete, melyben egyenesen kifejezésre jut a párt mindenkori aktuális állásfoglalása?» Krleža polémiaja tehát csak egyike volt, de nem az egyetlen ilyen jellegű polémia-nak akkoriban az irodalmi és politikai baloldalon világszerte.

Azt sem 1939-ben ismerte fel, hogy „nem tudatlan célzási gyakorlat-ról van szó, hanem éleslövészetről”, hanem már 1933-ban, s afelől sem lehettek kétségei, a viták gyökerei az 1920-as évek eszmei televényébe kapaszkodnak. A *Kirándulás Oroszországba* egy passzusa már mutatja, hogy lappang a konfliktus lehetősége, hiszen ott Krleža elutasítja a „dekoratív megvilágítást”, a „propagandisztikus plakátot”, az irodalmat, amely a „pillanat reflexe”, de pártolja a művészi elemzést, a „napjaink tanúbizonysága” elvét, a művészetnek „egy egész korszak képlete és kulcsa szerepét”. Krležának az 1930-as években műfajjá avatott „leszámolásai” — mint írta — a „mind a baloldali, mind a jobboldali papokkal” azonban nem pusztán elméleti megfontolások miatt kitört csaták voltak. Az ilyenek elméleti kérdéseket megoldani nem tudtak, s Krleža sem az irányzatosság esztétikai összefüggéseinek értelmezésére törekszik — alkalmasabbak voltak erre irodalmi tanulmányai, képzőművészeti „margináliái”. Ő maga opuszát és írói-alkotói integritását védi, műfaji „vehemenciája” éppenúgy ennek a következménye, mint az a rezignáció, amely harcainak immár ugyancsak vonása. Jellemző lehet, hogy a párbajhős, a „leszámoló” 1939-ben is még elemében érezhette magát, az író és az ember azonban már nem. Újat az addig elmondottak után nem is tudott mondani, a maga régebbi írásait kénytelen idézni, s teszi ezt annak a fanyalgásával, aki tudja, hogy az ilyen munka nem kenyerre, s a pillanatot sem alkalmas tulajdonképpen az ilyesfajta ideológiai kardcsörtetésre, nincs támadni kedve, de nem akarja a gyöngeség látszatát keltve a visszavonulást sem.

A hang, amit megpendít, a fáradtság és kiábrándultságé, a harcokban megcsömörlöttség spleenjeé: egy „unalmas és kicsinyeskedő polémiaiba” csöppent. Mint írja, nem tudja magában legyőzni annak kellemetlen érzését, hogy teljesen felesleges erőfeszítés egészen jelentéktelen apróságok ügyében mentegetőznie, és kimondhatatlanul unalmas analfabétákkal eljátszogatni, főképpen pedig azért, mert tudja, az „örök sötétség tartományában egyetlen mécses nem sokat számít” („u tamnom vilajetu jedna svetiljka ne znači mnogo...”). A képzetnek ebben a körében rögzíti a pontot is, ahol — a maga véleménye szerint — ő áll: „Pokolian sötét van az emberi ész eme előretolt őrállásán” („Djavolski je mračno na ovo j našoj mrtvoj straži pameti ljudske...”). S már nem pusztán csak a veszélyeztetettség érzéséről beszél Krleža — problémáját mintegy az élet és a halál életérzésévé nagyítja fel. „Civilizációnk nemzetközi temeté-

sén...” — indítja ezt a gyászos eszmefutatot, hogy kort jellemezhesse. Természetesen Ognjen Prica ennek kontextusában „erkölcsi éjjeli gyász-miséét énekel” a „halott” Krleža felett, mert igen szépen „halotti lepelbe csavarták” és emlékére meghúzták a lélekharangot is („pa kad su me već tako lijepo umotali mrtvačkom ponjavom i zazvonili u moju počast pogrebnom zvonom...”)³ azok, akik az 1930-as évek második felében felvonulnak ellene, s többek között a művészet kérdéseit vitatják ellenében. Ezért írhatja Krleža: „pitanje o svrsi umjetnosti nije zadatak manji od onog što stoji pred svakim čovjekom od početka: zašto živimo, zašto hoćemo da živimo, gdje smo i kamo to nestajemo s našim brigama i žalostima, s našim tužnim i veselim ljepotama i s našim strahom pred smrću”⁴. Ez a gondolati magas, ahová feltornázza magát stílje, hogy azután földreszállva az ördögöt emlegesse, amely elviszi őt is, vitapartnereit is: „Ott, túlnan — az „objektív valóság” másik partján — ott azután a sírok kemény deszkáján, vagy más kevésbé kényelmes helyen „telezabálhatjuk magunk objektív valósággal”, s beszélgethetünk arról, hogy itt, a mi dialektikus partunkon mennyire rövidlátóan voltunk az „objektív valósággal telítettek”, de nem valami bölcsek is, úgyhogy végül „felzabált bennünket, mert mást nem is érdemeltünk”.

Az írói szó jelentőségének komor ünnepélyességét, mégha kissé színpadiasan is, hangsúlyozni az ilyen rezignált mondatoknak a feladata ebben a Krleža-szövegben. A hang elkéseredetten patetikus, a magatartás a végsőkig rezignált, s ha úgy tetszik, nem a „rohamra” induló polemikus megnyilvánulása az érdekes, hiszen tudjuk, hogy Krleža azután bánni tud fegyvereivel, a szavakkal, hanem a már-már sírásba átsapó monológját mondó, a dráma ötödik felvonásának majdnem a végéhez érkező Hamlet:

„Zbrka je to, bez sumnje, ogromna. A što ja radim u ovoj zbrci? Dvadesetipet godina pišem jednu istu temu o Barbusseu na Balkanu, da bi Jovan Popović i Milo Nikolić i svi ostali književni i dijalektički nolitovci, to što ja u ime objektivne stvarnosti objavljujem, presuđivali, da bi se protiv toga javno i zakulisno bunili, i da bi na koncu organizirali ovu glupu i odvratnu hajku, koja je postigla svoj vrhunac u tome da su Pečat proglasili »trockističkim«...

Pisati, dakle, u ovakvim prilikama »objektivnom stvarnošću prožete« knjige, štampati dvadeset i tri knjige u osam godina, biti bojkotiran kao pesimist ili kao trockist, ćutati o toj zakulisnoj objektivnoj stvarnosti godinama, biti u pozicijama kakve sam detaljno odredio već u časopisu »Danas«, u dijagnozi »Pro Domo«, to znači pisati i raditi

³ „ha már oly szépen halotti lepelbe csavartak és tiszteletemre meghúzták a lélekharangot...”

⁴ „a művészet értelmének kérdése nem kisebb feladat, mint amilyen előtt az ember a kezdetek kezdete óta áll: miért élünk, mivégre akarunk élni, hol vagyunk és hová tűnünk gondjainkkal és gyászainkkal, szomorú és vidám szépségeinkkel, halálfélelmünkkel.”

tačno po receptu koji je Marko Ristić u essayu o Snu i Istini Don Ki-hota opisao...”⁵

Írni... — ám most elsősorban olvasásról van szó, a Krleža-szövegek és munkatársai írásainak interpretációjáról, elannyira, hogy a *Dialektikus antibarbarust* olvasási tanfolyamként is felfoghatjuk. „Hogyan kell irodalmi dolgokat olvasni” — erre vonultatja fel példáit. Az ész határán-ból hosszan idézi a Sixtus-kápolna-epizódot, amit a következőképpen kommentál:

„Tu pred ovom mojom Sikstinom mekeću kao koze takvi književni kritičari koji slijepo žure a praživotno-mračan talas ljudskih strasti i ljudske pameti bez i najmanjeg unutrašnjeg osećaja za dostojanstvo ljepote, kao objektivnog, dakle materijalno postojećeg životnog intenziteta, što ga sistematski negiraju na temelju nekakve apstrakcije... .

Sporodno je, dakako, da je to citat iz monologa jedne romansirane ličnosti, jedne fikcije, jednog fantoma, beletrističke sjenke, koja se na trista i više stranica svog monologa razvija do moralno-pročišćenog aktiviteta u svom vlastitom djelokrugu, a važno je samo to, da ta ličnost na problem umjetničkog stvaranja gleda po Ognjenu Prici »dvopapkarski« zato, jer brani dostojanstvo umjetnine od nerazumijevanja, jer brani oduhovljenu logiku umjetničkog stvaranja od primitivne, diluvijalne, »dvopapkarske« ... trivialnosti.”⁶

⁵ „Óriás zürzavar ez, kétségtelenül. S mit keresek én ebben a zürzavarban? Huszonöt év óta írom egyazon témát egy balkáni Barbarusse-ről, hogy Jovan Popović és Milo Nikolić és minden más irodalmi meg dialektikus nolitovac* elhallgathassa mindazt, amit én az objektív valóság nevében közlök, hogy nyilvánosan és titokban háborogjanak ellene, és hogy végül azt a buta és utálatos hajszát szervezzék ellenem, amely akkor hágott tetőfokára, amikor a *Pečatost* »trockistának« bélyegezték...”

* (A nolitovac a Nolit /Nova literatura/ nevéből képzett jelző. A Nolit adta ki a „szociális irodalom” képviselőinek, Krleža ellenfeleinek műveit. *A szerk.*)

Az »objektív valósággal áthatott« könyveket írni ilyen körülmények között, huszonhárom könyvet adni ki nyolc esztendő alatt, pesszimiztákné vagy trockistákné bojkottálva lenni, évekig hallgatni erről a kulisszák mögötti objektív valóságról, olyan pozíciókban lenni amelyeneket a *Danasban* közölt Pro Domo című diagnózisban részletesen leírtam azt jelenti, hogy éppen a Marko Ristić Don Quijote álma és igazsága című esszéjében közölt recept szerint írni és dolgozni...”

⁶ „Az én Sixtus-kápolnám előtt mint kecskék mekegnek az emberi szenvedélyek és az emberi ész ösletszerűen sötét hullámaiba bambán bámuló irodalomkritikusok, teljesen érzéketlenül a szépség mint objektivitás, tehát mint materiálisan létező életintenzitás méltósága iránt, amit szisztematikusan tagadnak valamiféle absztrakció szerint...”

Teljesen mellékes, hogy ez egy regényhős, egy fikció, egy fantom, egy szép-irodalmi árnyék monológiából származó idézet, egy háromszáznál is több oldalon át növesztett monológból, amelynek során ez a személyiség, öntevékenységének körében, a materiálisan is levisztult aktivitásig jut el, csak az a fontos, hogy ez a személyiség a művészi alkotómunka problémájára Ognjen Prica szerint »párosujjúként« tekint, mert a művészet méltóságát védi az értelmetlenségtől, mert a művészi alkotás szellemi logikáját védi a primitív, diluviális, »párosujjú« ... trivialitásoktól.”

A nagy vitaszöveg egy másik helyén a *Bankett Blitvábant* minősíti polemikusnak, emlegeti a *Tücsök a vízesés alatt* című novelláját, hogy száz oldallal később szarkazmusának mintegy a teljében a „tücsök az árnyékszéken” képet állítsa az olvasó elé. Annak bizonyítására pedig, hogy ő is azt vallja, a „tendenciózus művészetnek csak akkor van értelme, ha tendenciózus, tehát ha művészet, amely tendenciózus”, idézi Hegedušić albumához írott előszavát, majd a „szépség földi jelentése” kapcsán írott variációknak minősíti ezt a tanulmányát, hogy oldalszámra idézze is. Két idézetét összekötve pedig ezt írja:

„Misao o zaustavljanju vremena, misao o usporavanju svakodnevnog prolaznosti, stvaralačka ljudska misao koja se opire nestajanju, dakle: smrti, ta potvrda, divlja, životinjska, majmunska snaga u čovjeku, koja ga je od diluvijalne ljepote spilje preko Sikstine dovela do današnjeg doživljavanja ljepote u savremenim oblicima, ta osnovna materijalistička misao da čovjek treba da se potvrđuje svim umiranjima oko sebe u prkos, ta misao izražena na nekoliko desetaka stranica »Podravske Motiva«...”

Hosszabban replikázik *A táborban* című drámája baloldali kritikusaival, akik a parasztság képviselőjének hiányát nehezményezték a drámában, majd összefoglalja a Kerempuh-balladák körüli kérdéseket is ebben a vitában:

„Što se tiče prigovora da ja nisam pisao o Španiji (ili o tragediji malih naroda) ni taj, kao toliki drugi u ovoj dosadnoj halabuci oko nas, nije osnovan na istini. Već dvadeset i pet godina pišem o tragedijama malih naroda, napisavši o toj temi nekoliko knjiga, a o Španiji počeo sam pisati već sa Cristobal Colonom, sa Goyom (1917), te sam već prije deset punih godina odgovarao pred sudom radi teške uvrede nosioca španskog suvereniteta!...”⁸

Elmondja, hogy 1932-ben Prágában, amikor a *Filip Latinovicz hazatérése* című regényét írta, írt egy tizenhét versből álló ciklust a spanyol forradalom témájára, amelyek formai igényeket ugyan nem elégítettek ki, de politikai motívumuk indokolja megjelenésüket, s egy e versek közül ott van 1937-es kötetében is. Majd ezt írja:

⁷ „Az idő megállításának gondolata, a mindennapi mulandóság lelassításának gondolata, az eltűnésnek, tehát a halálnak ellenálló alkotó emberi gondolat, ez az igenlő, vad, állati majomerő az emberben, amely a barlang diluviális szépségtől a sixtusi kápolnán át az embert a mai szépségélményig vezette, az a materialista alapgondolat, hogy az embernek minden körülötte folyó elmúlás ellenére is igazolnia kell önmagát; a »Dráva menti motívumokhoz« írt előszó ezt a gondolatot fejezi ki néhányszor tíz oldalon...”

⁸ „Mint annyi másnak ebben a körülöttünk támadt lármában, annak a kifogásnak sincs szemernyi igazságalapja, hogy nem írtam volna Spanyolországról (avagy a kis népek tragédiájáról). Már huszonöt év óta a kis népek tragédiájáról írok, néhány könyvet is kiadtam erre a témára, Spanyolországgal pedig már a Kolumbusz Kristófban, majd a Goya-tanulmányban (1917) foglalkoztam, és tíz évvel ezelőtt a bíróság előtt feleltem a spanyol szuverenitás hordozójának súlyos megsértése miatt!...”

„Godine 1936. sa Francovim Udarom kalendarski upravo istoga dana, točno: 18. jula, Petrica Kerempuh je bio ušao u štampu. (Da je to bilo upravo toga dana, 18. srpnja, to znadem po tom, što je toga dana moj imendan, dan Svetog Kamila). Ništa o čitavoj toj španjolskoj tragediji nijesam umio, to jest nijesam mogao da kažem, nego upravo to što je rečeno u Petrici Kerempuhu. Poezija, da se izrazim po Radovanu Zogoviću citiranom frazom Majakovskoga, tu, u Petrici, zaista ne samo da je počela sa tendencijom, nego je tom tendencijom i izražena na sto i sedamdeset stranica, a da do dana današnjeg ni jedna jedina lijeva književna publikacija, kojoj je bila »dijalektička« dužnost, ako ne već zbog poezije, a ono zbog tendencije, nije registrila te knjige ni jednim jedinim retkom...»

Zasjenjen u onoj prvoj fazi španjolske drame za izražavanje mutnih strahota tako prikladnim jezikom Bučića, Pergošića, Vrameca, Škrinjarića, Habelića, Belostenca, Magdalenića, Katarine Zrinske, Frankopana Krste, Vitezovića, Jambrešića, Mikloušića i Kerčelića, reagirao sam na španjolsko zbivanje skiciravši nekoliko ciklusa pjesama: galženjacke i lamentacije, pak tužaljke u sljepačkom stilu i maniri narodne pjesme, ali nažalost, nikakve naročite inspiracije nije bilo, te sam sve bacio ad acta, uvjeren da su sve slike koje se pod perom javljaju suviše blijede, a da bi mogle da odraze ozbiljnost španjolske i evropske drame...»⁹

Figyelemre méltó Krležának a fentiek kontextusában az a nyilatkozata is, amely szerint az 1937-es esztendő számára abban telt el, hogy megoldja, miképpen lehet azt a „meghibbant kort, amelyben élünk”, kifejezni, valóban őszintén, szívből jövően. S idézi a *Pláč majke Jevrope* című versét, amelyet a „sljepačka narodna pesma” modorában írt meg, a költemény kritikájával egyetemben, mondván, hogy a manier nem

⁹ „1936-ban, Franco Államcsínyével naptárszerűen egyazon napon, pontosan július 18-án adtam nyomdába a *Petrica Kerempuhot*. (Azért emlékszem ily pontosan a napra is, mert éppen július 18-án van a névnapom, szent Kamilló napja.) Azon kívül, amit a *Petrica Kerempuhban* mondtam semmi mást nem tudtam, nem mondhattam a spanyol tragédiáról. Hogy Majakovszkij Radovan Zogović által idézett szavaival fejezzem ki magam, a Petrica költészete valójában nemcsak a tendenciával kezdődik, hanem százhetven oldalán e tendencia révén jut kifejezésre, de mind e mai napig egyetlen egy baloldali irodalmi kiadvány egyetlen egy sorral sem jegyezte fel ezt a könyvet, pedig »dialektikus« kötelessége lett volna, ha nem is a költészet, akkor legalább a tendencia kedvéért...»

A spanyol dráma első szakaszában Bučić, Pergošić, Vramec, Škrinjarić, Habelić, Belostenec, Magdalenić, Zrinyi Katalin, Frangepán Krsto, Vitezović, Jambrešić, Mikloušić és Kerčelić, a sötét iszonyat kifejezésére oly alkalmas nyelven néhány versciklust vázolvá fel reagáltam az eseményekre, lamentációkat és siratóénekeket írtam a vak népdalénekesek stílusában és modorában, de, sajnos, valaminevaló ihlet nélkül, így az egészet ad acta tettem, meggyőződve arról, hogy a toll alól előbukkanó képek túlságosan színtelenek a spanyol és az európai dráma komolyságának kifejezésére...»

felelt meg a témának, nem volt világos, befejezett, s kellő módon meggyőző sem.

Jól kivethető tehát a *Dialektikus antibarbarus*ból, hogy szerzője három művét tartja felettébb fontosnak az 1930-as évek végén: *Az ész határán* című regényét, az *Előszó Krsto Hegedušić, Dráva menti motívumok c. albumához* című tanulmányát és a *Petrica Kerempuh balladái* című verseskönyvét. Meg kell jegyeznünk, hogy nem csupán az idézett elemzések és jellemzések találhatók itt. Krleža sajátos szerkesztésmódja szerint, ami vitamódszerére is fényt vet különben, előbb Marko Ristić szövegeit magyarázza, védi ellenfeleik ferdítései ellen, majd a maga textusai következnek, a mű harmadik harmadában pedig főképpen ellenfeleinek írásait tépázza meg, szedi szét, kérdőjelezi meg.

S teszi ezt a maga módja szerint kíméletlenül. Ki is mondja: nem tud „személy szerint” olyan okról, amely ebben a nyilvános szóváltásban valamire kötelezné ellenfeleivel szemben, így nem fékezi tolla futását a papíron, mert, mint írta, „ja ne govorim da spasim svoju književnu dijalektiku nego istinu, a ta se ne da nadglasati nikakvim nepismenim halabukom”.¹⁰ Fennen hangoztatja ugyan, hogy őt az irodalom elleni támadások irritálják, s ebben a felfogásban fogalmazza meg *Dialektikus antibarbarus* című művének „végső célját” is („Te nade u zdravu ljudsku pamet do danas nisam ipak još posvema izgubio, a ovo i jeste glavni i osnovni poticajem ovog Antibarbarusa, tog mog prvog javnog, razumnog pokušaja, da stvari na lijevom krilu naše knjige sredim i podredim imperativima dostojanstva visokog književnog poziva koji se klanja principima nezavisnosti, dosljednosti i slobodnog uvjerenja, da je istina jedini ideal svih disciplina pak tako i dijalektike...”)¹¹ valójában az háborítják, amit ebben a konfliktusban rágalomnak és hazugságnak minősíthet. „Ja sam već jedanput napisao Jovanu Popoviću, da reda mora da bude, a s kleveticima treba jedanput za uvijek likvidirati, kao što je to uobičajeno u svijetu — írja hát —. Od te procedure ne ću odstupati ni pod kojim uslovom uvjeren da je istina možda spora u svojim postupcima, ali da je na koncu ipak dostižna...”¹² A nagyterjedelmű vita-irat véghangjai is különben a rágalom motívumának felerősítésével kapják meg „értelmüket”:

¹⁰ „nem azért beszélek, hogy irodalmi dialektikámat mentsem, hanem az igazság védelmében szólok, amit mégsem lehet semminemű írástudatlan lármával leszavazni.”

¹¹ „Még mindig nem vesztettem el egészen az emberi értelemben vetett reményemet, ez ennek az Antibarbarusnak is egyetlen és alapvető indítéka, ennek a nyilvános és józan kísérletnek, hogy a dolgokat bal oldali irodalmunk tájékán a magas irodalmi elhivatottság méltósága imperativusának alárendelve, a függetlenség, a következetesség, azon szabad meggyőződés, hogy az igazság minden tudományág, így a dialektikának is egyetlen eszménye princípiumai szerint rendezem el.”

¹² „Már egyszer megírtam Jovan Popovićnak, hogy rendnek kell lenni, s a rágalmozókat egyszer s mindenkorra likvidálni kell, ahogyan az a nagyvilágban

„S ucjenjivačima, sa klevetnicima i s političkim provokatorima, koji tu mračnu rabotu vrše pod krinkom dijalektike samo zato da bi time zaštitili svoju književnu nesposobnost, s takvim nezdravim pojavama treba obračunati, konačno i neopozivo. A da će se to dogoditi — prije ili kasnije, zato im pisac ovog Antibarbarusa jamči svojim potpisom.”¹³

A többi valójában stílus, vitastílus a javából, amelynek változatait Krleža rendre kipróbálja ellenfelein — az „egyszerű” jelzőhasználatától a gúnyversig, hogy elsöpörje az „ingerlékeny firkászok” név szerint felsorakoztatott „hadát”:

„Gens irritabile vatum, razdražljivi taj soj piskarala, što piše pamflete uvjeren da time brani svoju »naprednu«, mladokulturnu i književnu čast, sam po sebi ne bi bio uopće važan, da čitav taj Pečatu citirani tekst Mlade Kulture ne predstavlja zapravo simboličan carnet de bal svih onih plesnih i koncertnih izvedaba, što nam ih sviraju već čitavu godinu, od ožujka do prosinca, po točno utvrđenom plesnom redu znamenitih arrangeure naših dijalektičkih cotillona: Radovana Zogovića, Milana Nikolića, Bihalyi Pála, Jovana Popovića, Dordja Jovanovića-Jarca, Velibora Gligorića et comp...”¹⁴

S mert az „utolsó trubadúr” ebben a „táncrendben” Ognjen Prica volt, hát az ő nevével kezdi Krleža is a „leszámolást”. „A mi drága Pricánk”, a „mi Ognjen gárdiánunk”, a „mi lojális tanácsadóink” — így partneréről. Egy másik szöveghelyen azt találjuk, hogy Ognjen Prica, mint „egy öreg harmonika mekeg” („kao stara harmonika mekeće”), nevéből szójátékot fabrikál („Buknuo je rat, a s ratom razbuktao je Ognjen Prica nove ognjeve političkih intriga...”)¹⁵, de komponál mikrojelene-
tet is:

„— Stoj, u ime dijalektike, zagrmio je iz tmine glas Ognjena Price,

is szokásos. Ettől az eljárástól semmilyen körülmények között sem állok el, mert az igazság, ha mégoly lassú, végül mégis célba ér...”

¹³ „A zsarolókkal, a rágalmazókkal, a politikai provokátorokkal, akik sötét ügyeiket a dialektika leple alatt intézik, hogy ezáltal elérjék irodalmi tehetetlenségüket, ezekkel az egészségtelen jelenségekkel egyszer s mindenkorra le kell számolni. S hogy ez előbb vagy utóbb meg is történik, erről ezen Antibarbarus szerzője saját aláírásával kezkeskedik.”

¹⁴ „Gens irritabile vatum, a firkászok ezen ingerlékeny fajtája, mely pamfleteket ír azt híven hogy »haladó«, ifjúkultúrás* és irodalmi becsületét védi, szóra sem lenne érdemes, ha ez a Pečatna ráolvasott szöveg a Mlada Kulturából nem lenne jelképes carnet de balja az immár egy év óta tartó táncmulatóságoknak és hangversenyeknek, melyeket pontosan előírt táncrendben dialektikus cotillonjaink neves arrangeure-jei rendeznek: Radovan Zogović, Milan Nikolić, Bihályi Pál, Jovan Popović, Djordje Jovanović-Jarac, Velibor Gligorić et comp...”

(Az „ifjúkultúrás” a Mlada Kultura /Ifjú Kultúra/ című folyóirat nevéből képzett jelző. A szerk.)

¹⁵ „Fellobban a háború és a háborúval együtt Ognjen Prica is fellobbantotta a politikai cselszövések lángnyelveit...”

koji nam je kuburom svoje hajdučke učenosti prepriječio put u poslednji momenat, i tako nije bilo kud ikamo, nego stoj, pa ni makac!"¹⁶

Verset költ az ismert sláger dallamára is:

Ognjen svira klarinet,
a Safete igra step.
Samo naša dija-mama
u Izrazu spava sama.¹⁷

Hatást kiváltó a névisméltése:

„— Pitam Ognjena Pricu, molim Ognjena Pricu, apeliram na Ognjena Pricu, upozoravam Ognjena Pricu, skrećem pažnju Ognjenu Prici, pozivam Ognjena Pricu, interpeliram Ognjena Pricu te ne znam već po koji puta zaključim Ognjena Pricu..."¹⁸

Nem jár jobban Radovan Zogović sem, akinek nevével Krleža szövege zárul. Ha már guszlárnak mondja, költ is egy deseteracos verset Ognjen Prica és Radovan Zogović nevére:

A kad Zogo u bitci sustane,
bogme sjaše, a Ognjen uzjaše...
Sjahuj, Zogo, da ne gubiš glave!

— — — — —
Ognjen vodi smolje i kokoške,
grdnu četü gubavih dokaza
i nakazu: Breton joj je ime!¹⁹

Fölöttébb gúnyos, amikor a névjátékkal a képzetek egész sorát kapcsolja mondandójához:

„Za lomljene pečate, kojim će Pečat zapečatiti sve njegove bezobraz-

¹⁶ „Állj, a dialektika nevében, mennydörgött a sötétből Ognjen Prica hangja, aki betyáros tudományának pisztolyával az utolsó pillanatban állta el előttünk az utat, így aztán nem volt tovább, állj, egy tapodtat se tovább!”

¹⁷ „Ognjen klarinétózik,
Safet szteppet jár,
Csak a szegény dija-mama
Az Izrazban alszik maga.”

¹⁸ „Kérdezem Ognjen Pricától, kérem Ognjen Pricát, Ognjen Pricához apellálok, figyelmeztetem Ognjen Pricát, figyelmébe ajánlom Ognjen Pricának, interpellációt nyújtok be Ognjen Pricához, magam sem tudom hányadszor könyörgök már Ognjen Pricához...”

¹⁹ „A csatában ha Zogo elbágyad,
Lováról leugrik, Ognjen odaugrik...
Szállj le, Zogo, a fejed elveszted!

....
Ognjen vezet elalélt tyúkhadat,
Bósz ármádiája leprás bizonyíték,
Meg egy torzlány, kit Bretonnak hívnak!”

luke, tendenciozno doduše, ali ne pjesničke, preslabi su rad-ovanski prsti, moj brajane!”²⁰

S itt nem csupán a pecséttel való játék az érdekes, méginkább a Radovan név felbontása rad (munka) és ovan (kos) szavakra. Az első a konkrét szövegösszefüggés magyarázza, ti. Zogović Majakovszkijra hivatkozott, amit Krleža ellen fordított („radio i radio . . . savršeno ništa nije izradio”), a másikat a párosujjúakra való szüntelen hivatkozás, többek között *Az ész határán* már emlegetett epizódja kapcsán is. Krleža arról sem riad vissza, hogy sok r-vel írja le Radovan Zogović nevét, így: *R-r-r-r-adovan Zogović*. Mondanunk sem kell Pavle Bihaly mintegy „megússza” azzal, hogy Krleža magyarosan s ebben következetesen Bihaly Pálnak írja nevét, s még hozzáteszi az „uram” szót is, talán a Pató Pál uram-ra asszociálva!

Ellenfelein üt, amikor Manko Ristić neve mögé gyalázkodó jelzők sorát írja:

„Manko Ristić je hulja, nitkov, trockist, sumnjivi džentlmen, kanarinac, troglodit, bretonovac, pekar biskvita za više društvene slojeve („za nekoliko boljih porodica”), trovač književnih vrela narodne poezije, književni i moralni mrtvac, hiromant, zvjezdonanac, astrolog, šarlatan i lice spram koga Radovan Zogović nije dobronamjeran . . .”²¹

Krleža stílmegoldásainak itt felmutatott jegyzéke természetesen közelről sem teljes. Pedig ha a *Dialektikus antibarbarus* fő jellemzői után kutatunk, azokat a stílus szférájában leljük meg elsősorban, tehát egy verbális síkon, noha a szerző elsősorban nem a „nagy szatírának” szánta, hanem „irodalmi dialektikánk patológiájáról” szóló tanulmánynak tervezte, hogy kimutassa, amit „irodalmi dialektikának” hívnak, az nem irodalom.

Bizonyos ellenben, hogy Krleža legkevésbé „semleges” szövegéről van szó — nem is véletlen, hogy nem engedélyezte újraközlését, s hogy a belgrádi *Književnost* című folyóirat mintegy rajtaütésszerűen tette közzé a Miroslav Krleža halála felett érzett gyász sajátos interregnumában.

BORI Imre

²⁰ „Azon pecsét feltörésére, amely pecséttel a *Pečat* megpecsételi minden tendenciózus, ám nem költői pimaszságukat, a rad-ovan ujjai, hékás, túl gyengék bizony!”

²¹ „Manko Ristić gazember, senkiházi, trockista, gyanús úriember, kanári mardár, Breton-hívó, biszkvitsütő a felsőbb társadalmi rétegek (»néhány jobb család») számára, méreghintő a népköltészet irodalmi forrásaiba, irodalmi és erkölcsi hullá, tenyérfő, csillagjós, asztrológus, szélhámós, egy olyan személy, akivel szemben Radovan Zogovićban nincs cseppnyi jóakarata se . . .”

KÉRDŐJELEK AZ ÉLETRAJZHOZ

Stanko Lasić: *Krleža — kronologija života i rada*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1982.

Marjan Matković, aki Krleža életének és életművének közeli jó ismerője, a zágrábi *Forum* folyóirat tavaszi számában, egészen röviden arról számol be, hogy „csalatkozott” Lasić könyvében, többet várt tőle mint annak megállapítását, hogy Krleža, „ellentmondásos alkatú író” volt, amit a nagy író sohasem tagadott, sőt egész életművét erre építette; ezen ellentmondások nélkül Krleža nem lett volna Krleža — állítja Matković. Éppen ezért, szerinte (Matković szerint) nem is annyira Lasić könyve érdemel akár analitikus érdeklődést is, mint inkább a könyv ugyancsak ellentmondásos fogadtatása: a „botrány” amibe keveredett. Erről azonban Matković nem mond többet. Annyit csupán, hogy szinte könyvtárányit írtak össze róla „félíg süített kéziratok beképzelt szerzői”... Matković rezignált mondatai szerint Lasić könyve, jelentéktelensége folytán az egész „ügy” mellékszereplője, főszereplője viszont az a bizonyos „specifikus kulturologia jelenség” — a „botrány” talán —, amire leginkább oda kellene figyelni.

Az ugyancsak zágrábi *Republika* folyóiratban Igor Mandić, a szélsőséges ítéleteiről és véleményeiről, hangos (és hangoskodó) vitáiról közismert kritikus Lasić könyvét „megkerülhetetlennek” tartja és — felkiáltó jellel kísérve — egyenesen „epochálisnak”, mégpedig azért, mert — szerinte — Lasić elsőként ismerte fel, hogy Krleža megértése felé csak a szkepszis vezethet el, másszóval az életmű bíráló újraelolvása, megint más szóval, az élő értékek különválasztása attól, amit az utóbbi évtizedekben — Mandić szavaival — csupán „ideológiai injekciók” tartanak mesterségesen életben. Mandić Lasićot elméletileg és módszertanilag kivételesen felkészültnek és egyben „szkeptikus Krleža követőnek” tartja, ami szerinte lehetőséget biztosít az irodalomtudós számára, hogy Krleža opuszát „meghaladja”.

A vélemények sokaságából két ellentétes vélemény. De számítsuk ehhez még hozzá Lasić könyve megjelenésének körülményeit. Mert ez sem mellékes. A könyv kézirata 1978-ban készült el, Lasić más könyveinek kiadója vállalta is kiadását, de aztán egy és más közbejött... Állítólag az is, hogy Krleža elolvasta a kéziratot és nagyon rossz véleménnyel volt róla. Annyira, hogy a kiadó egy-két évnyi halogatás után elállt a kézirat megjelentetésétől. Ekkor jutott el az új kiadóhoz, ahol elsődleges formájában, tehát minden változtatás nélkül jelent meg, de a könyv szerkesztőjének egy eléggé elrejtett megjegyzésével, amely szerint mindenképpen még Krleža életében szándékozták kiadni, mert olyan műnek tartják, amely nem zárja le, hanem megnyitja a kérdéseket, elsősorban az író számára. De az író meghalt mielőtt még válaszolhatott volna. Nem kerülhetett hát

sor arra a dialógusra, amiben a kiadó (őszintén?) reménykedett. „Sajnos”, írja a könyv szerkesztője. De egyben meglátja a kiutat is; a Lasić könyvében feltett kérdésekre az *írók* válaszolhatnak, akik még élnek, természetesen. Egy olyan munkalehetőséget lát a könyv szerkesztője ebben a körülményben, amely megakadályozhatja, hogy a „horvát és a jugoszláv irodalmak krležai szelleme intézménnyé alakuljon, avagy az absztrakció felé távolodjon el”.

Lasić könyvének ez a „regénye” — az egyik kiadónak a mű megjelentetésétől való elállása, a másik kiadónak a kiadást kísérő felelősségelhárító magyarázkodása, majd a könyv ellentétes véleményekből, nyilatkozatokból, közleményekből stb. álló fogadtatása — nem mentes attól a krležai (kíméletlen) ironiától, amivel a nagy író oly kiválóan bánt nemcsak mostanáig visszhangzó polémiaiban, hanem tanulmányaiban (esszéiben) és novelláiban, verseiben és drámáiban... Mintha már rég — és nem csak egyszer — meg is írta volna ezt, és éppen ezt a szituációt, mint a jó ízléssel nem túlságosan egyező helyzetet. Az egész „ügyből” csak a krležai vehemencia, a harsány jelzők sora, a megsemmisítő szóáradat pergőtüze hiányzik.

A nagy író halálát követően kirobbant vitáknak, „botrányoknak” csak egyik fejezete a Lasić könyve körül zajló. Ide kell még sorolni a *Dialektikus antibarbarus* újraközlését követő, több irányban is kigyózó polémiát, a hagyaték (nemcsak a szellemi örökség!) körül elhangzott párbajokat, a Krležát (nevét és művét) védő (állami?) bizottság megalakítását, amelynek éppen Marjan Matković az elnöke, de nem utolsó sorban az újabban (sokszor kifürkészhetetlen szándékkal) közzétett vagy újfent értelmezett adatokat az író életrajzából, leginkább a háborút megelőző és a háborús évek időszakából. Mindez, persze, elsősorban a Krleža-kérdés időszerűségét és relevanciáját bizonyítja. És azt is, hogy hosszú évtizedek múltán sem szűnik majd meg ez az időszerűség. Ám bizonyítja egyúttal azt is, hogy (pillanatnyilag) a Krleža-kérdés csak másod- vagy harmadsorban *irodalmi* (elméleti, esztétikai, poetikai) kérdés; túl kevesen és túl ritkán emlegetik a művet; inkább *ideológiai* kérdés, amelynek árnyékából régi és új ellentétek, érdekek, szempontok lépnek elő látszólag Krležát: magatartását, helyzetfelismerésének helyességét, döntéseinek háttérét célozva, közben pedig más irányba tekingetve. S ez a játék, szemmel láthatóan, nem babra megy. Történelmi koncepciók, a múlt értékelésének eltérő szempontjai, a jelenhez való különböző viszonyulások figyelik itt egymást, mérlegelik egymás erejét és lehetőségét, lezárt perek újbóli felvételét latolgatva.

Lasić könyvét *ebben* a szituációban kivételes hely illeti meg. Elsősorban azért, mert a most legidőszerűbbel: Krleža *életrajzával* foglalkozik. S most itt mindjárt egy elhatároló (magyarázó?) megjegyzést kell tenni. Lasić jól tudja, hogy egy író életének és művének *kronológiája* nem azonos az író összefoglaló igényű biográfiájával. Csak előmunkálat lehet egy

teljesebb igényű életrajz megírásához. De elengedhetetlen előmunkálat, amely csak akkor érheti el célját — válhat tehát ama szintetikus életrajz valóságos előzményévé —, ha módszertanát nem kizárólagosan az adatok, a tények feltárása határozza meg, ha tehát nem kimondottan pozitívista, hanem egyúttal *elméleti* is. Vagyis, ha van egy filozófiai (elméleti) perspektívája, amelynek alapján a kronológia adatai és tényei egységes, összefüggő folyamattá állnak össze. Lasić gondolatmenete szerint a kronológiának ez a filozófiai (irodalomelméleti) kövása semmiképpen sem az a triviális, banális aspektus, amely a művet az életrajz adataiból kiindulva értelmezi és magyarázza, aminthogy az a dogmatikus nézőpont sem, miszerint az életrajz menetét befolyásoló „külső” — társadalmi, ideológiai, politikai — körülmények elsődlegesen határozzák meg vagy feltételezik a művek alakulásgörbéjét. Lasić a maga módszerét „egzisztenciális strukturalizmusnak” nevezi, amely őt, a kutatót „Krzeža fejlődésének belső strukturalása” felé vezette és külön azon „forma”, vagy ahogyan kiemeli: „princípium” felé, amit ő „egy személyiség és egy mű fundamentális struktúrájának” nevez. Ez lényegében arra mutat rá, hogy a kronológiába azokat a már ismert, az irodalomtörténeti kutatás által feltárt, a Krzeža-művekben — naplókban, vallomásokban, levelekben — megőrzött adatokat és tényeket vette fel, amelyek egy élet és egy sors *drámájában* játszottak szerepet, mindenekelőtt mint soha fel nem oldható dilemmái, kételyei az egyes ember életének. Ezeknek a krzežai dilemmáknak és kételyeknek Lasić szerint a „szabadság metaforája” az összefoglaló neve. „Bármennyire is paradoxonnak tűnik, Krzeža legértettebb éveiben az irodalomhoz mint egyetlen reményhez, egyetlen értékhez, egyetlen emberi méltóságához tért vissza. Illúziói azonban nem voltak és azt is tudta, hogy az irodalom területén nincsenek végleges megoldások és hogy az irodalmi tevékenységre a történelem ironikus mosollyal tekint. Innen származik az ő kettős vagy ellentmondásos viszonyulása az írás műveléséhez. Egyrészt közönyös rezignációja, másrészt viszont ellenállhatatlan és izgalmas kívánsága, hogy hivatását az abszolútum szintjére emelje. Alkotásvágya is ebben az ellentmondásban merült ki...” A „szabadság metaforája” egy ilyen komplex ellentmondást (kettősséget, kételyt, dilemmát) jelent tehát, ami Krzeža életének menetét (kronológiáját) éppen olyan mértékben határozza meg, mint életművének alakulástörténetét. Matkovićnak igaza van, hogy ezt Krzeža maga sem tagadta, de Lasić se Krzeža *ellenében* határozza meg, csak az élet és a mű alakulásának tengelyébe helyezi, mégpedig nem azzal a céllal, hogy választ kapjon a személyiség és a mű kérdéseire, hanem azzal a szándékkal, hogy a műben — elsősorban az írói gondolkodás, de nem legvégül a mű struktúráinak szintjén — megjelenő *drámát* láthassa meg és írhasse le.

De nemcsak a megközelítésnek ez a belső dilemmákat sem nélkülöző összetettsége tette Lasić könyvét a nagy író elhunytá után kialakult (am-

bivalens) helyzetben kivételes helyre, hanem az a cseppet sem mellékes körülmény, hogy Lasić számára Krleža életműve és személyisége évek óta személyes indulatokkal (és intenzitással) áthatott „tudományos” kérdés, amelynek sokfelé ágazó útjait már ezideig is jó alaposan bejárta. Több mint tíz évvel a kronológia megjelenése előtt egy ugyancsak széles körben gyűrtöz vitát kiváltó könyvet adott ki az irodalmi baloldalon folyó vitákról, (*Sukob na književnoj ljevici*, Zagreb, 1970) amelynek — mondani sem kell — Krleža az igazi hőse, de nem a filológiai kutatás során feltáruuló Krleža-kép, hanem az intellektuális dilemmákat egzisztenciális problémaként megélt értelmiségi és forradalmár Krleža. Itt is eleven sebekhez nyúlt Lasić, de Krleža szinte feddhetetlen hőse maradt ennek a drámának, olyannyira hogy végül csak a krležai nézőpontnak és ítéletnek volt — Lasić szerint csak ennek lehetett — történelmi értéke. A krležai gondolatot, az esztétikait és filozófiai, az intellektuálist és az egzisztenciálist egyaránt Lasić már ekkor a „szabadság metaforájának” tekintette és az emberi lényeghez egyedül méltó választás nevében az abszolútum szintjére emelte. Az egyébként dilemmákkal teli, és írás közben személyes drámát megélt szerzőnek Krležával szemben az irodalmi baloldalon folyó vitákat értékelő könyvben nincs dilemmája...

A dilemmák később születnek és a kronológia lapjain nyernek majd megfogalmazást.

De közbe kell még vetni azt is, hogy Lasićot, az irodalmi baloldalon folyó viták monográfusát és a kronológia szerzőjét nem kizárólag Krleža életművének intellektuális (ideológiai és politikai) vonatkozásai érdeklik; éppoly intenzitással közeledett ő Krleža szépirodalmához is. Elsősorban Krleža legértetebb alkotói korszakának fő művéhez, a *Zászlók* című regényfolyamhoz. A *Zászló*król szóló elemzése (*Struktura Krležinih „Zastava”*, Zagreb, 1974) a Krleža művéhez való háború utáni *analitikus* viszonyulás példaműve, amelyben nem az értékelés szándéka a mozgatóerő: az értékekhez ezen analízisek során sohasem fér kétség, hanem a megértés, az irodalmi struktúrák működésének kivételes pontosságú leírása, a mű belső törvényeinek és viszonyulatainak meghatározása. Más, hasonló célkitűzésű elemzésektől (pl. Mladen Engelsfeld: *Interpretacija Krležina romana Povratak Filipa Latinovicza*, Zagreb, 1975) eltérően azonban Lasić a *Zászlók*ban nemcsak az objektívizálható irodalmi vonatkozásokat ismeri fel, hanem azt az írói szándékot is, amit majd egyértelműen a kronológiában fogalmaz meg, hogy nincsenek befejezett irodalmi struktúrák, mert ami befejezett az egyben halott is, hanem csak változó struktúrák vannak, ellentmondásokkal teli struktúrák, s az írónak, ha valóban író, ezekért a struktúrákért érdemes írni (és élni is). Másszóval a *Zászlók* elemzése lényegében a kronológiában is nyomon követett „szabadság metaforának” irodalmi anyagon való körüljárása.

Ezek az irodalmi gondolkodásban és az irodalmi struktúrákban egyaránt megmutatkozó ellentmondások és dilemmák a hősei a kronológiá-

nak, miközben Lasić arra is nyomatékosan mutat rá, hogy Krleža nem szerette „az igazság fátylavívóit”, elutasította a „mítikus tudatot”, azt a szubjektivitást, melynek hite szerint az Én az egyetlen és igaz világ. Lasić szerint Krleža a hegeli értelemben vett (vagy inkább a kierkegaard-i?) „szerencsétlen tudat” *tipikus* képviselője. Nincs ellentmondás e „szerencsétlen tudat” és a „szabadság metaforájának” jegyében alkotó és élő író vilásképe között. Éppen a tudat szerencsétlensége készíti fel őt a szabadság mélységes megélésére. A szabadságnak e megélttségéből származtathatók Krležának a harmincas években folytatott vitái, az a „nem etikus”(?) álláspontja, amit Predrag Matvejevićtel folytatott beszélgetései során is kifejt, hogy „Az írónak, munkája végzése érdekében, rendelkeznie kell a *disszidens* lehetőségével, sőt a *defetistával* is az állam és az intézmények, a nemzet és a tekintélyek viszonylatában.” Krleža az író olyan „távolzó fiúnak” tartja, aki csak azért tér meg az apai tűzhelyhez, hogy onnan ismét elmehessen. „A tagadás”, mondja Krleža, az író számára „a világ befogadásának familiáris formája”. És hozzáteszi még azt is, hogy csak az segíthet valójában az írón és a művészetén, aki megérti és elfogadja éppen ezt az igazságot. Ezek a szempontok, Lasić megállapításai szerint, Krleža életművének és személyes drámájának is alapvetően fontos, megkerülhetetlen hajtóművei. A választott kívülállás, a megbélyegzettség, a választott sors keresztjének cipelése — ezek a kronológia útjelzői; valójában a „messianizmus” modern formái.

És, Lasić szerint, Krleža ezt a drámát élte a szabadság metaforájának jegyében a felszabadulásig. A felszabadulás azonban fordulatot hozott: Lasić Krleža életének ezt az időszakát „Krleža és a megvalósult eszmények” (1945—1978) cím alatt tárgyalja. Lasić abból a megállapításból indul ki, hogy Krleža ebben az időszakban „nem volt disszidens és a legkevésbé sem volt defetista”. „A magányos lovasból a hatalom útítrása lett”, mondja Lasić, és hozzáteszi, hogy ez minden író számára nagy rizikó, még akkor is, ha ezt a helyzetet *tudatosan* vállalja.

Lasić itt az író és a hatalom viszonylatát vizsgálja: a felszabadulás utáni időszakban Krleža a megvalósult eszményeket élte meg, ezért „politikai szinten az emberi erőfeszítés történelmi értelmét affirmálja, hisz a haladásban, a politikai cselekvés moralitásában, tagadja az anarchikus lázadást, ugyanakkor azonban a művészet szintjén más tézisekkel együtt mindezeket a tételeket megkérdőjelezi és így problematikus irodalmat alkot”. A tagadó, a disszidens Krležát, Lasić szerint, ebben az időszakban az irodalom, a művészet területén kell keresni, annál is inkább, mert éppen ekkor, életének utolsó időszakában képes volt arra, hogy lerombolja önállóan felépített és kidolgozott narratív struktúráit és egy új narratív beszéd felé indult el, amelyben a „narratív szabadság” gazdagodik. Krleža felszabadulás utáni életútjában Lasić egy újabb, mélységesen megélt drámát feltételez, amelynek során „a politika és a művészet, e két szembeállított entitás, egyetlen személyiségben a szélsőig áthatja

egymást.” Lasić ebben látja meg a kései Krleža életének és személyiségének „korlátjait, de drámáját és nagyságát” is.

Nem érdektelen az ünnepeket, de egyúttal mélységesen gyötrődő Krleža felszabadulás utáni szituációjának problematikusságára is rámutatni. Lasić is elemzi ezt a „körülményt”.

1972-ben jelent meg Miroslav Krleža *99 varijacija* (99 változat) című könyve a horvát kultúrtörténet legjelentősebb alakjairól, eseményeiről, problémáiról. Krleža itt ismét a „régit”: nézőpontja, hangvétele egyaránt az 1919-ben közölt Horvát irodalmi hazugság című oly nagy felháborodást keltő tanulmányára emlékeztet, a könyvhöz előszót író Mate Lončar viszont a változatokat egy újabb „leszámolásnak” tekinti. Lasić így írja le a könyvet: „Hosszú, polemikus tagadások és tirádák, tele végső-kig önkényes ítéletekkel, jelenségek, alakok és dolgok könyörtelen megkérdőjelezésével”. És még hozzáteszi: „Krležának joga van rá, hogy így írjon és hogy így gondolkodjon”. Csakhogy míg Krleža korábbi kihívásaira, polemikus ítéleteire, vitáira, megkérdőjelezéseire, leszámolásaira bőséges volt az „elsöprő” válaszok áradata, ezúttal senki sem válaszolt. Teljesen visszhangtalan maradt a 99 változat. Krleža polemikus és meditatív hangja egy keserű, önelégültséggel teli, majd hogynem királyi monológgá alakult át. És nem talált visszhangra, nagy csönd és némaság fogadta ezt a „beszédet”. Pedig, evidens, sokan nem értettek (nem is érthettek) vele egyet. De Krleža tekintélye ekkor már olyannyira parancsoló és miként Lasić mondja, a privilégiumok oly meggyőzően veszik körül, hogy a válaszadás lehetősége egészében kizárt — Krleža körül egy tökéletesen működő védettségi helyzet alakult ki. És Krleža váltalta is ezt a helyzetet. Pedig nem biztos hogy jól érezte magát benne. A mindig jóval később és úgy látszik jól megvalogatottan közölt naplók bizonyítják (bizonyíthatnák) ezt a legmeggyőzőbben. Lényegében azonban ez is, ez a némaság, a Krležával szembeni ellenvélemény hiánya is annak a soha fel nem oldható, mélységesen konfliktusos drámának a szerves része, amit Lasić kronológiája követ nyomon, a háborús évekig küldönös alapossággal, később, de különösen a felszabadulást követő években elnagyoltabban, vázlatosabban.

Pedig az igazán összetett kérdések és problémák ebben az időszakban léptek elő; az előző évek már a történelem részei, az utóbbiak a jelenhez tartoznak, és — minthogy íróról és irodalomról van szó — mindig a jelenhez tartozóak az igazán izgalmasak, vonzóak. Lasić nem állt el kronológiájának meghatározó elméleti és módszertani szempontjaitól az életrajz utolsó szakaszának vizsgálata közben csak mintha itt már nem lettek volna legalább viszonylag biztos kritériumai ahhoz, hogy különválassza a jelentőset a jelentéktelentől, hogy biztos kézzel emelje ki az életút igazi drámáinak elemeit az életrajz ambivalens eseményeinek láncolatából.

BÁNYAI János

SZÍNHÁZ

XXVII. Sterija Játékok

KOMPROMISSZUMOK FESZTIVÁLJA

Sohasem volt talán nehezebb szelektornak lenni a Sterija Játékokon, mint az idén. Nagy adag bátorság kellett elfogadni ezt a különben megtisztelő és szép feladatot, mert a XXVII. Sterija Játékok műsora már akkor elkezdődött, amikor a későbbi szelektor nem is gondolt rá, hogy majd neki kell összeállítania az ország legjelentősebb hazai színházi szemléjének repertoárját. Az idei Játékok már az előző fesztivál utolsó napján megkezdődött. A főbizottság nyilvános záróülésén, ahol kérdések hangzottak el a zsüri döntésével kapcsolatban, s ahol a fesztivál elnöke szokatlanul élesen reagált. Az egymással homlokegyenest ellentétes kétféle vélemény, amelyek két színházeszményre vezethetők vissza, egyúttal azt is jelentette, hogy két gépezet indult be. Vidmar kultúrterroristáknak nevezte a rendezők és kritikusok egy csoportját, akik viszont konzervativizmussal, majd pedig önkényeskedéssel vádolták az intézmény apparátusát. Egy év nemcsak hogy kevés volt az ellentétek elsimítására, hanem még jobban kiéleződtek, határozottabban szembefordultak az ízlésharc két táborába tartozók.

Akik azt remélték, hogy a vélemények konfrontációja frissítőleg hat a jugoszláv színházi életre, hogy az ellenségeskedés szükséges érdemi vitákká fog alakulni, hogy a színházi szakma reflektorfényei régóta esedékes kérdésekre irányítják a figyelmet, alapos és részletes, érdemi taglalásra kerülnek színházi struktúránk és kultúránk régóta lappangó problémái, ikénytelenek voltak belátni, hogy tévedtek. Hiú reményeket tápláltak. A kezdeti hangos, sőt túl hangos vádaskodások után több hónapos szélcsend következett, anélkül, hogy éppen ebben a periódusban került volna sor a remélt elvi jellegű kérdésfelvetésekre és tisztázásokra. Néhány hónappal az idei fesztivál előtt ismét feltámadt a színházi forgószél. Előbb csak arról értesültünk, hogy néhányan visszaautasították a szelektori felkérést, majd arról is, hogy átszervezték a Sterija Játékok szakmai és öngazgatói szerveit. S éppen a már évek óta esedékes átszervezés robbantotta ki a régi ellentéteket. Nyilvános lemondások, éles hangú cikkek jelentek meg. Elsősorban azt a módot kifogásolták, ahogy a főbizottság és a különféle bizottságok tagjait megválasztották, illetve megválasztatták. Antidemokratikusnak minősítve az eljárást, éppúgy, mint az újonnan kitalált szövet, amely feladatául kapta, hogy felülbírálja (cenzúrázza, ahogy a tiltakozásokban állt) a szelektor munkáját. Hasonló elégedetlenséget váltott ki, hogy megosztották az eddig egységes és valóban elválaszthatatlan művészeti és főszelektori munkakört is, és

ezzel lényegesen korlátozták a műsor összeállítójának hatáskörét. Általában az a vélemény alakult ki, hogy fokozták az ellenőrzést, de ezt nem a minőség érdekében tették, hanem a konzervatív színházeszmény megvédése érdekében. Súlyos vádak érték Vidmar elnököt és az intézményt. Ezekből mi és mennyi igaz s mennyi nem, azt az olvasók sohasem tudták meg, mivel a Sterija Játékok nyilvánosan — tudtommal — egyszer sem cáfolta meg az elhangzott vádakát. Ettől függetlenül, vagy esetleg éppen ezért, felforrósodott a színházi levegő. Abból a szempontból, hogy ennek következtében a közvélemény és a szakma figyelme fokozottabban a fesztivál felé fordult, már-már jótékonynak látszott az interjúkkal, kommentárokkal, nyílt levelekkel felforrósított atmoszféra. Ennek a látogatát növelte a szelektori feladatot vállaló Dalibor Foretić néhány nyilatkozata is. Jó előadásokról, gazdag színházi termésről szólt. Akik a művészi mozzanatok mellett a szervezeteire is figyeltek, azok érdeklődve várták: a színházi ízlésháborúban kinek az oldalára áll a szelektor; van-e Foretićnek esetleg önálló műsorkoncepciója, s nem utolsósorban, hogy az új ellenőrző szerv, a Programbizottság elfogadja-e Foretić műsorajánlatát?

Újabb botrány volt kialakulóban, amikor a zágrábi alkalmi társulat és rendezőjük, Ljubiša Ristić, néhány nappal a műsor nyilvánosságra hozása előtt visszavonta Dušan Jovanović szövege alapján készült Karamazovok című produkcióját.

Végül lecsendesedtek a kedélyek. A műsört elfogadták, a szelektor pedig dagadó magabiztossággal kijelentette: érdekes, jó fesztiválunk lesz. Bizonyításképpen pedig majdnem rekordszámú előadás megtekintésére invitálta a fesztiváli közönséget. Ígéretét elsősorban a kiválasztott előadások rendezői látszottak igazolni. Georgievszki, Unkovszki, Sedlbauer, Korun, Žigon, Arsa Jovanović, Lazin mindenkori biztos előleg az érdekes, erőteljes színházi élményt várók számára. Azután kiderült, ez az ígéretes felállítás csalódást okozott, mint egy nagyon tehetséges játékosokból álló csapat, amelynek a tagjai éppen nincsenek formában.

De ez már az idei fesztiválra vonatkozik, a Játékokra, amelyekben éppen a játékot volt a legnehezebb felfedezni. Estéről estére — egy-két kivételtől eltekintve — kiábrándultan távoztunk a színházból. A szelektor által felmagasztalt előadások bármelyik színházunk hétköznapi repertoárdarabjai lehetnek, de reprezentatív színházi produkciók már aligha. Szükségszerűen újra felmerül a szelektálás kérdése. Nem Foretić felelőssége, illetve nem csak az övé, hanem a mércék különbözősége, amelynek évről évre vannak áldozatai. Nem az értékek viszonylagosságára gondolok, vagy a szubjektív mércékre, hanem arra a megengedhetetlenül heterogén előadásértékelésre, amely városok és városok, színházak és színházak, kritikusok és kritikusok között tapasztalható. (Az intézmény dokumentációs osztályának pedáns kiadványából látszik, hogy a kritikusok mércéivel is baj van, sokan képtelenek felülemelkedni a szerény he-

lyi értékeken, abszolútizálják őket, s ezáltal félrevezetik olvasóikat, sőt a szakmát is. Nem csoda, színikritikához, mint a focihoz, mindenki ért, ha némileg is írástudó, már kritikussá nevezik ki.)

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a botcsinálta kritikusok a hibásak, mert ez a szemle nagyon-nagyon unalmas, az előadások tematikáját tekintve érdektelen, színházi formanyelvét nézve viszont konzervatív volt. Természetes, hogy a zsüri döntése is stílusosan hasonult az általános képhez. Számomra Foretić műsora nem azért jelent teljes meléfogást, mert voltak gyengébb pontjai is. Ez Stamenkovićnál, az előző évek szelektoránál sem volt ritkaság. De az mégsem történt meg, hogy minden tekintetben csak két jó előadást lássunk, az Erigont és a Dundo Marojét (ezek sem teljesen hibátlanok). Az utóbbi műsorba iktatásával Foretić kijavította Stamenković tavalyi tévedését — vagy tudatos mellőzését; a hagyományosabb stílusban készült előadás ne bontsa meg a műsor koncepcióját (!) —, s így az Erigon, bár nem kifogástalan produkció, önmaga jelentette a beígért és remélt fesztiváli színvonalat. A színházat, amelynek önálló megoldásai, eszközei vannak, amely gondolkodó és gondolkodtat.

A többi, néma csend — mondhatnánk az ismert Hamletbeli sort idézve.

Hiába erőlködik, magyarázkodik még hetekkel később is Dalibor Foretić, ami értéktelen és érdektelen, azt úgysem sikerül utólag elfogadtatni, ahogy a fesztivál idején sem sikerült.

Tény, hogy Krleža Golgotájának spliti előadása tartalmaz némi újszerűséget, hogy Marin Carić rendezői olvasata más, mint az utóbbi néhány év Golgota-megjelenítéseinek rendezőié. Carić nem a forradalmi tett magasra csapó lángjának látja a Golgotát, hanem az árulás drámájának. Nem a gesztus, hanem a lelkiismeret drámája az ő előadása. Ennek megfelelően az egyéni, a dráma úgynevezett kamara-jeleneteit akarja felerősíteni a rendező, a tömegjeleneteket, a tablókat pedig stilizálja. A kétféle életanyag ilyképpen történő elkülönítése önmagában jelzi a részletek különbözőségét. De... Egyrészt az előadás színészileg gyenge, s ezért a magánemberi drámák inkább erőtlenekek, mint hitelesek. Másrészt viszont a balett- és operakórus tömegjelenetei inkább csak szépek, mint a tartalomhoz illően tragikusak, megrázóak. Mintha öncélúvá válna az esztétizálás, s ezért nem erősítheti fel a drámai erővonalakat. Háttérként is többnyire erőtlenekek, majdhogynem semlegesek a nagy létszámú jelenekek, nemcsak a történelmi dimenzió hiányzik belőlük, hanem a drámai is. Kivéve egyetlen alkalmat, amikor Ksaverra, az egyik árulóra a piros embertestekből és mozgó karokból koreografált hatalmas tűz lángnyelvei ráborulnak és elemésztk. Érdekes kísérlet Carić Golgota-rendezése, de semmiképpen sem teljes értékű színpadi megvalósulása a rendezői olvasatnak. Talán, ha szuggesztívebb, nagyobb formátumú színészei vannak...

Tény, hogy a Korrespondencia — Borislav Pekić *Arany gyapjú* című regényének színpadra alkalmazott epizódja — mulattatta a közönséget, az első rész valóban szórakoztató is, de jellemvígjátékká — jöllehet erre a szövegnek megvannak az adottságai — már nem vált, nem válhatott, mert a második rész dramaturgiai tévedés áldozata. A jellemek kibontása megtorpan, s a sztori bonyolítása válik fontossá. A Korrespondencia meséje pedig vékonyabb, semhogy irodalmilag érdekes, főleg pedig eredeti lehetne. Drámailag még ennél is közhelyesebb, elnyűtt, nagyon-nagyon régi, amilyen régi csak lehet a család fiatal reménységének botlását elsimító idős, főleg pedig gazdag családtag, történetesen nagypapa sikeres cselesorozata a csábító nő megleckéztetésére. Az előadás élesebb reakciókat váltott ki, mint ahogy megérdemli. Akik amiatt tiltakoztak, hogy a Korrespondencia, a célratörő, csábító és enyhén szólva könnyű véru magyar nővel, sérti önérzetünket, lényegében nem tettek mást, mint a mű írója és adaptátora: az első labdára startoltak. Ha jobb ötlete nem volt sem Pekićnek, sem Mihajlović-Mihiznek: magukra vessenek, tönkretettek vele egy jól induló művet. Hasonlóképpen tévedtek azok is, akik a felhozott kifogások közül nem értették meg a leglényegesebbet. Hogy nem lehet azonosítani Kossuth téves nemzetiségi politikáját az évtizedekkel későbbi irredenta „nagy Magyarország” eszméjével, már azért sem, mert az előbbi az országhatárokon belüli viszonyokat rontotta meg, az utóbbi pedig a hódítás szándékát is magába foglalta. Hiába volt a csábos magyar műlovarnő szájába adni a történelmileg oda nem illő, kétes jelszót, éppúgy, ahogy hiba volt a szabadságharc zászlajával odaállítani a zárókép tablójába ezt a nőcskét. Mert egyrészt nem áll, hogy ő az egyetlen tragikus szereplője ennek a történetnek, ahogy Foretic próbálta magyarázni az éles reagálások után. Nem lehet tragikus, ha halála a bécsi forradalom (vigyázat: még a szabadságharc előtt történt!) barikádjain véletlenszerű volt, ha sorsának ilyen alakulása nem az alaptörténetből s nem is a szereplő jelleméből következett, hanem olyan kiszámíthatatlanul, mintha valakinek séta közben fejére esik egy ógla. Másrészt az sem áll, hogy a történelmi események ilyen való beleszövése a történetbe hitelesíti ezt. A szándék valóban ideális, csak a megvalósítás hibás. Pontosabban, ugyanúgy eltúlzott, mint nem egy másik momentum ebben a műben és előadásában. A történelem akkor és addig hitelesíthet, amíg a kereskedőcsalád aggodalmát igazolja, amíg arról értesülünk, mit és hogyan kell cselekedni a viszontagságos, a zűrzavaros napokban, hogy a család vagyona ne kerüljön veszélybe, sőt egyes spekulációkkal gyarapodjon. Ilyen vonatkozásban funkcionális a történelmi kulissza. A család nagy reményű fiacskáját önmagának kifogó ellenállhatatlan nőtény azonban nem a történelem produktuma, következésképpen melléfogás a műlovarnő bugyogója alatt a mesébe csempészni az autentikusnak vélt, bár semmiképpen sem ilyen, nagybetűs Történelmet.

Mindezeknek a hibáknak a forrása az a dramaturgiai megoldás, amely

semmiképpen sem „bravúros”, ahogy a *7 Nap* kritikusa állítja, hanem ügyetlen, ahogy a bemutató után erre nem egy kritikus ráértett, amikor a második részben a lendület megtorpanásáról írt. Díjazása ellenére tanulságos dramaturgiai lecke a Korrespondencia, mert arra taníthat, hogy ha eredeti, jól eltervelt szándékunkról a látványos megoldások kedvéért lemondunk, akkor tönkretesszük a szépen alakuló, ígéretes alkotást. Az előadás hibája, hogy a rendező, Arsa Jovanović, nem elleplezni igyekezett a szerzők hibáját, hanem túlbuzgóan még nyomatékosította őket.

Tény továbbá, hogy Goran Sztefanovszki Helyben repülés című drámája, amely a nemzeti azonosság keresésének tragikus mozzanatait tárja elénk, ahogy erre metaforaként a cím utal, a felemelkedés, a szárnyalás létfontosságú szerepét hangsúlyozza — ezt mondja el a színjátszás eszközeivel, tragikus líraisággal az előadás legjobb, legszebb jelenete —, ugyanakkor azonban a túlságosan hosszúra nyúlt expozíció, továbbá Meta Hočevar funkciótlan színpadképe és a hozzá igazodó ügyetlen rendezői megoldás — a kolostor körvonalait jelző díszlethez tartozik egy fekete háttérfüggöny, amely mögül lépnek színre és e mögé távoznak a színészek — részleteire töri az előadást, valamint néhány naiv írói és rendezői megoldás — a padló alól, mint egy rissz-rossz krimiben, olyan váratlanul bukkannak fel olykor a szereplők — igencsak viszonylagossá teszik az értékeit. A fiatal rendezők legjobbjai között számon tartott Szlobodan Unkovszki ezúttal, a helyben repülés jelenetét leszámítva, csalódást okozott. Ennek ellenére a szkopjeiek előadását mégis megérdemelten iktatta be Foretić a fesztiváli műsorba.

Sokkal kérdésesebb az alábbi négy előadás jogosultsága a fesztiváli programban.

Tény, hogy A mama drágasága érdekes, nagy lehetőséget rejtő dramaturgiai ötletre épül — kétszer látjuk Milka, a fiatal lány szomorú történetét, először a mama kedvenceként félrenevelik, agyondédelgetik, s ily módon alkalmatlanná teszik az életre, a boldogságra, másodszor pedig embertelenül ridegek hozzá, kiközösítik, mert rögeszmésen radaszkodik szerelméhez, s ily módon a halálba kergetik —, és vitathatatlan az is, hogy az egyén szembekerülése a közösséggel, Milka helyzete és küzdelme a patriarchális családban, nemcsak drámaiságában, hanem következményeit tekintve is modern téma. Két ilyen lényeges alapföltétel ellenére sem vált a mostariak előadása izgalmas, mai sugárzású színházi élménnyé. Holott a rendező, Miloš Lazin ígéretes tehetségnek számít a pályán. Egyrészt a díszlet nehezedett nyomasztóan az előadásra, másrészt színészileg erőtlén. Miodrag Tabački — érthetetlenül díjazott — díszlete inkább helytörténeti szempontból hiteles és figyelemreméltó, semmint drámái játéktérként, csak keret volt — nagyon rosszul megvilágított és a körülményekhez rosszul alkalmazott dekoráció —, s nem sorsokat eldöntő erőtér. Az előadás néhány jelenete gyenge műkedvelő előadásokat idézően naiv és ügyetlen volt.

Hasonlóan kell minősíteni az egész szemle leggyengébb előadását, a Stevo Žigon rendezte Válaszutat, amelyet a Jugoszláv Drámai Színház társulata mutatott be. Legügyetlenebb az a jelenet, amelyben három ágy foglalja el a színt, a három ágyban három házaspár van, s felváltva hallunk egy-egy dialógusrészletet mindegyik ágyból, miközben azt kellene elképzelnünk, hogy a három ágy három különböző szobában van. A párhuzamos vagy divatosan szimultán jelenetszerkesztésnek a karikatúrája ez az előadásrészlet. Nem csoda, ha komikussá válik, aminek emberien igaznak és megrázónak kellene lennie. Az írói és a rendezői szándék általában a valóság átmentésének divatos formája szerint történik, csak-hogy megreked külsőségeknél, látszatvalóság, amely éppolyan, mintha hamisítatlan falu, igazi falusi emberi problémák drámai egysége lenne, lényegében pedig csak afféle műdal Dragan Tomić parasztdrámája, álirodalom, mint amilyen rádióállomásaink újsütetű „népdalainak” mímelte értelemvilága, stílusa. Népdramát képzeltek el, de csak gyatra népszínmű-utántzat sikeredett belőle. Foretic legnagyobb melléfogása a Válaszút meghívása.

Évek óta külön blokkot jelentenek a fesztiváli műsorban a szlovén előadások. Megszoktuk, hogy legmagasabb szinten profi jellegűek, szakmailag kifogástalanok, s kissé hidegek, ami igazi értékükből azonban semmit sem von le. Ez a professzionátus jelleg az utóbbi időben mintha öncélú esztétizálássá változott volna. Az ideai két előadásnak azonban az esztétizmus is fakóbb, érdektelen. Mintha kifáradna a „szlovén stílus”. Ezt példázza mind az Esküvő, mind pedig az Arnož, a disszidens és övéi — más-más változatban. Tény, hogy az Esküvő többszintűsége — egy valós történet, valós szereplőkkel, akik vasárnap délutáni unalmukat két gyengeelméjű fiatal szerelmes megtréfálásával úzik el, továbbá egy folklór elemekkel átitatott réteg s egy irracionális szint, amely a két gyengeelméjű fiatal viselkedését, reakcióit és kiszolgáltatottságát tartalmazza — különféle megközelítési lehetőségeket rejt magában, de semelyik szint, sem önmagában, sem másikkhoz kapcsolva, nem annyira vonzó, hogy majd háromórás előadásban érdekelhessen. Steril Šeligo műve, amihez Mile Korun túlzottan stilizált rendezése semmiképpen sem nyit közelítési, befogadási kaput, ellenkezőleg, még inkább eltávolít tőle. Az Esküvőnél is problematikusabb Drago Jančar műve, az Arnož... Jellegzetes, hogy közvetlenül a fesztiváli előadás után három, teljesen különböző értelmezést hallottuk a műnek, amely Andrej Smolnikarnak, társadalmi reformátornak, örökös oppozicionistának és disszidensnek az élet-epizódjaiból állt össze. Az egyik vélemény szerint a hatalommal konfliktusba kerülő, majd Amerikába kivándorló, s ott egy sertesfarmon szüntelen rőfögés és moslékszag közepette világmegváltó eszméket vajúdo Arnožban az utópista eszmék és ezek hirdetőinek kritikáját kell látni. Egy másféle értelmezés szerint Arnož ún. negatív hős, a társadalom, környezete ártalmára van. A harmadik nézet szerint viszont áldozat, for-

radalmi eszméket hirdető és ezért lehetetlenné tett ún. pozitív hős. Hogy három ennyire eltérő értelmezésre lehetőség adódik, az kevésbé érénye Jančar művének, amely főlöszlegesen böbeszedű is. Számomra Arnož elsőszorban, mert felszines, nem a saját erejéből cselekvő, hanem az író képzeletével irányított szereplő, érdektelen. Forradalmárnak csak hordószónok, akit gyorsan meg lehet unni, téveszméket hirdetőként hasonlóan hatástalan, tehetetlenségével a délibábokat kergetők karikatúrája, elutasító kritikája sem lehet, bár ha mindenképpen választani kellene, akkor talán az utóbbi értelmezés a legelfogadhatóbb.

Nagyjából így fest a XXVII. Sterija Játékok háromnegyednyi műsora. Semmiképpen sem biztató a jugoszláv dráma és színjátszás jövőjét illetően. Sem az autentikus valóság drámailag hiteles és erőteljes megjelenítése, sem pedig a valóságról, környezetéről gondolkodó ember jelenléte nem ismerhető fel sem a művekben, sem az előadásokban, az utóbbiak viszont még a korszerű színházi formanyelvnek is híján vannak. Vértelen konzervativizmus kezd sarjadni színházunkban.

Két előadás kivételt képez. Ivica Kunčević Dundo Maroje-rendezése és Ljubiša Georgievszki Erigon-rendezése. Ha egy országos szemlén, amely a legújabb hazai drámai alkotások legjavát hivatott egybegyűjteni, figyelemreméltó színpadi előadások sorozatában, az egyik legizgalmasabb színházi élmény a néhány századdal ezelőtti klasszikus mű felújítása, amikor ebből egyrészt a friss termés — drámai és színházi — középszereőségére, másfelől viszont egy remek újszerű interpretálásra kell elsőszorban gondolni. Kunčević Dundo Marojéja esetében mindkét feltételezés igaz. Hogy új dráma kiváló előadását nem láttuk, az csak előnyére szolgált a zágrábi rendező remek klasszikus előadásának. Kunčević eredeti, nem pedig kommercializált, szórakozásra átigazított szöveget vitt színpadra, s ezzel szükségszerűen megválasztotta az előadás stílusát, hangulatát, sőt tartalmát is. Nem kedélyes reneszánszkodó vígjátékot láttunk, hanem komor történetet, amelyben elkeseredett küzdelem folyik a legparányibb boldogságért, néhány percnyi örömért. A pénze után futó apa, a más pénzén élvezeteket hajhászó fiú, csak a pénzt néző kurtizán, a zsidó ékszerárus, a szolgák, a vándorok, akik a színpadon mint egy nagy téren találkoznak, kapcsolatba kerülnek — kivétel nélkül az egzisztenciális bűvészkedés kisebb-nagyobb formátumú zsonglőrjei, akik felett még színre lépésük előtt ott lebeg az a mindent és mindenkit egybefogó óriásháló, amely az előadás végén rájuk hullik. A Dundo Marojét Kunčević rendezése után nem lehet a régi kedélyes stílusban játszani. Kiderült, Držić műve nem jópofa vígjáték, hanem tragikus szálakkal át- meg átszőtt igaz emberi történet. Az előadás, amely ezt a rendezői szándékot maradéktalanul, profi szinten kifejezi, mégis kissé színház történeti tett csak, mert hiányzik legalább néhány, korunkra, körülményeinkre áthallást engedő mozzanat, amelyekből igazi színházi eseménnyé válna ez a Dundo Maroje.

Utoljára maradt Jordan Plevnes Erigon című művének előadása. A szövegben felismerhetők az irodalmi rokonság nyomai, a szürrealisták s későbbi utódaié, az abszurdok keze nyoma vitathatatlan, de ennek ellenére — s bizonyos részek vonatottsága, s némi darabosság mellett is — az Erigon esemény. A lelkiismeret színházát állítja elének Ljubiša Georgievski, annak ellenére, hogy eszközei igen heterogének, karikatúrák és jelzészzerű megoldások állnak a hosszú skálasor két végén, közöttük pedig a legkülönbélebb színészi és rendezői ötletek a naturalizmustól az abszurdig sorakoznak, váltják egymást, a forradalmár és száműzött, vándortársulatot szervező hontalan s alteregója, az Erigon nevű kutya — kutyasors mindkettőjüké — fordulatokban bővelkedő története modern faktúrájú dráma és korszerű színházi formát mutató előadás. A szándék, hogy a nemzeti öntudat keresésének tragikus mozzanatait, mondhatnánk tragikus huszadik századi mozzanatait vonultassa fel, mind az író, mind pedig a rendező hozzájárulásával megvalósult. Szürrealizmus és politika azok a szintek, amelyeken az Erigon kibomlik. Olyan előadás, amelynek legméltóbban helye volt a legjelentősebb színházi szemle műsorában. Külön erénye, hogy a rendező díszlettervezőként is bemutatkozik, s nemcsak keretet ad a történethez, hanem a felülről láttatott betegszoba bemutatásával, sajátos rálátási szöveget is kínál a történethez. A felső perspektívából színpadra vitt kórházi szoba, a helyszín nyomorát éppen úgy megmutatja, mint a szemlélő pozícióját.

Az előző Sterija Játékok gyümölcsöző folytatását reméltük, a nagy viták ellenére is a helyzetfelmérés lehetőségét láttuk; a mostani szemlét — két előadást kivéve — jó lenne minél előbb elfelejteni, s helyzetfelmérés helyett ezúttal azt remélni, hogy átmeneti, rövid életű válságról, a közepszerűség efemer kivirágzásáról van csak szó.

GEROLD László

T É V É

TÉVÉJÁTÉKRÓL SOK SZEMPONTBÓL

Az idén, május végén tartották meg Bécsben a televíziós drámaszakemberek kétévenként ismétlődő nemzetközi értekezletét, amelyen ezúttal tizenhárom ország tévéállomásai képviseltették magukat.

A vendéglátó osztrák televízió mindent megtett, hogy a legfiatalabb műfaj, a tévéjáték istápolóinak technikai lehetőséget és megfelelő légkört teremtsen a tapasztalatcseréhez, a minél meghittebb őszinte beszélgetéshez.

Az eredmény nem maradt el. Öt napig folyt reggeltől estig a vetítésekkel tarkított vita, és mindig rövidnek tűnt az idő.

Természetesen ez nemcsak a vendéglátók kedvességének és szolgálatkészségének köszönhető. A televízió drámaszakembereinek, ha összejönnek, van miről beszélgetniük. Talán nem túlzás, ha azt állítom, hogy a drámaműsoroknál sajátosan és töményebben jut kifejezésre a televízió alapvető ellentmondása: hogy bár műszaki kommunikációs lehetőségeit tekintve minden idők legdemokratikusabb eszköze, a gyakorlatban szabály szerint a társadalmi konformizmus fellegvára.

Hogy miért épp a tévédrámánál sűrűsödik be leginkább ez az ellentmondás, az is érthető. A tévédráma a művészet, tehát a hitelesség és őszinteség igényével lép a néző elé, és ebben az igyekezetében elkerülhetetlenül összeütközésbe kerül mindazokkal a beidegzett sablonokkal, kánonokkal, közhelyekkel, amelyeknek legfőbb terjesztője és védelmezője maga a televízió.

Közvetlenül erről kevés szó esett az értekezleten. Néhány felszólalót kivéve, akik elmondták, hogy a saját környezetükben milyen nehezen tör magának utat egy-egy merészebb egyéni alkotás, senki sem beszélt a televízió konzervatívizmusról általában, de a szűkebb szakmai felszólalásokból is minduntalan kicsillant, hogy jelen van ez a tudat.

A legközvetlenebb ilyen felszólalást némi fanyar elégtétellel vehettem tudomásul. Az egyik nagy, ultramodern berendezéseiről híres tévéállomás munkatársa arról beszélt, hogy a stúdiók bizonyos értelemben gátolják a fejlődést, a minőséget. Hogy az óriási befektetések kifizetődjének, a stúdiót roppant ésszerűen, gazdaságosan kell kihasználni, és ez mulhatatlanul rányomja bélyegét a műsorok fizionómiájára. Ezt a kétségtelesen helytálló tényt figyelembe véve az újvidéki televízió drámaműsora rendkívül kedvező helyzetben van: stúdió híján valamennyi tévéjáték természetes objektumokban készül. Igaz, eddig még nem vettük észre, hogy ez a körülmény bármilyen tekintetben kedvezően befolyásolná a produkciót.

Ezzel nem akarom azt mondani, hogy a felszólalónak nem volt igaza. Valóban, a televízió átka a nagy szervezet és a nagy befektetés. Nem lehet vitás, hogy ennek hatása érződik a műsoron, de ez csak egyik része a dolgoknak.

Hasonló megfontolásból indult ki az a vitázó is, aki az újabb kori filmgyártás történetéből próbált a televíziós drámaprodukció jövődjére következtetni. A film, mondta ez a kolléga, megvívta a maga harcát a mammutvállalatok ellen. Az alkotói értelemben izgalmas filmek legtöbbjét az utóbbi időkben a kis vállalatok és társulások produkálták. Vannak jelek — hála a műszaki fejlődésnek —, hogy a televízió is ez lesz az útja.

Hogy a megállíthatatlan demokratizálódási világfolyamat hatása alól végső fokon a tévé sem vonhatja ki magát, az egyáltalán nem kétséges. Csak abban nem hiszek, hogy ez a folyamat, a tévé esetében, elsősorban a műszaki újítások, a miniatürizálás eredménye lehet. Példának vehetjük

itt is a kis filmvállalatokat és alkotói társulásokat. Való igaz, hogy kivívták maguknak a lét jogát Hollywood és egyéb óriásokkal szemben, de hogy lendületüket miként befolyásolja a mindenható mozihálózat, amely rendszerint a filmgyáráktól is konzervatívabb, arról keveset tudunk. Hasonlóképpen arról sem szól a fáma, hogy az egyre szaporodó kis tévéműsorgyártó vállalatok miként dülöznek a nagy Televízióval, amely a legtöbb országban kizárólagos joggal rendelkezik a pénz és ami még fontosabb — a közvetítő hálózat felett. Bármilyen inventíven ereget a tudomány és a technika a demokratikus mezőnybe újabbnál újabb lovat, olyan lovat még nem talált ki, amelyiket a bürokrácia, ugyanolyan inventíven, meg ne nyergelt volna.

Annyit mindenesetre elismerek, hogy a maga módján az értekezleten vetített műsoranyag is alátámasztotta a masztodonok alkonyába vetett hitet. Itt is mindenekelőtt a kis televíziók jelentkeztek olyan műsorokkal, amelyekhez, hogy úgy mondjam, érzelmileg kötődnek, amelyeket művészi, alkotói szempontból fontos öngigazolásnak tekintenek, míg a nagyok sokkal racionálisabban, szinte laboratóriumi precizitással válogatták nagy termésükből a konferencián bemutatásra kerülő szemelvényeket. Mintha a kis tévékben több idealizmus lenne.

Természetesen ez a bizonyíték is feltételes. Mert ha a televíziós szervezet nagysága törvényszerűen nehézkességet, csontosodást szül, nem törvényszerű a fordítottja. Így a kis tévék előbb említett igyekezete mögött lehet szellemi dinamizmus és rugalmasság, de provinciális nagyratörés is.

*

Ezek a közvetve általános problémákat feszegető felszólalások azonban inkább csak mellékszöngéi voltak a vitának, amely az értekezlet feladatához híven, mégiscsak magára a drámaprodukcióna összpontosult.

Ebben a keretben a legjelentősebb talán az „ifjúsági vita” volt, vagyis a felszólalásoknak az a nagy csoportja, amely a bemutatott drámák alapján az ifjúsági kérdések megközelítését vitatta.

Ennek a vitának a középpontjában egy svájci dráma állt, amely a harvannyolcas lázadó fiatalok erkölcsi és politikai megfenekléséről szól, de csatlakoztak hozzá más produkciók is, amelyek az ifjúság életének egy-egy jelenségével, pl. az ifjúsági bűnözéssel, az üres lakóépületek megszállásával stb. foglalkoztak.

Hogy a televízió a drámaprodukciókban időszerű kérdésekkel foglalkozik, az társadalmi és művészi szempontból egyaránt igazolt. A tévédráma is színház, és az élő színház mindig az volt, amely kora és társadalma létkérdéseivel foglalkozott. A mód azonban, ahogyan az értekezleten bemutatott tévédrámák a fiatalok létkérdéseivel foglalkoztak, többszörösen megkérdőjelezhető.

Mindenekelőtt talán azt lehetne felróni ezeknek a műsoroknak, hogy nagyobb részüik megreked a jelenségek ábrázolásánál, a pusztá ténymegállapításnál. Meg sem kísérelik, hogy választ adjanak a fiatalokat nyug-

talánító, azokat társadalomellenes magatartásra készítő kérdésekre. Nem gondolok a pozitív válaszra. Világos, hogy sem egy, sem tíz tévédráma nem adhat receptet a mai világ vajúadásaira, amelyeknek része és következménye a fiatalság úttalansága egyes környezetekben. Azt azonban, hogy mi a szellemi és erkölcsi zsákutca, hogy melyek azok az alapvető emberi értékek, amelyeket az elnyomás ellen lázadva sem lehet büntetlenül megtagadni, pontosan tudjuk.

Hogy ez a tárgyilagos ábrázolás és ténymegállapítás csak látszat és valójában menekülés a problémák őszinte és ihletett megközelítéséről, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a műsorok „ifjúságközpontúsága” — mentesítése minden egyéb vonatkozástól. Megkísérlem ezt két példán bemutatni:

Valamennyi műsorban a szülő, az otthon csak futólag jelenik meg, és ha megjelenik, akkor sem szülő, hanem szociológiai sablon: elfoglalt menedzser, élvhajhász milliomos, meghasonlott forradalmár, közömbös alkoholista, vaskalapos konzervatív stb. Egy szó sincs arról, hogy miért olyan a szülő, amilyen, van-e erre a témára párbeszéd szülő és gyerek között, vagy ha nincs, hol szakadt meg a kapcsolat és miért. Ennélfogva ezek a drámák — talán akaratlanul is — azt a gondolatot sugallják, hogy szülő és gyerek két világ, amelyek között nincsen híd. Hogy az ilyen szemlélet milyen szélsőségek, milyen zsákutca felé vezet, azt talán nem kell részletezni.

A másik példa szintén elgondolkasztató. A bemutatott drámák közül egyetlenegyben jelenik meg egy öregember, az is mint a fiatalokú bűnözők erőszakoskodásának tárgya. Ez a sablon is ismert. A szociológiai kutatások sokasága bizonyítja, hogy a fiatalok agresszivitás előszeretettel választja tárgyául a gyengéket, védteleneket, különösen az öregeket. De mi értelme ezt a közhelyet tévédrámában elismételni? Nem lenne társadalmilag indokoltabb és művészileg hálásabb ennek a jelenségnek az okát kutatni, vagy legalább megkísérelni a dialógust róla? Még akkor is, ha meg kellene mondani, hogy az öregekkel szembeni ifjúkori agresszivitás szintén a társadalmi valóságból fakad; abból a társadalmi valóságból, amely anyagi javakat hajszolva az öreget kirekeszti az élet peremére, eldobja, mint a kifacsart rongyot, példát mutatva a fiatalnak, aki ebben a példában ösztönösen is a saját jövő sorsát gyűlöli.

A dolgok bonyolult, áttételes voltát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a vetítéseket követő vita nemigen érintette az ilyen alapvető kérdéseket. A svájci dráma esetében, amely őszinteség, gondolati és érzelmi gazdagság tekintetében felülmúlta a többi, az egyik angol kolléga csak a dramaturgiai fogyatékoságokat látta. Nem vette észre azt a hamleti életérzést, amely az egész művet áthatotta és amelynek egyik kifejezője épp ez a szokványostól eltérő dramaturgia volt.

A többi fiatalokról szóló drámával kapcsolatban is kevés szó esett a témához való hozzáállásról, de annál több a formáról, arról, hogy lehet-e

az ilyen műveket egyáltalán tévéjátéknak tekinteni. Panaszkodtak a szerkesztők, dramaturgok, hogy milyen nehéz a fiatal szerzőkkel és rendezőkkel dolgozni; nem fogadják meg a jó szót, csökönyösen ragaszkodnak a maguk kitalálta formákhoz, fittyet hányva a dramaturgia törvényeinek.

Különös, de mintha nem vették volna észre, hogy a formai kánonokat védve az új betörése ellen mégiscsak arról beszélnek, ami szerintük szakmai szempontból nem tartozik ide, hanem a társadalomtudományhoz, filozófiához...

Elfelejtették azt, amit egyébként, elméletben, bizonyára valamennyien nagyon jól tudnak, hogy a művészetek történetében a kánonok és szabályok főleg arra voltak jók, hogy megjelöljék az új nemzedéknek, hogy merre kell kitörni. Elismerem, hogy a fiatalos hév olykor téves falat dönget. Épp ezért, ha van feladata a szerkesztőnek, dramaturgnak a falakat és kánonokat döngető fiatal alkotóval szemben, akkor az semmi esetre sem lehet a falak és kánonok védelme; inkább az, hogy tudatosítsa benne azt a szellemtörténeti lépcsősort, amely őt magát is idáig vezette, és segítsen neki különbséget tenni az utat elzáró fal és a felfelé vezető lépcső téglái között. Már csak azért is, mert ezen a ponton olvad legtökéletesebben egybe forma és tartalom: a kánonrombolók felfelé ívelő lépcsősora önmagában a drámák drámája, az eposzok eposza.

Mindent nem bírálatként mondtam el, inkább annak szemléltetésére, hogy hol vannak az értelmiségi lázadás határai. A televíziós értelmiségi szidja a monstrumot, lázad a tévé konformizmusa és konzervativizmusa ellen, de csak addig, amíg nem az ő bőréből van szó. Akkor kiderül, hogy ő is a tévé produktuma.

*

A harmadik nagy témakört, amely időről időre felmerült a beszélgetések során, talán úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a kép és a szó viszonya. Természetesen ez sem új téma. Vannak szellemes érvekkel alátámasztott felfogások, amelyek szerint a televízió mindenekelőtt kép, csak kép és hacsak lehet semmi egyéb, élő kép, amely önmagáért és önmagában beszél, a szóra nincs szüksége, mert hozzá képest minden szó csak dadogás. Az ilyen felfogások kizárólagosságának és egyoldalúságának bizonyítására talán nem kell sok szót vesztegetni. Elég arra emlékeztetni, hogy létezik a gondolat, a kategóriák fényképezhetetlen világa.

Vannak tartalmak, amelyeket a kép minden szónál hitelesebben, közvetlenebbül és árnyaltabban fejez ki, de vannak olyanok is, amelyeket csak a szó fejezhet ki. A művészet a dolgok totalitását kívánja megragadni, és a tévéjátéknak szüksége van mindkét kifejezőeszköze.

Ezt a tényt kiválóan példázta két kísérleti műsor fogadtatása az értekezleten.

Az első nagy svájci—olasz koprodukció, balettfilm, amely a „világ-

végét” és a túlélést, próbálta kizárólag a zene és a tánc eszközeivel kifejezni.

„A szép emberi testek szép mozgásától nem láttam a katasztrófát...” mondta a vetítés után az egyik felszólaló, egyszerűen megfogalmazva a tartalom és forma ellentmondását ebben a műsorban.

A másik műsor még provokatívabb volt. Samuel Beckett „I + II négyzet” című saját rendezésű filmjében szöveg és zene nélkül négy csuklyás alak járkál egy, a padlón kijelölt négyzet oldalain és átlóin, meghatározott szabály szerint, úgy, hogy mindig a központban, az átlók metszésénél találkoznak és tévedhetetlenül kikerülik egymást. Ez a járkálás pontosan 15 percig tart.

A néző az első percben meghökken, elfogja valami sejtés, a másodikban várja, hogy történni fog valami, a harmadikban intenzíven kívánja, hogy történjen végre valami, a negyedikről az utolsóig pedig már csak azt kívánja, hogy legyen vége az egésznek, mert unatkozik.

Egy-két, mondhatnánk, vitapezsdítőnek beiktatott kísérleti műsorból természetesen nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, de a jelenlévők tartózkodó reagálása, amely nyilvánvalóan nem a technikailag és művésziileg kifogástalan kivitelezésnek szólt, mindennél ékeesebben bizonyította, hogy nem tudnak azonosulni a kísérlettel, a szó kiiktatásával egy művészetből, amelynek legfőbb erénye a szintézis lehetősége.

Hasonló sorsra jutott egy elmefuttatás a drámaműsorok céljáról. Valaki ugyanis, műsoraink nézettségéről elmélkedve kimondta a szentenciát, hogy a tévédrámának szórakoztatónak kell lenni. A visszhang, mint a kísérleti műsorok esetében, itt is tartózkodó volt, bár nyíltan senki sem szállt vitába a felszólalóval, ami jórészt érthető.

Belefogni ebbe a vitába ismét azt jelentette volna, hogy túlmennek az értekezlet keretein, mert mindenekelőtt talán azt kellett volna tisztázni, hogy mit is jelent mai értelemben a szórakozás fogalma, pontosabban mit ért alatta a televízió nézőközönsége.

Ez viszont bonyolult kérdés, különösen televíziós szemszögből nézve, mert hiszen a televízió maga is ludas abban, hogy a szórakozás fogalma eltávolodott napjainkban játék és az időtöltés aktív fogalmától, és vészesen kezd hasonlítani a fogyasztói társadalom egyéb passzíváló és egyéniségtörő produktumaihoz. Ezen a nyomon haladva el kell jutni a szórakozás logikai ellenpárjához is, az unalomhoz, ahogyan ma a szellemi renyhéséget és ürességet nevezik, amelynek szórakozás az orvossága és így tovább.

Mindebbe az értekezlet résztvevői nem tudtak vagy nem akartak belebocsátkozni. Reagálásaikból azonban kiértzett, hogy aligha csinálnák örömmel azt, amit csinálnak, ha a tévédráma nem lenne több és nagyobb, mint konzum értelemben vett szórakozás. És ez mindenképpen dicséretre válik.

A levetített műsorok kapcsán még sok érdekes kérdés vetődött fel, mint például a nemzeti és regionális kultúra viszonya, az író és a televízió viszonya, és hogy egy eretnekségyszámba menő témát is említsek: az ismert művész megjelenésének lehető negatív jelentősége, amit legtöbbször Fritz Lehner neves osztrák rendező fogalmazott meg „Szép napok” című tévéfilmje ismertetőjében, mondván, hogy olyan embereket kerestek, akiknek az arcáról látszik, hogy parasztok és nem csak parasztot alakítanak.

Nem is lehet valamennyi felvetett témát felsorolni. Ez a tarkaság, a gondolatoknak ez az áradása volt talán a legnagyobb értéke ennek az értekezletnek. Nem tudom, kiből mi szűrődött le ebből a közel egyhetes eszmecsereből, de valószínűleg mindenkiben nyomot hagyott az a felismerés, hogy egymástól függetlenül és egymástól távol, szinte azonos dolgokon töprengünk: azon, hogy miként fejezheti ki legteljesebben a tévéjáték az embert és a kort, amelyben él. Ami engem illet, személyesen, sok kérdésben igazolta felfogásaimat ez az értekezlet, más, egyszerűnek látszó kérdésekben pedig óvatosabbá, megfontoltabbá tett. Bizonyára mások is így voltak velem. És ez a legtöbb, amit egymásnak adhatnak az emberek.

SAFFER Pál

T Á J É K O Z Ó D Á S

EGY (VOLT) FILMES

Egyedülálló esemény „rázkódtatta meg” Zágráb város polgárait 1979 tavaszán: a város főterén, több száz véletlen járókelő szeme láttára meztelenre vetkőzött egy különben sem átlagkinézésű férfi. Futólépésben néhány kört tett a köréje szoruló emberhurokban, majd felöltözött és el-sietett — a legközelebbi rendőrállomásra. Tomislav Gotovac filmrendező a közrend megbontása miatt ezerdináros pénzbüntetéssel sújtotta a ki-hágási bírót.

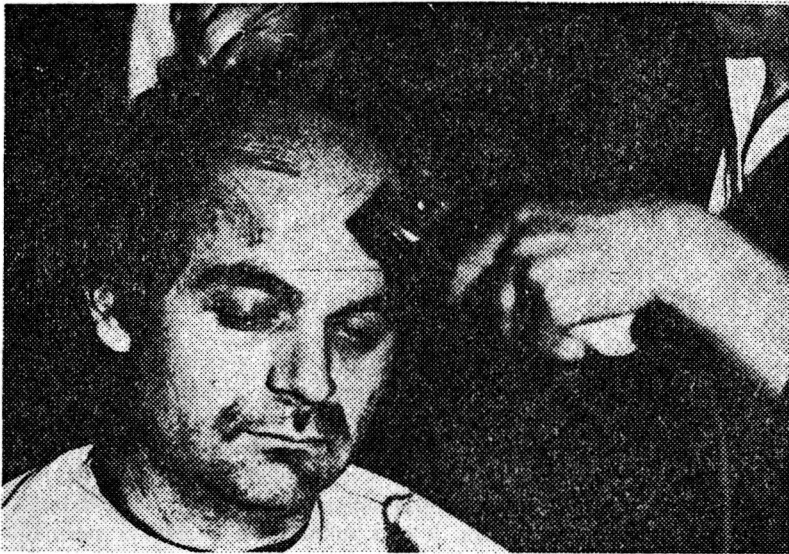
Az eset nem tapasztalt visszhangot és publicitást váltott ki, mert — mint kiderült — Gotovac a 10. Nemzetközi Zenei Biennále egyik általa kreált művészeti akcióját használta fel a fenti cselekedetre. A biennále igazgatósága még aznap közleményben határozta el magát a nem mindennapi esettől, hangsúlyozván, hogy Gotovacnak a biennále szervezői-hez beterjesztett akciótervezetében nem volt utalás a meztelenkedésre. Bárhogy is történt, a közvélemény szemében erkölcstelen Gotovac elérte, hogy róla többet beszéljenek, mint a rangos zenei szemle összes többi manifesztációjáról. Sokak által exhibicionistának bélyegzett viselkedés-

nek köszönve végre rá — és jelentős (film)művészeti munkásságára — irányult a kritikások figyelve.

Hogy az így előlegezett „bizalom” nem volt alaptalan, elég csak néhány utalás. Gotovac kísérleti filmjei nemzetközi körútjuk során 1978-ban Lublinban, Lódzban és Varsóban; 1979-ben az avantgarde filmek harmadik nemzetközi londoni szemléjén, s ugyanabban az esztendőben Amsterdamban, Utrechtben, Hágában és Párizsban (Centre Georges Pompidou, Salle de Cinéma du Musée) kerültek vetítésre. A neves párizsi művészeti intézmény nemzetközi műsorán Gotovac munkáinak két vetítési napot biztosítottak, ami még egyetlen kelet-európai szerző esetében sem fordult elő. Itt, mintegy száznegyven perc alatt tíz alkotása került bemutatásra.

Gotovacról hivatalos filmkörökben sokáig nem vettek tudomást, s amikor foglalkoztak vele, akkor is az úgynevezett „fekete hullám” frontjával hozták kapcsolatba. Pedig nem adott rá okot. Már csak azért sem, mert nem készített történeteket feldolgozó, narrációra épülő játékfilmeket. A játékfilmekről mindig is rossz volt a véleménye. Azt tartja rólok, hogy kiszolgáltatottak, hogy propagandisztikusak, hogy az alkalmazott művészet osztályába tartoznak, s más művészetek esztétikai normáihoz igazodnak. Amit mond, komolyan gondolja, hiszen kevés ember nézett meg annyi játékfilmet ebben az országban, mint ő. Az ötvenes évektől kezdve vagy két évtizeden át nem volt olyan nap, amikor ne ment volna moziba. Tízszer-tizenöt-ször is megnézett egy-egy filmet. Első nagy felfedezettjének, Hawksnak a *Vörös folyó*ját emlékezet szerint hússzor látta. Akárcsak Milestone *Nyugaton a helyzet változatlan*ját vagy Kurosawa *Rasomon*ját, s később Bresson, Godard műveit.

Gotovac a mozizást hivatásként, munkaként fogta fel, szemben hivatalnoki tevékenységével, melyet átmeneti állapotként, egzisztenciális alapozásként könyvelt el a nagy filmfeladatok előtt. Tíz évig volt hivatalnok, tíz esztendeig készült a filmes pályára. Nem volt film, melyet időközben ne nézett volna meg legalább tízszer. A rendszeres mozizás megtette a magáét, s Gotovac előtt egyre inkább lehámlott a játékfilmek vázát — pontosabban: mázát — képező narratív lerakódás. Az ötödik-hatodik vetítés után már nem a történet volt számára a megragadó, hanem a film szerkezete, nyelvi felépítése, belső dinamikája és technikája, maga a médium. Már az ötvenes évek közepén a hivatásos kritika gyakorlatától eltérő módon analizálta a játékfilmeket: mellőzte a szociológiai, pszichológiai és jelentésbeli tényezőket; figyelmét a filmek elkészítésének mikéntje kötötte le. Másrészt megismerte a jelentős rendezőket és színészeket. Nem véletlen, hogy későbbi kísérleti rövidfilmjeit kedvenc rendezőinek ajánlotta. Betéve tudta már egyes rendezők ritmusát, technikai eljárásait, jellemző képbeállításait. Megfigyelte például, hogy Hitchcock *Udvari ablak*jában Jimmy Stewart általában közel- és nagyközelképben jelenik meg, az általa látott filmvalóság pedig totálban. Az ilyen

apró megfigyelések, felfedezések váltak később Gotovac kísérleti filmjeinek indítékaiává.

Első filmkísérletét a hatvanas évek elején realizálja Vladimír Petek unszolására. S mert Gotovac irtózik a technikától — pontosabban annak gyakorlati részétől —, Petek vállalja a fényképezést. A rögzített kamerával és végig kontrasztos eljárással készült debütáns mű nem más, mint a filmmitológia ódája, melynek képsorain az *American Society of Magazine Photographers* című évkönyv, egy H. Cartier—Bresson-monográfia és két svéd erotikus folyóirat lapjai egymást váltva, egymáson ugrálva, hosszabb-rövidebb vágásokkal villannak fel. 1963-ban úgyszintén Petek a felvételezője Gotovac első jelentősebb alkotásának, *Egy faun délelőtti* című nyolcperces kisfilmjének. A cím Debussy zeneművének időbeli fordítottja. Konkrét esetben Gotovac arra utal vele, hogy hivatalbeli kötöttségei miatt szinte alkalma sem volt megismerni Zágráb délelőtti arculatát, életvitelét. Az *Egy faun délelőtti* tehát nem más, mint menekülési, szökési kísérlet a szürke órákból és napszakokból. A mű három szerkezeti részre oszlik. Az első rész végig azonos gyújtópontú lencsével, rögzített felvevővel készült, a második és harmadik részben már változik a fókusz távolság, először egy irányban, majd zoomozással előre-hátra. Az első részben alig történik valami, a másodikban csak egy falfelületet látunk, melyet a kamera enyhe ütemben egyre közelebb hoz, az utolsó részben pedig a beinduló cselekmény és a beállítás mélységének megváltoztatása révén kaotikus hangulat kerekedik. A mű

hármás tagolódása utalás Godard *Bande a part* című játékfilmjének három kulcsfontosságú jelenetére, továbbá Howard Hawks munkásságának egészére, amelyben a hármás szám a népmesékben honos funkcióval bír (pl. *Rio Bravo* című filmjében a seriff irodájában egymást követően három dal hangzik el, a jelenetek legtöbbször három színészre épülnek stb.).

Az *Egy faun délelőttjét* Gotovac programfilmnek, egyéni kiáltványnak szánta, amelyben leszámolt a szociológiával és a pszichológiával, a klasszikus meseszövevéllel, pontosabban azzal a megkövesedett nézettel, amely a filmet élő szervezetnek, az individuális beleélés eszközeként tekinti. Míg az *Egy faun délelőttje* három részre tagolódo egyetlen egész, az *Irány*, a *Kék lovas* és a *Körpálya* című triptichon különböző technikai-nyelvi eljárásokat külön-külön manifesztáló tematikai blokkoknak tekinthető, ismét kifejezett reminiscencia jelleggel (az elsőben Duke Ellington, a másodikban Art Blacky, a harmadikban pedig Count Basie zenéjét halljuk). A gotovaci mű visszaemlékezés-motívuma az alkotások szerkezeti felépítésében ugyancsak érvényesül. Az *Irány* utalás Stevens *Hely a nap alatt* című játékfilmjére: Gotovac a kamerát egy villamoskocsiban a vezető mögé rögzíti. A kép tehát rögzített, de mivel a koci sínen mozog, vele mozog a kamera is. A *Kék lovas* tisztelgés Godard *Éli az életét* című alkotása előtt. Petar Blagojević felvételező kézikamerával rögzíti a belgrádi kocsmák hangulatát. A rögtönzésre és esetlegességre alapuló koncepció Godard-nak azokra a schwenkjeire emlékeztet, melyeket *Kifulladásig* és *Éli az életét* című alkotásaiban alkalmaz: a szereplők közti párbe-

szédet oly módon szakítja meg, hogy egy-egy jellegzetes schwenkkel a kamerát az utcai járókelőkre fordítja. A triptichon utolsó darabja Szergej Jutkevics *Aranyhegyek* című művének egyik, Gotovac agyába védődött eljárására épül. Jutkevics ebben a filmjében úgy érzékelteti a magány elhatalmasodását, hogy a fotelba roskadó szereplőt körben mozgó kamerával fényképezi: Gotovac felvételezője egy magas épület tetején saját tengelye körül forogva ejtett kézikamerával felvételez, miközben ketten támogatják, hogy el ne szédüljön. A kiindulópont a felvételező lába, majd a kamera lassan emelkedik, miközben állandó körözésben van. Végül is az égre meredő felvevőgép egyre nagyobb körívet fog be, amivel a Jutkevics-filmben ábrázolt spirálist szimulálja, ám ellenkező előjellel.

Bár filmjeit társadalmi támogatás nélkül készítette, Gotovacnak 1966-ban sikerült újabb négy filmet forgatni: a *Hová megyünk, ne kérdezzéteket*, a *Jól érzem magamat* és az *St Andjelko Habazin*, az *Ellát* pedig Ivo Lukas felvételezte. Számbelileg nem valami impozáns filmtermését elsősorban a szegényes, redukált eljárások jellemzik. A mű nem a cselekményt, hanem tulajdon nyelvét, magát a médiumot fejezi ki. Időtartama általában jóval hosszabb attól a minimális időtől, amely a filmben releváns alkotói módszer felismeréséhez szükséges. Gotovac filmjei így csak látszatra mutatnak hasonlóságot Warhol törekvéseivel, ahol a tartam el-túlzása leginkább a téma szolgálatában áll. Gotovac filmjeinek viszont nincs a médium nyelvi tartozékaitól elválasztható, az objektív világ elemeihez kötődő tematikai töltete. Alkotásainak konceptuális felépítése külön történeti jelentőséggel bír, amely jóval meghaladja a jugoszláv kísérleti filmezés műfaji képességeit.

Filmet nézni és filmet csinálni — Gotovac számára a kettő között nincs nagy eltérés. Talán ezért is hagyta abba az aktív filmezést, a materiális értelemben vett filmkészítést. A kamera funkcióját így utóbb szemei vették át, a pergő film, a strukturált egész pedig maga lett a zajló élet. „Első rendezésem az volt, amikor munkába álltam: asztal és papiros, asztal és papiros... számomra valami egészen normális dolog. Movie a maga módján. Mozi-ba viszont nem szórakozni, hanem dolgozni jártam. Minden filmnézést munkának tartottam, a film volt számomra a valóság. Ezért élvezek hát a nézésben, minden pillantásom egy-egy film; amint felnyitom a szemem, máris kezdődik a film. Amikor valamilyen tárgyat, dolgot szemlélek, én lényegében újjáteremtem. S itt többé már nem lényeges sem Bresson, sem Dreyer, mert immár én teremtek és kreálok annak alapján, amit tőlük kaptam, és amikor azt mondom, hogy egy filmet tízszer kell megnézni, ez egy nagy igazság, mert ahogy én változok, úgy változik maga a film is. Végeredményben a *Hely a nap alatt*ot huszonöt éve nézem szakadatlanul, és minden alkalommal tudom, hogy ezek mind különböző filmek, más-más nézőpontok”, vallja Gotovac

arra célozva, hogy az ember, élete folyamán, valójában egyetlenegy filmet néz, mint ahogy Faulkner is mindig ugyanazt a tíz könyvet olvasta.

Gotovac ráeszmélt, hogy a filmkészítés és a filmnézés egy és ugyanaz. Ám arra is rájött, hogy a játék- és dokumentumfilmek 99 százaléka nem más, mint a médium ellen elkövetett erőszak. Kevés a filmszerűen készült film. A film rendeltetése a regisztráció, ehhez pedig nincs szükség kamerára, vetítőre és vászonra, mert nincs különbség a megélt valóság és a filmmédium között: az emberi szem az objektív, az emlékező agy pedig a vetítő. Vallja, hogy nincsenek művészetek, az egész világ egy művészeti, esztétikai tünemény. Valós happeningjeit és városi akcióit ezért nevezi filmesszéknek.

Itt pedig Gotovac tevékenységének új fejezetéhez értünk, amikor újra vissza kell nyúlnunk a történelembe. Mindamellet, hogy sajátos filmkonceptusain kívül fényképezéssel és kollázsolással is foglalkozott, Gotovac volt az egyik első jugoszláv happening eszmei szerzője és kivitelezője 1967-ben (leszámítva azt az extrém kijelentését, hogy első happeningnek első munkanapját, tízéves hivatalnokoskodását pedig tér- és időbeli happeningnek tartja). Bátran állítható, hogy Gotovac pusztá megjelenése is felér egy happeninggel, egy spontán akcióval. Ehhez persze ismerni kell kétféle behemót természetét, hosszú szakállát és hajzatát, elmaradhatatlan trapperöltözékét (újabban kopaszra nyírva, öltönyben szerepel a zágrábi sajtóban, melynek egyes orgánumai — a *Polet* és a *Studentski list* — szinte kabalájukként tartják számon az „öreg Tomot”, s fotósaiknak állandó kereszttüzében áll). A zenei biennálén botrányt okozó test-manifestációjának ciklusába tartozik 1981 novemberében végbevitt *Zágráb, szeretlek* című akciója, amikor is Howard Hawks *Hatari!* című filmalkotása előtt tisztelegve meztelen tettel ereszkedett hasra a város legforgalmasabb utcáján, hogy megcsókolja az aszfaltot. 1980–81 folyamán több hommage-akciót hajtott végre a nyilvánosság előtt. 1980 decemberében kéregető művészként vonult végig Zágráb központján. Koldulás és a közrend elleni vétség miatt vonták felelőségre. Gotovac a hivatalos szerveknek kijelentette, hogy a művelődési életben tapasztalható visszasságok elleni tiltakozásként folyamodott ilyen módszerhez, másrészt rendszerint visszautasításra talál a közművelődési közösséghez betervezett kérvénye, amelyben anyagi támogatást kér művészeti tervezeinek megvalósítására. Koldulásból összegyűjtött pénzét kívánta erre a célra fordítani. A kihágási bíró Gotovacot az összekoldult 233,85 dinár elkobzására és tíznapi elzárásra ítélte. A vádlott azonban fellebbezett annál az oknál fogva, hogy immár tíz éve nem nyírt haját, nem borotválta szakállát, s a börtönbüntetés letöltése művészi rekvizitumainak elvesztését jelentené. A fellebbezést indokoltnak tartják (!), s Gotovac büntetését 500 dinárt kitevő pénzbírságra változtatják. Hogy az ironia még nagyobb legyen, 1981 júniusában egy köztéren Gotovac nyilvánosan levágatja haját, és leborotválja szakállát (Hommage á Carl

Theodor Dreyer). Hommage-sorozatának utolsó tételeként Vjekoslav Freceének, a „tisztaság apostolának” emlékére köztisztasági alkalmazottnak öltözve felsöpör néhány utcát.

A phallosz-mitológia sajtóságos adalékaként fungál *Leszámolásom ve-lük* című akciótervezete. „Pun mi je kurac” (Tele van a faszom) felirátú papirosokra a szerző mintegy harminc zágrábi művész és művelődési intézmény nevét szándékozik kiírni. Kiötli magának a *Kurac-art* (Fasz-művészet) terminust, melynek első akciója a *Tomislav Gotovac várja, hogy a fasza felálljon* címet viseli. Az ötlet még 1977-ből származik. A közönség előtt lezajló s videoszalagra rögzítendő 45 perces akció folyamán az anyaszült meztelen Gotovac koncentráció révén merevedésbe próbálja hozni nemi szervét. Az akció akkor is sikeres, ha az erekció nem áll be, „ami igencsak valószínű”.

Gotovac a radikális alkotói kísérletek, illetve ellenművészeti tendenciák azon ritka képviselője, aki egy szilárd, határozott, aránylag könnyen percipiálható image-t tudott magából teremteni. Olyan image-t, amelyre aztán már szinte gyerekjáték volt jelentésbeli többletet építeni, s amely egyúttal annyira képlékeny és rugalmas, hogy a magamutogatás nem-egyszer túlzásnak vélhető adagjaitól eleve elhárítja a banalitás, avagy a vulgarizálás beütéseit. Egyszerűen kár és veszteség lett volna, hogy egy olyan fizikai testfelépítmény, amilyennel Gotovac rendelkezik, nem az-zal a tudattal áldatik meg, amellyel ugyanaz a Gotovac ejti kétségbe a konvenciókhoz szokott honpolgárokat és a kultúrbirokrácia ügy-nökeit.

SZOMBATHY Bálint

KRÓNIKA

BŰCSŰ MEŠA SELIMOVIĆTÓL. Belgrádban július 11-én 72 éves korában elhunyt Meša Selimović, a modern jugoszláv irodalom kimagasló egyénisége. Tuzlán született 1910-ben. Belgrádban szerzett tanári oklevelet. 1941-től részt vett a népfelszabadító háborúban, majd Belgrádban állami tisztviselő. 1947-től Szarajevóban él, ahol a Pedagógiai Főiskola tanára, majd a Filozófiai Fakultás docense, később igazgatója a Bosna-filmnek, utána pedig a szarajevói Nemzeti Színháznak. Utolsó munkahelye a Svjetlost Könyvkiadó főszerkesztői tisztje volt. Nyugdíjbavonulásától, 1974-től élt ismét Belgrádban.

Bár még egészen fiatalon elkötelezte magát az irodalommal, s 1950-től több elbeszéléskötete, sőt regényei is jelentek meg, a jugoszláv irodalom nagyjai közé az 1966-ban megjelent *A dervis és a halál* című nagyszerű regénye emelte. Ezt a remekművet követte még *Az erdő és foglya* című s lettek e regények életművének csúcsteljesítményei. „Elmúlt századokat, elmúlt háborúkat és szenvedéseket, történeti és áltörténeti hősokeket, életeket és élethelyzeteket elevenít fel, de sohasem csak a múltidézés szándékával, legkevésbé azért, hogy — ravasz módon — a múltból átmentett történetekkel és sorsokkal, bűnökkel és hőstettekkel a jelent vegye célba, hanem azért, hogy az emberi élet örökösen ismétlődő, mindig nyomasztóan időszerű kérdéseit fogalmazza meg, mégpedig a költészet változó ritmusú, de nem változó jelentésének útjait követve.” — írja Magyar Szó-beli méltá-

tásában Bányai János, majd a két regényről szólva megállapítja: Világot teremtett Meša Selimović, nem regényformát; a szavakra figyelte elsősorban, a szavak hangzására és jelentésére, elrendezésükből következő egyediségükre és eltéréseikre, nem a múlt-ra vagy a múltnak a jelenben való ismétlődésére. Ezért tekinthető az ő *regényírása* soha be nem fejezhető párbeszédnek a költészettről. A szavak ártatlanságát és tisztaságát védi ez a párbeszéd, de nem a szavak semlegeségét a mindig túlságosan is éber, gyanakvó Avdagákkal szemben, akik a személyes élet erőd-reményét ostromolják soha nem szűnő erőszakkal. Ebben a világban, ebben a párbeszédben és soha nem csendesülő küzdelemben az ember — mint Meša Selimović hősei — mindig a végső kérdésekkel, a legegyszerűbb és leg súlyosabb gondokkal áll szemben, vallatóra fogva önmagát és a világot, mint minden igazán nagy versben. Mint minden nagy regényben, amilyen *A dervis és a halál*, amilyen *Az erdő és foglya*”.

Meša Selimovićot Belgrádban temették el. Sírja Miloš Crnjanski és Skender Kulenović örök nyugóhelye mellett van.

MEGHALT RADOMIR RADUJKOV. Július első napjaiban ismert művelődésügyi és társadalmi-politikai személyiséget veszített el Vajdaság: hatvankilenc éves korában elhunyt Radomir Radujkov a Föderáció Tanácsának tagja. Számos társadalmi megbízatása mellett Radomir Radujkov igazgatója volt a Slobodna Vojvodina

(mai Dnevnik) napilapnak, 1954 és 1968 között elnöke az ország legrégebbi kulturális és tudományos intézményének a Matica srpskának, s egyik alapítója és negyed századon keresztül elnökhelyettese a Sterija Játékoknak. Igazgatója volt az újvidéki Szerb Nemzeti Színháznak, s szervezője a tartományi székváros művelődési, azon belül pedig elsősorban a színházi életének.

Radomir Radujkovról a Maticában tartott gyűlésen Milivoj Nikolajević elnök emlékezett meg, kiemelve, hogy Radujkov elnökösködésének idején lett a Matica srpska rendkívül fejlett művelődési intézmény, ugyanis ekkor széles körű tudományos, irodalmi, képzőművészeti, kiadói és általános művelődési tevékenységgel foglalkozott. Ekkor indult meg a szerbhorvát nyelvnek és helyesírásnak a széles körű vizsgálata is. A Sterija Játékokat sokan vele azonosították, s nagy érdemei vannak az újvidéki színház új épületének megépítésében.

MARKO RISTIĆ NYOLCVAN-ÉVES. Marko Ristić esszéíró, költő, a szerb szürrealizmus egyik alapítója és vezető egyénisége a napokban ünnepelte nyolcvanadik születésnapját. Ebből az alkalomból a többi között a Borba is méltatta szerteágazó, haladó és elkötelezett művészi tevékenységét, amely nélkül el sem képzelhető a jelenkori irodalom. Marko Ristić a polemikus, filozófus, esszéíró és lírai költő mély megérzéssel tárta fel a jelenkori világnak minden nyugtalanságát, változását, szorongását és remegését. Azt a nézetet vallja, hogy az érettség mögött az alkotó tapasztalata rejlik, de az érettség csak akkor nyeri el igazi értelmét, ha frisséggel és lendülettel párosul. A filozófus bölcsességével értelmezi a világot, de hű maradt az ember örökös nyugtalansá-

gának lírai ábrázolásához is. Művészetében ez a nyugtalanság az álom egyéges folyamatává alakul át. Ristić szelleme a háború előtti és utáni irodalmi szférában erőteljes és sajátos termékenyítő formában több területen is kifejezésre jutott: az irodalmi polémiában, a költészetben, a műfordításban stb. Az időt a felfogás nivellálásának és értékmeghatározójának alapfeltételeként vizsgálva Ristić bizonyos szempontból Proust időkoncepciójával azonosult. Az esztétikai fenomént a társadalom-szociális funkciójával is összefüggésbe hozta, de anélkül, hogy banálisá vált volna.

Irodalomszemlélete költészetében bontakozott ki a legteljesebben. Freud pszichoanalízis elméletén alapuló szemlélete szerint a költészet tudat alatti impulzusként jön létre, a tudat racionalizmusától függetlenül lángol fel. Ő is azok közé tartozik, aki a freudizmus és a marxizmus összeszővődésének a lehetőségét vallják. Ristić rendkívüli szerepet töltött be a szürrealista irodalom kibontakozásában. Ennek az irodalomnak számos eleme vitatható, de tagadhatatlan, hogy szabad képeivel gazdagította a nyelvet. Ristić megérezte a szabad képalkotás előnyét, s az írás automatizmusában soha nem sejtett szabadságot fedezett fel, amely a költeményben az igazi képzelőerő felvillanásához vezet.

Ristić sok éves munkássága során az irodalom társadalmi elkötelezettsége, gazdagsága, szépsége mellett állt ki. Voltak tévedései is, de művésze egészében véve jelentős értéket képvisel.

ÁTADTÁK A JOVAN POPOVIĆ DÍJÁT. A Vajdasági Harcos Szövetség két évvel ezelőtt díjat alapított azzal a céllal, hogy serkentse a forradalmi hagyományok művészi feltárását és ápolását. A díjat Jovan Popovićról, a forradalmárról és költőről

a Slobodna Vojvodina lap háborús szerkesztőjéről nevezték el. A dr. Dušan Popov elnökségével dolgozó zsüri úgy döntött, hogy e rangos elismerésben az idén életművéért Sreta Savić Kolját részesíti. Az irodalmi alkotásokért kijáró díjban Gobby Fehér Gyula, Djordje Radišić és Florica Štefan, a publicisztikában Vojislav Milin, Janko Šago és Dragiša Todorović (post mortem) részesült. A történelmi kutatások terén felmutatott kimagasló eredményekért Djordje Momčilović, képzőművészetiért Aleksandar Lakić és az újvidéki Jovan Popović Általános Iskola, a zeneszerzés terén felmutatott eredményekért pedig Ivan Kovač és Sava Vukosavljev kapott elismerést. A díjakat Jontovits Rudolf a Harcos Szövetség Tartományi Bizottságának elnöke adta át a július 4-e tiszteletére tartott ünnepségsorozat keretében.

NAGYDIJ NÉLKÜL. Július utolsó hetében tartották meg az idei országos filmfesztivált, amelyen az elmúlt év produkcióit mutatták be. Az előző évek gyakorlatával ellentétben az idén a fesztivál nagydíját, a Nagy Aranyarénát nem ítélte oda a zsüri. A legjobb rendezésért *Miša Radivojevićot*, az *Úgy élni, mint a normális emberek* című film alkotóját tüntette ki Aranyarénával. A legkiválóbb forgatókönyvért *Mirza Idžirović, A birsalma* illatának az írója kapta meg az Aranyarénát.

A női főszerep alakításáért *Jelisa-veta Sablićot*, (A maratoni futók tiszteletköre), a férfi főszerep alakításáért pedig *Ljubiša Samardžićot* (Savamala) tüntette ki a bíráló bizottság Aranyarénával. A női epizód szerepért *Mira Furlan* (Küklopsz), a férfi epizód szerepért pedig *Milan Strlić* (Savamala) kapta az Aranyarénát.

Az operatőri munkáért *Rado Lihon* (A hontalan) a zenéért *Bashim Shehu* (Az ötlábú nyúl) a díszletter-

vezésért *Niko Matul és Janez Ković* (Pusztaság), a jelmeztervezésért *Divna Jovanović* (Goluza úr halála), a hangfelvételekért post humus *Marijan Meglič* (Július 13.) a montázsért *Andrija Zafranović* (Kraljevói vonat), a maszkeért *Kovács Erzsébet és Julija Beltram* (Variola vera) részesült elismerésben és kapta meg az Aranyarénát.

A bíráló bizottság külön dicséretben részesítette *Darko Bajić Elő adás* című filmjének fiatal alkotógárdáját.

A filmkritikusok Milton Manaki díjával *Zivko Nikolić* Goluza úr halála és *Miša Radivojević* *Úgy élni, mint a normális emberek* című alkotását tüntették ki egyenrangúan.

A Stúdió című lap Jelen díját a közönségzsüri *Anton Vrdoljak Küklopsz* című filmjének ítélte oda. Ezenkívül még számos lap és intézmény részesített elismerésben különféle szempontok alapján egyes filmeket.

Ládi István a Magyar Szó filmkritikusa így látta az idei fesztivált:

Ami 18 éven át elképzelhetetlen volt, az idén megtörtént: a bíráló bizottság nem ítélte oda a fesztivál nagydíját. Függetlenül attól, hogy nem lehet minden döntésével egyetérteni, egészében véve realisan értékelt az évi produkció színvonalát, amelyet a gyatra, a középszerű és az érdektelen filmek határoztak meg, az olyan produkciók, amelyek sem a művészi igényeket nem képesek kielégíteni, sem a közönség érdeklődését felkelteni. Természetesen nem felelne meg a valóságnak, ha azt mondanánk, hogy még kivételek sem voltak.

Ut-hat jó film szerepelt az idei fesztiválon is, akárcsak minden évben, csak hogy a produkció nagyságára való tekintettel megváltoztak az arányok. Más benyomást kelt az évi termés, ha 20 produkció között akad féltucat jó, és mást, ha 30 film között. Ugyanakkor az idei fesztivál jó filmjeinek egyike sem volt kiemel-

kedő alkotás. A filmkritikusok zsüri-jének a döntése, hogy a hagyományos Milton Manaki díjat két film között osztja meg egyenrangúan, szintén azt igazolja, hogy még a jó filmekről is nagyon megoszlottak a vélemények.

Az idei fesztiválon fokozott mértékben vált nyilvánvalóvá a hazai film minden gyengesége: a dramaturgiai kidolgozatlan vagy rossz felépítésű forgatókönyvek, a gyatra dialógusok, a nem eléggé átgondolt szándék, az elkapkodott előkészületek, a megfontolatlan szereposztás, a színészek vezetésében megnyilvánuló hozzá nem értés. Mindez a gyártás véletlenszerűségével párosul. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy váratlanul 30 film készült, vagy abban, hogy vannak közöttük olyanok is, amelyeknek a forgatását nehéz lenne megindokolni, hanem az évi produkció műfaji összetételében is. Az utóbbi években például a vígjáték közkedvelt volt a rendezők körében, a gyermekfilmek iránt pedig szinte senki sem érdeklődött. Az idén viszont mindössze néhány vígjáték és néhány gyermekfilm szerepelt a fesztiválon. A filmeknek több mint a fele ezúttal is mai tárgyú volt, de mindössze néhány foglalkozik valóságos, társadalmilag is fontos problémával, a többinek a mondanivalója vagy általános, vagy igénytelen, mert a fő célja a filmnek a szórakoztatás. Ez a szórakoztatási kísérlet azonban meglehetősen provinciális és szakmailag is kifogásolható szinten történik.

Filmgyártásunk említett véletlenszerűsége következtében az idei produkció nem nagy örömet szerez, de ugyanennek a véletlenszerűségnek az eredményeként könnyen megtörténhet, hogy jövőre egész sor jó filmet láthatunk majd Pulaiban. Néhány pályakezdő viszont a derűlátásra is okot ad. Ha sikerülne rendezni filmviszo-

nyainkat, a már fémjelzett rendezőink és a tehetséges fiatalok igényes produkciót tudnának szavatolni. Hogy milyen lehetőségeket kapnak majd, azt pillanatnyilag aligha tudná valaki is megmondani.

SZTRUGAI ELŐKÉSZÜLETEK.

A Sztrugai Költészeti Estek iránt, amelyet az idén augusztus 26-a és 31-e között rendeznek meg, huszonegyedszer, mind nagyobb érdeklődést tanúsítanak a költők. Még nem teljes adatok szerint 50 országból mintegy 100 költő jelentette be részvételét. Hazánkban körülbelül 200 költő, műbíró és esszéista jelentkezett.

Legtöbb költővendég az Egyesült Államokból, a Szovjetunióból, Romániából, Magyarországról, Ausztriából, Olaszországból, Spanyolországból, Portugáliából, Franciaországból, Nagybritanniából, a Német Szövetségi Köztársaságból, a Német Demokratikus Köztársaságból, Lengyelországból, Görögországból, Törökországból, Indiából és Kínából érkezik. De ott lesznek Svédország, Írország, Kanada, Svájc, Norvégia, Ausztrália képviselői is. Az el nem kötelezett országok közül, India mellett, Irak, Ciprus, Málta, Egyiptom, Algéria, Líbia, Szíria, Jordán, Kuwait, Szenegál, Tanzánia, Mexikó, Argentína, Kolumbia, Sri Lanka és más országok küldik el képviselőiket. A Sztrugai Költészeti Esteken palesztin költők is fellépnek verseikkel. A *Hidak* elnevezésű záróesten, amelyet hagyományosan azon a helyen tartanak meg, ahol a Crni Drim folyó kilép az Ohridi-tóból, Stanescu román költőnek átadják a fesztivál idejéig Arany Koszorúját, Mihail Rendszov macedón írónak pedig a Miladinov Fivérek Díját.

ĐURA JAKŠIĆ ÉVFORDULÓ. Hazánk fővárosában a jövő hónapban kezdődik a Đura Jakšić ünnepségszo-

rozat, a jeles szerb romantikus költő és festőművész születésének 150. évfordulóján. Az ünnepek augusztus 8-án kezdődnek. Đura Jakšić egész irodalmi, képzőművészeti és színpadi működését szemléltető kiállítás nyílik a Szerb Nemzeti Könyvtár, a Nemzeti Múzeum, a Színházművészeti Múzeum és az újvidéki Szerb Matica könyvtárának szervezésében. Az évfordulóra több bibliográfiai kiadvány lát napvilágot, a Kolarac Szabadegyetemen pedig hangverseny lesz, melyen zeneszámai Đura Jakšić nevéhez kapcsolódnak.

Hasonló ünnepeket terveznek Szerbcsernyén, a költő szülőfalujában, ezenkívül Újvidéken, Kragujevacon; Negotinban a Mokranjac Emléknapokon, a Vuk Emlékünnepen, sőt Bécsben is, ahol Jakšić szintén huzamosabb időt töltött.

MEGEMLÉKEZÉS JOHN CAGE MUNKÁSSÁGÁRÓL. John Cage (1912—) amerikai zeneszerző születésének hetvenedik évfordulóján hazánkban több alkalmi rendezvényt tartottak. Korunk modern, formabontó zenéjének kialakítója és élharcosa maga is részt vett annak a — zenei előadásait, elméleti és kritikai jegyzeteit, vizuális partitúráit, filozófiai és kulturológiai gondolatait magába foglaló — könyvnek az előkészítésében, amelyet nemrég jelentetett meg a belgrádi Egyetemista Kiadóközpont. A neves alkotó 1939 és 1979 között keletkezett műveinek ez az első gyűjteményes kiadása Jugoszláviában. Ugyancsak a fővárosi Egyetemista Művelődési Központ gondozásában látott napvilágot az a hosszanjátszó hanglemez, amelyen Cage műveit Nada Kolundžija zongoraművész tolmácsol-

ja. A hanglemez bemutatóját több vonatkozó előadással, beszámolóval kötötték egybe.

Az NSZK Művelődési Központjának és az USA zágrábi konzulátusának a közreműködésével a horvát főváros Egyetemista Művelődési Zenei Központja több napos emlékműsort szervezett a jubileum alkalmából. A rendezvénysorozat keretében Cage *Music of Changes* (1952) című művét Herbert Henck (NSZK), preparált zongorára írt *Sonatas & Interludes* (1946—48) című darabját pedig Nada Kolundžija adta elő.

A zágrábi Multimediális Központban került sor a *John Cage hetven éve* című hang- és képdokumentáció bemutatására, amely a zeneszerző életének és munkásságának fontosabb pillanatait villantotta fel. Ezzel egyidejűleg kezdetét vette a *Yugo-Cage '82* című országos pályázatra beérkezett művek sorozatos előadása. A harminckét beérkezett pályamű közül a bíráló bizottság tizennyolc tervezetet fogadott el, ezek közül négyet már bemutattak, a többit pedig a jövő év végéig realizálják.

Cage három ízben járt Jugoszláviában, legutóbb 1972-ben a belgrádi BITEF-en.

A MAGYAR AVANTGARDE — A NYOLCAK ÉS AKTIVISTÁK. Ezzel a címmel nyílt meg a belgrádi Modern Művészetek Múzeumában az a Pestről érkező kiállítás, amely 144 festmény, rajz, grafika és egyéb dokumentum segítségével prezentálja a magyar avantgarde művészetét 1909 és 1919 között. A számunk nyomdában adásakor, augusztus 5-én nyílt kiállításról következő számainkban elemző írásokat közlünk.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KÖNYVEI

- Žarko Zrenjanin: *Válogatott írások* (tanulmány- és cikkgyűjtemény)
Sinkó Ervin: *Tizennégy nap* (regény)
Utasi Csaba: *Vonulni ha illőn* (tanulmányok)
Hornyk Miklós: *Beszélgetés írókkal* (interjúk)
A két Pechán — Dva Pehana (művészmonográfia)
Deák Ferenc: *Kudarc* (versek)
Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*
Bosnyák István: *Szóakció II.* (tanulmányok)
Brasnyó István: *Az imágó* (novellák)
Brasnyó István: *Bereniké haja* (versek)

Tévé

Saffer Pál: Tévészóról sok szempontból 962

Tájékozódás

Szombathy Bálint: Egy (vlt) filmes 968

KRÓNKA

Búcsú Meša Selimovićiól; Meghalt Radomir Radujkov; Marko Ristić 80 éves; Áadták a Jovan Popović-díjat; Nagydíj nélkül; Sztrugai előkészületek; Đura Jakšić évforduló; Megemlékezés John Cage munkásságáról; A magyar avantgarde — a Nyolcak és Aktivisták 975

HID — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1982. július—augusztus. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. — Szerkesztőség és kiadóhivatal 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belöldön egy évre 200, fél évre 100, egyes szám ára 20, kettős szám ára 40 dinár, külföldre egy évre 400, fél évre 200 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 100 dinár. — Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken.